

292

I SLEEP, BUT MY HEART
WATCHES!

TITI LIVI
AB URBE CONDITA LIBRI

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT
GUILELMUS WEISSENBORN

EDITIO ALTERA QUAM CURAVIT
GUILELMUS HERAEUS

PARS III · FASC. III · LIBRI XXXIX—XL
EDITIO STEREOTYPA

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

Printed in Germany

LIBRI XXXIX et XL.

Scripturae ed. Madvig. (Hauniae MDCCCLXV) a nostra discrepantis index.[1])

Lib. XXXIX. Cap. III, 1 questi] *trad. praeter M* (?). 2 tenuerunt] *LHm (cf. 8, 21, 10).* IV, 1 rediit] *M.* 2 Cephallenia] Cephallan- *scripsi hic et c. 5, 13 et 16, cf. H. J. Müller ad 36, 11, 9, ubi addas 38, 43, 8. 42, 48, 9. 56, 1.* petiit] *recc.* 4 (temporis ⟨tantum⟩ *coniecit M. Müller Jahresber. XXI, 53)* consule praesente] *trad. praeter M.* V, 2 simultatium] *trad. (praeter Lov. 4), cf. 41, 22, 7, ubi Madv. quoque nihil mutavit.* (9 in ludis *satis confidenter Wesenberg scribi iubet, at v. praeter alia, quae lexicis suppeditantur, titulum Pompeianum aetatis Sullanae C. I. L. I, 1251* pecuniam e lege in ludos consumere oportuit). VI, 8 alia *del.*] *M. Cf. Madvig em. Liv. p. 139 ed. I, M. Müller Jahresber. l. c. Cacophonia nulla est* (convivālia ălia), *de usu cf. 26, 47, 9 navali alia materia. 42, 53, 4. 30, 10, 14.*

---

[1]) *Orthographica neglexi in hoc conspectu praeter pauca memorabilia et parum nota. Scripsi constanter* querella, tempto, suscenseo, quadriduum, holitorium, comisari *cett.*, adulescens, neglego, nequiquam, sescenti, solacium. — *Recentiorum codicum (recc.) auctoritatem contra M(oguntinum deperditum) non spernendam in his libris esse et maxime L(oveliani 2), H(arleiani 1), m (Meadensis 1), Zingerle probavit in actis acad. Vind. CXXXI et CXXXIX (Zur vierten Decade des Livius II. III), nec tamen impetrare ab animo potui, ut per omnia eum sequerer, dum in hac decade certiore codicum et editionum veterum notitia caremus. Denique quod communi consensu traditum est, 'trad.' notavi. — Periochas ex recensione O. Jahnii (Lips. 1853) dedi.*

VII, 1 ducenta duodecim pondo] *Lentz.* 3 ordinum homines] ordinum *trad. praeter M.* VIII, 6 (animos, *quod vulgo inserto verbo fulciunt, fort. ex anteced. huc illatum est, cf. Ter. Ad. 470 nox amor vinum; v. Otto, Sprichwörter der Römer s. v. vinum 4).* 7 falsi testes *del. Madv.* testimoniaque] *Matth. Roever coll. c. 18, 4* (8 audebantur *ut 23, 9, 5,* audebant *M.*). IX, 4 adulescentulum *M] recc.: deminutivo nusquam alibi Liv. utitur; cf. c. 48, 2* parvulae *solus M.* 5 Fecenia] Faec- *ubique reposuit W. Schulze, lat. Eigennamen, p. 185, titulorum scriptura nisus, quod mox confirmatum est papyro epitomae Liv. Oxyrynchi reperta (ed Kornemann, Beiträge zur alten Geschichte, Beiheft II, Leipz. 1904).* (X, 6 viginti annis *Zingerle ex LH coll. c. 13, 14, at v. c. 44, 3. Lex. Liv. col. 1155 sq*) (XII, 4 Similae *vel* Simulae, *quod utrumque traditur, potuit oriri ex* Semelae, *quod Matth. Aegyptius suasit, confuso cum* simila, *quae vulgo* simula *audiebat, v. Ihm ad Pelagon. p. 21. C. I. L. VI, 9897 = Dessau 7551 est* solatarius ab luco Semeles). XIII, 4 in eo ipso] de ipso *Madv. em. Liv. p. 558 ed. II* (*cf. c. 35, 7* ita de ipsis meritam). *Vitium propagatum videtur ex* ne ipso. 6 amandarent *M*] ablegarent *recc., cf. c. 14, 1. Amendandi (nam sic rectius scribitur) verbo cum Livius alibi non utatur, glossemati in M deberi videtur, ut multa alia in his libris, v. ad c. 31, 2 (bis). 37, 5. 41, 1. 42, 9. 51, 4. In Thesauro linguae latinae s. v. amendo hic locus omnino omissus est.* (XV, 2 precari *LH Voss., prob. Zingerle, fort. recte*). XV (8 ilico, *quod solus M habere dicitur, valde suspectum est, utpote minime Livianum*) 11 debere esse] *LHm.* 13 iis] his *edd. vett. aliquot.* XVI, (4 praecaveritis *recc. plerique, in his LH, cf. Amm. 18, 6, 18* actum est, ni caverit Graecia, *contra Ter. Ad. 173* nisi caves, geminabit ictus, *Gell. 3, 8, 8* tu nisi caves, iacebis, *Apul. met. 5, 11* nisi firmiter praecaves, mox comminus congredietur). 6 quoque] Quirites *coni. Weissenborn,* quidem *recc. plerique et edd. antiquiss.*

eodem mendo, quo c. 15, 2 (abbreviatum Q. = Quirites *quotiens et quam varie corruptum sit, docet C. F. W Müller Cic. orat. pars II p. XLII sq.)* 11 ea *ante* faciemus *ut dittographum delet Bauer.* XVII, (3 uellet ⟨et⟩ ne *coni. Weissenborn,* v. ne⟨ve⟩ *Bauer. An* v. neu?) 7 Opiternium] *W. Schulze l. c. 203 ex titulis (velut Dessau inscr. sel. 3311* Opicernia). XVIII, 3 in quibus] in *del. H. J. Müller; similiter Val. Max. 6, 2, 9* versum, in quo haec sententia continetur *in Paridis epitoma* in *recte deest.* XIX, 4 ei] ei invito *Mommsen Staatsr. III, 258 ex M* Licinio *elicuit.* 6 quique] quive *trad.* 7 et de] et *om. LH, cf 45, 18, 8 all.* XX, 3 mille trecentos] octingentos *recc. et edd. antiquiss., illud (M) depravatum est ex* MCCC *pro* DCCC, *ut 40, 36, 11 in M est* MC *pro* DC.[1]) XXI, 1 venerunt] recitatae sunt *recc. et edd. vett.* 2 Astensi *et* 3 Astam] Hast- — *edd. antiquiss., cf. C. Müller ad Ptolem. II, 4, 10, Hübner ad C. I. L. II.* XXII, 1 apparatos deinde] decem deinde ⟨dies magno⟩ apparatu *Novák České Mus. VII, 40* (decem deinde apparatos *L*). 4 aedes] *Lm. (ibid.* Iovis *coll. Obseq. 3 Mommsen C. I. L. I² p. 327.)* (5 aruspices *ante* arceri *add. Drakenborch coll. Obseq. 3 [cf. etiam 36, 37, 2. 40, 2, 3 all.], at* abominantes *de haruspicibus minus aptum videtur, cf. 31, 12, 8* ante omnia abominati semimares iussique in mare deportari). XXV[2]), 13 non parentem *del. Madv.* XXVI, 3 deridiculum *M*] ridiculum *recc., prob. Zingerle 'Zur 4. Decade des Livius' III p. 3, cf. c. 30, 5* derelicta *in solo M., utrumque alienum a Livii usu.* (7 seram *pro*

[1]) *Cf. etiam adn. ad 40, 40, 11.* — § 10 oblitterare] obliterare *scripsi praeter alia secutus optimum quemque* et *titulorum* et *librorum, qui* litteras, *sed iidem* litus *et* oblitero *praebent, v. quae dixi 'Wochenschr. f. klass. Phil.' 1907, col. 520.*

[2]) § 8 Phthias] Pthias (*quod ipsum habet m,* thias *L,* phitias *H, ceteri fere* tias) *veteres scribere solitos et similia* (Erectheus *cett.*) *evicit W. Schulze, orthographica p. LI (Marpurgi Chatt. 1894), qui quod de paucis Livii codd. memoriam sibi constare dicit, notamus* pthi- *servasse P 28, 7, 12* (phti- *ib. 6, 7*), *V 42, 67, 9* (thi-

meram *LHm, at obversatus est, quod nemo adnotavit, Livio sine dubio locus Ciceronis de rep. 1, 66 ex Platonis legibus versus* nimis meracam libertatem sitiens hausit). XXVII, 7 uno loco tantum] *recc. et edd. antiquiss.* 10 direxisse] derexisse *scripsi constantem scripturam titulorum secutus, cf. hos primi p. Ch. saeculi: Dessau 5981* fines derecti, *5982* derectam finem, *5889* viam derectam, *208* viam quam Drusus pater .. derexerat, *5953*[a]. *5954. 5955 all.* (XXVIII, 7 prae me tuli *edd. vett., Novák stud. Liv. 189, fort. recte.*[1]) pecuniae, *quod recc. plerique ante* calumniae *praebent, merae corruptelae illius* calũniae *deberi videtur.* 14 indicetis *Madv. errore typographico.*) XXX, 5 derelicta *M*] *recc. v. ad c. 26, 3.* — quieti iis stativis] *L.* XXXI, 2 proelium *M*] pugna *recc. Ib.* inflatis *M*] ferocibus *recc., cf. 25, 39, 9. 26, 2, 6. 29, 9, 5. 33, 36, 9. Similiter 36, 17, 5 M* bellicosissimae, *B* ferocissimae. 4 Thalna] Talna *codd., item c. 38, 4. 43, 8, 2. 45, 16, 2. 21, 2 (34, 42, 4* halna *B,* talna *M*) Talna *et* Thalna *ut* Toranius *et* Thoranius, Torius *et* Thorius *veteres sibi ipsi parum constantes scripserunt.* 7 suis] sociis *Heusinger, cf. M. Müller Jhb. XXI p. 54.* 18 tenuerunt] *Madv. em. Liv. 558.* XXXII, 2 fluvium Macram] M. fl. *recc., nisi quod* Macram *in plurimis corruptum est, cf. 40, 41, 3.* 10 volitans] *trad. cf. Wesenberg.* 11 nequiit] *trad.* XXXIV, 3 apud] idem apud *M. Müller Jhb. XXI p. 54* (id apud *codd. et edd. vett.*) 4 alii ad se] se alii *LH, cf. Zingerle l. c. II, 4.* 5 si percunctarentur] si *om. LHm, cf. c. 27, 6* iuberent. XXXVII, 5

41, 22, 6), B 33, 5, 1. 13, 6. 32, 5. 34, 7 (pti- *33, 3, 10. 6, 10. 36, 15, 7,* thi- *32, 33, 16. Addimus testimoniis a Schulzio collectis Plin. n. h. 4, 28 Fa. apud Mayhoffium* pthi-, *item Dares p. 18, 12 Meister cod. Leid. opt.*

[1]) § 11 tamquam ad Antiochum ⟨ad⟩ spoliandum me venit *ex uno L. Zingerle recepit, at v. Madvig em. Liv. p. 78 sq. ed. II (imprimis huc facit Cic Tusc. 5, 90* ut ad quietum me venias = ad me ut (ad) quietum venias).

veluti cicatrices] *Weissenborn* (notae *sine* veluti *recc. et edd. antiquiss., prob. Novák*). 12 muros] at muros *Drakenborch* (et muros *LHm*). (XXXVIII, 5 honos haberetur *ex L Zingerle recepit, cf. 38, 44, 10. 45, 11. 48, 15. 40, 35, 5. 41, 17, 3. 42, 9, 3, at cf. 28, 9, 7 et 41, 6, 4.*) XXXVIII, 11 quum eos in legiones quattuor] cum ea quattuor milia in legiones *Harant, M. Müller Jhb. XXI p. 54,* cum eas legiones quattuor *codd. et edd. vett.* — descripsissent] *Hertz Buechelero duce.* XL (6 miles *ante* multisque *intercidisse censet Gertz Nordisk. Tidskr. 1879 p. 74*) 10 et *post* gratiae] *om. codd. et edd. vett., cf. Zingerle l. c. II, 6. Facilius* ac *intercidere potuit.* 12 dixerit *del. Madvig.* XLI, 1 prensantem] petentem *L* (*m in margine*) *et edd. vett., cf. Novák stud. Liv. 173 sq. Ib.* consenseruntque] coierantque *edd. vett. aliquot* (coierant *recc.*), *cf. 3, 35, 9. Ascon. p. 74, 2 Kiessl.* XLIII, 7 oratio est] oratio *LHm.* 9 persaepe] saepe *scripsi ratus* per, *quod ante* lasciviam *in codd. omissum est, huc perperam ex margine illatum esse. Similiter* 40, 34, 14 cum *ante* iis *correctio videtur pravi illius quod paulo post sequitur* tum *ante* praesidio. *Ib.* iactaret *M*] venditaret *recc. et edd. antiquiss., v. Harant, qui iure Madvigii iudicium nimis subtile impugnat.* XLIV, 1 Asiageni] Asiatico *LHm et edd. vett., etiam* 37, 58, 6 *et* 39, 56, 7 Asiaticus *traditur. Illud* Asiageni *quod recc. plerique habent, editoribus recentioribus imposuisse videtur tamquam lectio difficilior, sed valde vereor ne ex Eutropio 4, 4, 3 vel aliunde illatum sit, cf. Thes. ling. lat. II, 785 sq.* XLIV, 2 deciens pluris] deciens tanto pluris quam quanti essent *Wesenbergii supplementum est, cf. § 3.* XLV, 2 et Sp. Postumius A. et P. Cornelius S.] et *utrubique om. L (altero tantum loco Wesenberg), cf. Zingerle l. c. II, 6.* 8 comitia auguris creandi habita erant *ex M*] augur *scripsi distinctione post seq.* locum *sublata, ratus* augur *expulsum esse adnotatione marginali illa* comitia . . erant, *quae in recc.*

distracta exstat (comitia habita erant, *deinde* auguris sufficiendi *post* locum). (XLVI, 2 visceratione data *recc., fortasse corruptum ex* visceratioẽ *i. e.* visceratio est, *quamquam* est *minus placet).* XLVII, 10 reddiderit] *J. Fr. Gronov* (reddiderunt *L*). XLVIII, 1 parvulae] *recc., cf. ad c. 9, 3.* 2 duae erant *Madvig]* erant *trad.* 3 certabatur] vertebatur, *quod fere traditur, inclusit Weissenborn, quamquam origo verbi non apparet nec Zingerle persuadet l. c. II, 9;* quaerebatur *Novák, gravius ante distinguens.* 5 Messenii desciverant *M*] Messene desciverat *recc.* XLIX, 1 ** in valle iniqua] in⟨ita⟩ valle iniqua *scripsi, cf. 21, 35, 4.* 5 primum] *del. Ussing. ut repetitum ex anteced. §* LI, 4 fretus *M*] confisus *recc. et edd. vett., cf. Zingerle l. c. II, 4.* LII, 7 magis tempore] tempore magis *trad. praeter ed. Basil. 1535.* 8 nam] iam *recc. plerique et edd. vett. V. de* iam primum *28, 39, 5. 40, 3, 3. 44, 38, 5, Drakenborch ad 9, 17, 5.* LIII, 12 mediam in Thraciam] mediam per Thraciam *scripsi (duce Madvigio, qui* media Thracia *pro tradito* mediam in Thraciam *posuit coll. Polyb. 24, 6, 4 διὰ μέσης τῆς Θρᾴκης), ratus* in *corruptum esse ex seq.* in Odrysas. 15 Paeoniam] Pelagoniam *A. Schaefer in Fleckeis. ann. 1876 p. 368.* LIV, 12 qui] ⟨quam⟩ qui *Sigonius. Tradita lectio quamquam hanc interpretationem admittit:* non utique illos melius fore quam eos, qui . . ., *duriuscule tamen dictum videtur.* LV, 4 ut exceperunt, ita] et exceperunt et *recc.* (et exc. ita *M*), *cf. 37, 7, 15. 45, 20, 3. Ib.* haud *add.*] non *Novák stud. Liv. p. 141.* 8 Carus] Parus (*vel* Parrus) *Buecheler apud Marxium stud. Lucil. (Bonnae 1882) p. 84 n. coll. 42, 4, 4, ubi traditum* Parrum *vulgo ex hoc loco corrigunt (de parro ave v. lex. s. v. parra).* 9 decem] dena *scripsi grammaticae legibus obsecutus, cf. etiam Lex. Liv. s. v. ager col. 733 sq.* (LVI, 6 non ante *pro* ante non *Zingerle coll. Oros. 4, 20, 30, at v. H. J. Müller, Jhb. XXI, p. 36).*

Lib. XL. *Cap.* II, 4 a Formiis] *lacunam post* F. *notavi duce Drakenborchio, qui tamen* a *cum duobus codd. recc. omissa* ⟨aedem Iovis, item⟩ *supplet* (Formiis aedem Apollinis ⟨ac⟩ Caietae *J. Fr. Gronov, quod saltem* ⟨et⟩ *esse debuit, ceterum cf. Nissen, ital. Landeskunde II p. 660). Et potest* a *ab interpolatore inserta esse post defectum orationis, quamquam per se suspicione caret, v. c. 45, 4. 32, 1, 10. 35, 9, 4. 28, 11, 2 all.* (III, 4 fidiora *mihi suspectum est, quem comparativum Charisius p. 113, 12 K. inusitatum dicit pro* magis fidus (*sic Sall. Cat. 22, 2. Tac. a. 1, 57, ceterum* fidelior) *nec legisse memini praeter duos locos Iustini a grammaticis nostris dudum allatos 16, 5, 2 et 37, 1, 3 (hoc tamen loco codd. multum turbant), unde nihil in Trogi aequalis Livii verba concludere licet. Itaque vereor ne Livius hic quoque ut alibi* fideliora *scripserit).* IV, 11 navim] *L et alii codd. recc.; illa forma nusquam alibi in Livii opere traditur.* V, 7 ad † spem] ad res *Novák Listy fil. 1883 p. 20* (ad rem Romanam *Zingerle l. c. II, 10).* 13 † dedissent] *defendit Hartel 'krit. Versuche zur 5. Dek. des Liv.' p. 54, quamquam res dubia est.* (VI, 3 tegebant *pro* cingebant *Pluygers, cf. c. 13, 3. 42, 65, 14. 45, 27, 6, at* latera cingere *32, 39, 8. Val. Max. 8, 15 ext. 4. Ov. e. P. 4, 9, 17).* VI, 4 esset] fuisset *L et edd. vett. omnes, cf. Zingerle III, 7.* 5 duas] *om. LH, cf. Zingerle l. c. II, 5 et Thes. l. l. s. v. bifariam.* VIII, 2 cui *del.] defendit Wesenberg. (Ib.* salvae *al., at v. quae dixi 'Sprache des Petron und die Glossen' p. 33 n. 6).* 6 totidem] et t. *LH.* 7 commissi *M*] admissi *recc. et edd. vett.; c. 13, 4 et 15, 9 admittendi verbum traditur, ut* commissi *ex anteced.* conficti *vitiatum videatur.* 11 earum rettuli quibus] eorum *(sic traditur)* r. qui *Crévier, cf. § 16* illorum eventus, *45, 19, 16.* Quibus *fort. corruptum est ex* quis (*seq.* se). IX, 7 patrium] patriumque *trad., cf. quae dixi in Vindic. Liv.* (*progr. Hanau 1899*), *I p. 14 sqq., ubi addas Mart. 2, 14, 17* per te perque tuam...puellam, *Auct. Her. 4,*

65 per te inquit et quae tibi dulcissima sunt in vita *ex coniectura certissima Marxii, ubi* et *tolli iubet Skutsch Herm. XXXII, 97.* 10 hesterna] hesterno *Drak. ex usu Liviano, cf. praeter locos a Neuio* I^2, *686 allatos 44, 38, 1 (N. errat) 5. 39, 8. 45, 37, 6. Sane Apuleius semper* hesterna die, *velut met. 3, 16. 9, 21. apol. 59, et similia.* (XI, 2 in te *pro* ante *Novák*). XII, 2 fuit silentium *M?*] silentium fuit *recc. et edd. antiquiss., cf. 7, 10, 1. 37, 38, 5. 43, 16, 8. 44, 40, 1.* 5 reliquae] reliqui *L et alii recc.* 10 separata ab hac] separata hac (ac *M*) *Weissenborn olim coni., prob. C. F. W. Müller ad Cic. opp. philos. III p. VIII refutans Madvigium idoneis exemplis velut Cic. Tusc. 4, 34* separata utilitate *(i. e. sine adiectione utilitatis), 5, 29* secretis malis omnibus. *In recc. est* criminosa ac *audacissima interpolatione, cf. H. J. Müller Jb. XXI, 37 recte obloquens Zingerleo* separata ab hac, criminosa ac *temptanti.* 18 crediderim] *trad.* (omnia ⟨cum⟩ se... crediderit *Nov.*) XIII, 1 *post* contulit *transp.* et quidem... diem] *post* concurrimus *§ 2 trad.* et quidem.. die. 2 accincti *M*] succincti *Drak., cf. c. 9, 12. 14* (cincti *recc. et edd. priores*). *Certe accingendi verbum Livius propria notione nusquam alibi posuit, et antecedit* gladiis. XIV, 4 milites *del.] defendit Wesenberg.* XVI, 3 maxime *post* quod] *post* haec *collocavi coll. 39, 29, 3. Loco, quo traditur, corruptum esse* maxime *Madvig aliique censent.* 8 Urbicuam] Urbicnam *ed. antiquiss., contra* Uthicnam *vel sim. recc., quocum mire consentit Οὐτίκνα urbs Zeugitanae a Ptolemaeo 4, 3, 37 memorata, ut saepius Afrorum et Hispanorum nomina communia deprehenduntur, quare fortasse* Uticnam *scribendum est.* 10 P. Manlius] Manlius *L H prob. Drakenb.* (XVIII, 2 Rusca *cognomen Pinariorum a Wexio pro tradito* pusca *vel* posca *ex Cic. de or. 2, 261 restitutum confirmatur titulo imperatoriae aetatis, in quo est* L. Pinarius Ruscus, *C. I. L. VI, 1489*). XIX, 2 Lanuvii] Lanuvini *Luterbacher, Prodigienstil p. 45 ed. II.* (XXII, 10 per, *quod M*

post passim *exhibet, nescio an pertinuerit ad* populati sunt *i. e.* perpopulati sunt. (XXI, 11 insidiis *pro* praesidiis *Nov.*) XXII, 4 nebula] n. <erant> *Weissenborn.* XXV, 1 L. Aemilius] L. Aemilius Paulus *recc. aliquot.* duxit] exercitum introduxit *edd. vett.,* introduxit *recc. codd., cf. 41, 10, 1 et quae Drakenb. adnotavit.* XXVII, 3 extraordinaria] praetoria *Klenze. An* ex praetoria? *Zingerle* eas pr., *at cf. H. J. Müller Jhb. XXI p. 38.* 6. omne nomen] nomen omne *LHm.* XXIX, 2 proditum est] proditum *recc., cf. 8, 24, 1. Illud in ed. Bas. 1535 est, et sane sic solet Livius, v. 40, 40, 6. 25, 31, 9. 27, 36, 8. 40, 8. 28, 38, 7. 3, 54, 12. 9, 27, 14. 36, 37, 2. Certe non erat, cur Zingerle* proditur *novaret.* XXIX, 3 agri *M*] *om. recc. et edd. antiquiss., cf. Weissenb. ed. Weidm. et Zingerle l. c. II, 6.* 6 7 pontificio] pontificum *LH, cf. Zingerle l. c. Ceterum* ius pontificium *est 30, 1, 5.* XXXIII, 4 imbres remiserunt *errore Madv. collocavit* 9 oppugnans, donec] expugnando, donec *Wesenberg et post eum Zingerle,* oppugnando nec *fere traditur.* 2 centena quadragena] c. quinquagena *Huschke et Nipperdey opp. 440.* XXXIV, 6 depugnatum est] depugnasset *trad. Coniunctivus sane orationis obliquae est, ut c. 44, 9. 39, 5, 7 et similibus locis, unde minus recte transtulisse videtur Livius. Ceterum cf. Weissenborn ed. Weidm.* (14 *de* cum, *quod ante* iis *traditur, v. ad 39, 42, 9, nec aptum videtur* tum, *quod ex K Zing. recepit*). XXXV, 3 Flacco] <Fulvio> Flacco *ed. Mediol. 1480 et sqq. Ib.* Massiliota] Massaliota *recc. praeter unum, quod B praebet cum recc. (contra M) 38, 42, 4, quamquam* Massioliota *(sic) idem 31, 50, 1. Sic ibridum* Massilioticum *Martiano Capellae 6, 635 concedi potest, at Plin. n. h. 3, 33 Mayhoff ex optimis codd.* Massal- *edidit nec aliter traditur Marc. Emp. 1, 16. Ceterum de Μασσαλιώτης et -ιήτης cf. Herm. vol. XLI, 111. 185 n.* 13 facilius sit] f. est *Madvig em. Liv. 575 ed. II.* (XXXVII, 49 insinuaverat <se> *Novák, sed cf. C. F. W. Müller ad Cic. Att. p. XXIII.* 5 con-

sulis *post* maxime *transp. Novák*). (XXXVIII, 1 Ligures, ⟨ut⟩ qui...exspectassent *Cobet, et sic 33, 7, 8* rex, ut qui nihil minus...exspectasset *al., at cf. 7, 24, 8* barbari, quibus nec certa imperia nec duces essent. *Sic Caesar b. g. 5, 33, 1* Titurius, qui nihil providisset, *§ 2* Cotta, qui cogitasset, *Curtius 6, 1, 19* Antipater, qui probe nosset spiritus eius, *Cicero Att. 5, 9, 1* qui .. navigassemus, *ubi Siesbye* ⟨ut⟩ qui, *at v. C. F. W. Müller p. XLIV.* 2 nullum alium ante finem rati fore belli *habet aliquid abundantiae, conferas sis 6, 37, 2* nec agros occupandi modum alium patribus umquam fore, nisi...*cum 25, 25, 9* rapinis nullus ante modus fuit, quam.. *Nec tamen J. F. Gronovio obsequendum putavi aut* alium *aut* ante *delendum censenti. Flor. 1, 13 (18), 10* nec alius cladi finis fuit quam...*certatim corrigunt* prius, citius, ante.) XXXVIII, 3 aut *post* edixerunt *add.*] *trad. defendit Wesenberg.* (XXXIX, 8 ut tempus et locus *al., at cf. v. c. 42, 42, 7.*) XL, 3 quacunque parte pertulere impetus suos] quamcumque [in] partem perculere impetu suo *Harant, cf. 34, 15, 2;* petivere *vel sim. mavult Novák.* 11 ducenti] septingenti *scripsi (cf. adn. sequ. et ad 39, 20, 3),* mille ducenti *ed. Mog. i. e.* MCC *pro* DCC. *Ib.* mille. Celtibericis castris] sescentis. in suis castris *dubitanter scripsi,* sescentis *ex Weissenbornii,* suis *ex Harantii coniectura (cf. 32, 12, 10. 38, 29, 7). In ed. Mog. est* DC.in illis castris, *cf. de numero adnot. anteced.* XLI, 2 Ballistam Suismontiumque] Ballistam Letumque *Zingerle,* uallis uerum tum tamquam *ed. Mog.* 10 factum est s. c., ut] *ed. Bas. 1531 (prob. Novák, České Mus. VII, 45);* factum est ut cos. *ed. Mog.* XLII, 8 sacrifico] sacrificulo *Drakenborch, qui recte monuit regem 'sacrificum' nusquam alibi reperiri* 11 inauguratus *del.*] nominatus *Rubino* (*antecedit* inaugurarunt). (XLIII, 1 Luna *pro* Latina *Mommsen ad C. I. L. n. 539, et facile potuit errari a librario, cum bis paulo antecederet* latine. *Aliter iudicat Bormann ad C. I. L. XI p. 295.*)

XLIV, 10 finitus] finitum *Lentz et postea Harant, cf. 43, 12, 5.* XLV, 1 deussit] deusserat *trad.* 2 etiam] et eadem *Weissenborn,* et ea tum *trad. Ib* nix] nox *Crévier* (mox *trad.*). *Tenebrae obortae (sic 38, 36, 4) praecedunt tempestati, et* 'nox coorta' *si quid insoliti habet, excusatur adiuncto* 'et tempestas'. (*Ib.* 3 inter haec prodigia *Novák*) XLV, 6 dicerentur, nisi forte **† implacabiles fueritis, inplicaverint animos vestros] dicerentur ** nisi forte implacabiles † fueritis implicaverunt a. v. *Madvigii altera coniectura, qui intercidisse censet probabiliter velut hoc:* nisi praestaret ea commemorare, quae mitigare vos possint, *in* fueritis *substantivum velut* furores *latere ratus, pro quo malim* ⟨dum⟩ furitis *vel sim., ita ut* inplacabiles *suum substantivum in lacuna illa maiore habuerit.* 15 remittere vere ac finire] ⟨re⟩mittere ac finire *scripsi* (mittere uere ac f. *ed. Mogunt.*), *illud* vere *nescio cui dittographiae deberi ratus, cf. c. 54, 2* suae quae *in ed. Mog.* (XLVII, 2 *lacunae significationem ante* Mundam *ex Madvigii coni. retinui,* nec *sufficere crediderim, quod Huebnero (v. Pauly-Wissowa Realencyclop. s. v. Cartima) visum est,* Gracchus, *quod pravo utique loco inter* si *et* maius *traditur, huc trahere. Idem quod in seqq.* Cartimam *pro tradito* Certimam *scribendum iudicat, Weissenborn recte confert quod Livius 28, 22, 1 narrat Baetim amnem incolas* Certim *appellare.*) XLVII, 10 sestertium] nummum *trad., cf. Weiss. adn.* XLVIII, 3 petebatur] petebat, ⟨sat⟩is *Novák Listy fil. 1885 p. 59,* petebat is *trad.* XLIX, 6 liberone sibi liceret] liceretne sibi *Glareanus, prob. Novák stud. Liv. p. 78 n.,* ne sibi liceret *traditur. An fuit* ⟨si⟩ sibi liceret *(cf. seq.* si . . militare liceret *all.), ut* ne *perperam expletum sit sero dicendi usu, de quo Roensch Itala p. 401 dixit?* (7 *retinui quod manifesto corruptum traditur* quoniam illos ad me propiunt suspicere, *nam ne Novákii quidem recens conatus* ad me tuendum quicquam piguit suscipere, *satis placet* (*simplicius erat* arma pro me piguit

susc.). *In extremis fortasse latet* p(opuli) R(omani) odium suscipere. LI, 6 a Tiberi ad aedem] ad Tiberim *(sic trad.)* ⟨et ad⟩ aedem *Preller, cf. Zingerle.* (*In anteced.* et *ante* fanum *delet Hülsen, cui obloquitur Richter, Topogr. der Stadt Rom p. 203 n., in seq.* abducendam *Zingerlei editio errore typographico ex Weissenb. ed. Teubn. recepto.* 9 descripserunt] discripserunt *Buecheler.* LII, 1 ante annis octo] annis octo ante *vel* octo ante annis *scribendum iudicavi ex certo usu Livii, non* ante annos octo *cum Drakenborchio, v. statim § 4 et Lex. Liv. s. v. annus col. 1202 (abl.* annis . . . *coniunctus cum movendi verbo). Et constat in extrema huius libri parte saepius transpositione peccatum esse.* 4 Larium] Larum *scripsi constantem usum scriptorum et lapidum secutus, de quo v. post Neuium I, 278 (ed. II) Georges Lex. der lat. Wortformen s. v. Lar, Dessau 1699. 3606. 6073 (bis). 6164. 7120, Mon. Anc. 4, 7. 6, 33 Nec apparet, quam rationem* Larium *habeat.* 5* caput patrandae pacis ad pugnam exeunti L. Aemilio . . . filio * auspicio] *retinui quod traditur ut in loco desperato, cogitavi de tali sententiae forma:* caput ⟨et?⟩ patrandae paci haec pugna exvenit *(cf.* exdeicatis *S. C. de Bacanal.,* exfociunt = *effugiunt C. I. L. I, 195, 4 et alia multa scripturae antiquae). Ceterum totum hoc* duello . . . . exeunti *post lacunam § 6 olim fuisse Havet, de Saturnio Latinorum versu p. 283 suspicatus est, idem prorsus improbabiliter quae sequuntur tituli inscriptionem hanc fuisse* L. Aemilio M. F. cos., *consulem fingens L. Aemilium παρ' ἱστορίαν, vocabulo sumpto ex § 6, ubi* cos. ipso *traditur, pro quo Ritschl opp. IV, 201 sq.* eopse *scripsit (an in* cos. *illud ipsum* cum *latet, quod ex G. Hermanni coni. vulgo ante* exercitu *additur? cf. 42, 67, 9, ubi V* cos. cum *pro* cum). 6 antea invicta] antehac invicta *scripsi,* antea sic victa *trad.* cum exercitu] exercitu *trad. Ib.* sexaginta duae] quadraginta duae (*i. e. XLII, cf. 37, 30, 8*) *Glareanus,* LXII *ed. Mog.* LIII, 1 invios montes vallesque et

saltus] invios montis Ballistae saltus *scripsi*, invios montes vallesque saltus *trad.*, Suismontii Ballistaeque saltus *Gitlbauer, prob. Zingerle, at* invios saltus *minime suspectum est, cf. c. 27, 12. 9, 38, 5. 31, 2, 10. 39, 45, 6. 44, 20, 2. De collocatione vocis montis v.* c. 50, 2 montem Chaunum. 2 caesi sunt, ** capti *add.]* caesi sunt *addidi, sufficere ratus ad explendum hiatum, cf. 41, 17, 2.* (LIV, 2 quae *quod post* suae *traditur, recte vulgo deletur, cf. de dittographia ad c. 46, 15; nam* aeque, *quod M. Müller suasit, vix aptum est.*) LV, (2 Xychum *scribam quod nomine inter Graecos inaudito appellari Madvig em. Liv. 587 ed. II dicit, non attendit Macedonicum nomen esse posse.*) 4 iube.] iube. regi *dubitanter mutavi quod traditur* iuberet, *improbabilem vocativum* rex *in fine esse ratus. Alii alia temptarunt, v. Zingerle.* LVI, 3 neque] et nequaquam *Weissenborn,* et neque *trad., cf. Zing.* 10 admoveri] *lacunam notavi duce Wesenbergio, qui* ⟨ad regnum⟩ *supplet* (regno *Novák*). 11 praedispositos] per dispositos ⟨equos⟩ *Sigonius, cf. 37, 7, 11: illud fictum omnino vocabulum est, quo minus Livio obtrudi debuit. Fuit, cum cogitabam* ⟨equos citos⟩, *quo magis causa defectus appareret (cf. 26, 15, 8* eques citus). LVII, 3 Bastarnes, Antigonus † saepe invitus] Bastarna, Antigonus ex re⟨gii⟩s unus saepe *scripsi transponendo et emendando praeeunte Zingerleo l. c. II, 21, qui* Bastarnes *(ita Madv.)*, A. ⟨ex⟩ regiis unus, *cf. c. 21, 9* ex praetoribus regiis unus, *44, 26, 8* ex purpuratis unus. *Traditur* Bastarna ea res Antigonus saepe Iunius. Bastarnes *nemo dixit*, Bastarna *Sid. Apoll. c. 5, 474.* Saepe *est* 'wiederholt', *cf. § 2* diu sollicitata, *nec video, cur displiceat.* (4 transitum . . . ut Philippus] *trad.*, ut transitum. . . Philippus *transp. Novák.* 7 iri *Crévier; mirum sane* ire *omisso subiecto, quod nescio an lateat in antecedenti* aequales, *quod Dukero suadente deletur.*) LVIII, 1 contenti; nec poterant] contenti esse poterant aut *trad.* (2 Dunaca *coni. Niese, griech. Gesch. III, 100 coll. Strabone IV, 208.*)

(8 ⟨quo⟩ profecti erant *Madv., sed fortasse* prof. erant *delendum est ut male repetitum ex § 7.*) 8 aquiloniam regionem] Apolloniam Mesembriamque *scripsi duce Nieseo l. c. 101,* Ap. meridianam regionem *trad., quod ortum videtur glossemate supra* mesembriam *scripto. Ib.* repetiit] repetit *trad.* LIX, 7 qui] quae *trad., cf. Luterbacher, Prodigiengl. p. 39 ed. II.*

Restat, ut gratias maximas agam R. Novákio, qui non solum in plagulis corrigendis humanissime nos adiuvit, sed etiam multa ex suis copiis ad textum constituendum suppeditavit.

Offenbaci ad Moenum. **Guilelmus Heraeus.**

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXXIX.

EPITOME. M. Aemilius consul Liguribus subactis viam Placentia usque Ariminum perductam Flaminiae iunxit. initia luxuriae in urbem introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures quicumque citra Appenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum et nocturnum, omnium scelerum seminarium, cum ad ingentis turbae coniurationem pervenisset, investigatum et multorum poena sublatum est. a censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus Titi frater, eo quod, cum Galliam provinciam consul obtineret, rogatus in convivio a Poeno Philippo, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat, sive ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat rogatus a meretrice Placentina, cuius amore deperibat. exstat oratio M. Catonis in eum. Scipio Literni decessit, et tamquam iungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal a Prusia Bithyniae rege, ad quem victo Antiocho confugerat, cum dederetur Romanis, qui ad exposcendum eum T. Quinctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis occisus veneno, cum ab eis bello captus esset. coloniae Potentia et Pisaurum et Mutina et Parma deductae sunt. praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas et initia causasque belli Macedonici continet. cuius origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat regnum suum a Romanis imminui, et quod cogeretur a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

I. Dum haec, si modo hoc anno acta sunt, Romae 1
aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum.
is hostis velut natus ad continendam inter magnorum 2
intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat;

nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat.
3 nam Asia et amoenitate urbium et copia terrestrium
maritimarumque rerum et mollitia hostium regiisque
4 opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat. prae-
cipue sub imperio Cn. Manlii solute ac neglegenter
habiti sunt. itaque asperius paulo iter in Thracia et
5 exercitatior hostis magna clade eos castigavit. in Li-
guribus omnia erant, quae militem excitarent, loca
montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat et
6 ex praeoccupatis deicere hostem; itinera ardua, angusta,
infesta insidiis; hostis levis et velox et repentinus, qui
nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut
securum esse sineret; oppugnatio necessaria munitorum
castellorum, laboriosa simul periculosaque; inops regio,
quae parsimonia astringeret milites, praedae haud mul-
7 tum praeberet. itaque non lixa sequebatur, non iumen-
torum longus ordo agmen extendebat. nihil praeter
arma et viros omnem spem in armis habentes erat.
8 nec deerat umquam cum iis vel materia belli vel causa,
quia propter domesticam inopiam vicinos agros incur-
sabant. nec tamen in discrimen summae rerum pu-
gnabatur.

1 II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus
in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in
2 deditionem gentem accepit et arma ademit. ea quia
non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis
3 vicis in montem Auginum profugerunt. confestim se-
cutus est consul. ceterum effusi rursus, et pars ma-
xima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes
fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Appen-
ninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi
4 et expugnati sunt. inde trans Appenninum ductae legi-
ones. ibi montis quem ceperant altitudine paulisper
se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum con-
quisita cum intentiore cura arma, et omnia adempta.
5 translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in
agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut

coli non possent. his quoque perdomitis consul pacem 6
dedit finitimis. et quia a bello quieta ut esset pro-
vincia effecerat, ne in otio militem haberet, viam a
Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul 7
agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus
erant, ipsis montes duos Ballistam Suismontiumque
tenentibus, deussit depopulatusque est. deinde eos, qui 8
in montibus erant, adortus primo levibus proeliis fati-
gavit, postremo coactos in aciem descendere iusto
proelio devicit, in quo et aedem Dianae vovit. subactis 9
cis Appenninum omnibus, tum transmontanos adortus
— in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat
C. Flaminius — omnes Aemilius subegit armaque
ademit et de montibus in campos multitudinem de-
duxit. pacatis Liguribus exercitum in agrum Gallicum 10
duxit, viamque a Placentia, ut Flaminiae committeret,
Ariminum perduxit. proelio ultimo, quo cum Ligu- 11
ribus signis collatis conflixit, aedem Iunoni reginae
vovit. haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenoma- 1
nis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma.
id Cenomani conquesti Romae apud senatum reiectique 2
ad consulem Aemilium, cui ut cognosceret statueretque
senatus permiserat, magno certamine cum praetore
habito obtinuerunt causam. arma reddere Cenomanis, 3
decedere provincia praetor iussus.

Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto un- 4
dique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus
est. his querentibus magnam multitudinem civium
suorum Romam commigrasse et ibi censos esse, Q. 5
Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos
conquireret, et quem C. Claudio M. Livio censoribus
postve eos censores ipsum parentemve eius apud se
censum esse probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi
censi essent. hac conquisitione duodecim milia Lati- 6
norum domos redierunt, iam tum multitudine alieni-
genarum urbem onerante.

1 IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius
2 proconsul ex Aetolia redit; isque ad aedem Apollinis
in senatu cum de rebus in Aetolia Cephallaniaque ab
se gestis disseruisset, petit a patribus, ut, *si* aequum
censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam
et diis immortalibus honorem haberi iuberent et sibi
3 triumphum decernerent. M. Aburius tribunus plebis,
si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum
4 decerneretur, intercessurum se ostendit: eum contra
dicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi
mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum
servaretur. Fulvium temporis iacturam facere: senatum
5 etiam praesente consule quod vellet decreturum. *tum*
Fulvius: si aut simultas M. Aemilii secum ignota ho-
minibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti
6 ac prope regia ira exerceret, tamen non fuisse ferendum
absentem consulem et deorum immortalium honori
obstare et meritum debitumque triumphum morari,
7 imperatorem rebus egregie gestis victoremque exer-
citum cum praeda et captivis ante portas stare, donec
consuli ob hoc ipsum moranti redire Romam libitum
8 esset. verum enimvero cum sint notissimae sibi cum
consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi
exspectare, qui per infrequentiam furtim senatus con-
9 sultum factum ad aerarium detulerit, Ambraciam non
videri vi captam, quae aggere ac vineis oppugnata sit,
ubi incensis operibus alia de integro facta sint, ubi
circa muros supra subterque terram per dies quinde-
10 cim pugnatum, ubi a prima luce, cum iam transcen-
disset muros miles, usque ad noctem diu anceps proe-
lium tenuerit, ubi plus tria milia hostium sint caesa.
11 iam de deorum immortalium templis spoliatis in capta
12 urbe qualem calumniam ** ad pontifices attulerit? nisi
Syracusarum ceterarumque captarum civitatium orna-
mentis urbem exornari fas fuerit, in Ambracia una
13 capta non valuerit belli ius. se et patres conscriptos
orare et ab tribuno petere, ne se superbissimo inimico

ludibrio esse sinant. V. undique omnes alii deprecari 1
tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum
oratio movit. ne suas quidem simultates pro magi- 2
stratu exercere boni exempli esse: alienarum vero
simultatum tribunum plebis cognitorem fieri turpe et
indignum collegii eius potestate et sacratis legibus
esse. suo quemque iudicio et homines odisse aut dili- 3
gere et res probare aut improbare debere, non pendere
ex alterius vultu ac nutu nec alieni momentis animi
circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei;
et quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse, 4
tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci,
et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non
pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore 5
ut memoriae ac posteritati mandetur eiusdem collegii
alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias re-
misisse rei publicae, alterum alienas et mandatas exer-
cuisse. his victus castigationibus tribunus cum templo 6
excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore triumphus
M. Fulvio est decretus. is cum gratias patribus con- 7
scriptis egisset, adiecit ludos magnos se Iovi optimo
maximo eo die quo Ambraciam cepisset vovisse; in
eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus colla-
tum; petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam 8
in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent.
senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne 9
id aurum in ludos consumi necess esset. cum ponti- 10
fices negassent ad religionem pertinere, quanta im-
pensa in ludos fieret, senatus Fulvio quantum im-
penderet permisit, dum ne summam octoginta milium
excederet. triumphare mense Ianuario statuerat: sed 11
cum audisset consulem M. Aemilium, litteris M. Aburii
tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum 12
ad impediendum triumphum Romam venientem aegrum
in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum
quam in bello haberet, praetulit triumphi diem. tri- 13
umphavit ante diem decimum Kal. Ianuarias de Aetolis

14 et de Cephallania. aureae coronae centum duodecim
pondo ante currum latae sunt; argenti pondo milia
octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria,
15 tetrachma Attica centum octodecim milia, Philippei
nummi duodecim milia trecenti viginti duo, signa
aenea septingenta octoginta quinque, signa marmorea
ducenta triginta, arma tela cetera spolia hostium, ma-
16 gnus numerus, ad hoc catapultae, ballistae, tormenta
omnis generis; duces aut Aetoli et Cephallanes aut
17 regii ab Antiocho ibi relicti ad viginti septem. multos
eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Fla-
minio tribunos praefectos equites centuriones, Romanos
sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex
praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centu-
rioni, triplex equiti.

1 VI. Iam consularium comitiorum appetebat tempus;
quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat,
occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab
eo creati consules Sp. Postumius Albinus Q. Marcius
2 Philippus. praetores inde facti T. Maenius P. Cornelius
Sulla C. Calpurnius Piso M. Licinius Lucullus C. Au-
relius Scaurus L. Quinctius Crispinus.

3 Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem
tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis
4 qui Asiam incolunt triumphavit. serius ei triumphandi
causa fuit, ne Q. Terentio Culleone praetore causam
lege Petillia diceret, et incendio alieni iudicii, quo
5 L. Scipio damnatus erat, conflagraret, eo infensioribus
in se quam in illum iudicibus, quod disciplinam milita-
rem severe ab eo conservatam successorem ipsum omni
6 genere licentiae corrupisse fama attulerat. neque ea
sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis
facta narrabantur, sed ea etiam magis, quae in mili-
7 tibus eius quotidie aspiciebantur. luxuriae enim pere-
grinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem
est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pre-
tiosam, plagulas et alia textilia, et quae tum magni-

ficae supellectilis habebantur, monopodia et abacos
Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque et 8
convivalia alia ludorum oblectamenta addita epulis; epulae
quoque ipsae et cura et sumptu maiore apparari coeptae.
tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aesti- 9
matione et usu, in pretio esse, et quod ministerium
fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa quae tum
conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae. VII. in 1
triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducenta
duodecim [pondo], argenti pondo ducenta viginti milia,
auri pondo duo milia centum tria, tetrachmum Atticum
centum viginti septem milia, cistophori ducenta quin-
quaginta, Philippeorum aureorum nummorum sedecim
milia trecentos viginti; et arma spoliaque multa Gallica 2
carpentis travecta, duces hostium duo et quinquaginta
ducti ante currum. militibus quadragenos binos dena-
rios divisit, duplex centurioni, triplex in equites, et
stipendium duplex [in pedites] dedit; multi omnium 3
ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt.
carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut
facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque
ea dici, triumphum esse militari magis favore quam
populari celebrem. sed ad populi quoque gratiam 4
conciliandam amici Manlii valuerunt; quibus adniten- 5
tibus senatus consultum factum est, ut ex pecunia quae
in triumpho translata esset, stipendium collatum a
populo in publicum, quod eius solutum antea non
esset, solveretur. vicenos quinos et semisses in milia
aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt.

Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus 6
Hispaniis cum litteris C. Atinii et L. Manlii, qui eas
provincias obtinebant, venerunt. ex iis litteris cogni- 7
tum est Celtiberos Lusitanosque in armis esse et soci-
orum agros populari. de ea re consultationem inte-
gram senatus ad novos magistratus reiecit.

Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus 8
A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo insta-

bilis in signum Pollentiae procidit atque id deiecit.
9 ea religione moti patres et diem unum adiciendum
ludorum censuerunt, et signa duo pro uno reponenda,
10 et novum auratum faciendum. et plebeii ludi ab aedi-
libus C. Sempronio Blaeso et M. Furio Lusco diem
unum instaurati sunt.
1 VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et
Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorum-
que et provinciarum cura ad intestinae coniurationis
2 vindictam avertit. praetores provincias sortiti sunt,
T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives
et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cor-
nelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam
citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem.
3 consulibus ambobus quaestio de clandestinis coniurati-
onibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam
primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad
animorum corporumque cultum nobis eruditissima
4 omnium gens invexit, sacrificulus et vates; nec is qui
aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam
profitendo, animos errore imbueret, sed occultorum et
5 nocturnorum antistes sacrorum. initia erant, quae
primo paucis tradita sunt, deinde vulgari coepta sunt
per viros mulieresque. additae voluptates religioni
6 vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. cum
vinum animos *incendissset*, et nox et mixti feminis
mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pu-
doris exstinxissent, corruptelae primum omnis generis
fieri coeptae, cum ad id quisque, quo natura pronioris
7 libidinis esset, paratam voluptatem haberet. nec unum
genus noxae, stupra promiscua ingenuorum femina-
rumque erant, sed falsi testes, falsa signa testamen-
8 taque et indicia ex eadem officina exibant: venena
indidem intestinaeque caedes, ita ut ne corpora quidem
interdum ad sepulturam exstarent. multa dolo, plera-
que per vim audebantur. occulebat vim quod prae
ululatibus tympanorumque et cymbalorum strepitu

nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Huius mali labes ex Etruria Romam veluti con- 1
tagione morbi penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo 2
stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. et mater dedita viro 3
erat, et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelae Bacchanalia erant. mater adulescentem appellat: se 4
pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam; damnatam voti benignitate deum exsolvere id velle. decem dierum castimonia opus esse: decimo die cenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. scortum nobile libertina Hispala Faecenia, 5
non digna quaestu, cui ancillula adsuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. huic 6
consuetudo iuxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime adulescentis aut rei aut famae damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat, et maligne omnia praebentibus suis meretriculae munificentia sustinebatur. quin 7
eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore ab tribunis et praetore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium institueret heredem. X. haec amoris pi- 1
gnora cum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adulescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se causa, ut 2
voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle. id ubi mulier audivit, perturbata „dii meliora!“ inquit: mori et sibi et illi satius esse quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. admiratus cum verba tum pertur- 3

bationem tantam adulescens parcere exsecrationibus
iubet: matrem id sibi adsentiente vitrico imperasse.
4 „vitricus ergo“ inquit „tuus — matrem enim insimu-
lare forsitan fas non sit — pudicitiam famam spem
5 vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.“ eo
magis mirabundo quaerentique, quid rei esset, pacem
veniamque precata deorum dearumque, si coacta cari-
tate eius silenda enuntiasset, ancillam se ait dominae
comitem id sacrarium intrasse, liberam numquam eo
6 accessisse. scire corruptelarum omnis generis eam
officinam esse; et iam biennio constare neminem initi-
7 atum ibi maiorem annis viginti. ut quisque intro-
ductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos de-
ducere in locum, qui circumsonet ululatibus cantuque
symphoniae et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne
vox quiritantis, cum per vim stuprum inferatur, exau-
8 diri possit. orare inde atque obsecrare, ut eam rem
quocumque modo discuteret nec se eo praecipitaret,
ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda
9 essent. neque ante dimisit eum, quam fidem dedit
1 adulescens ab his sacris se temperaturum. XI. post-
quam domum venit, et mater mentionem intulit, quid
eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertine-
rent, faciendum esset, negat eorum se quicquam fac-
2 turum, nec initiari sibi in animo esse. aderat sermoni
vitricus. confestim mulier exclamat Hispalae concubitu
carere eum decem noctes non posse; illius excetrae
delenimentis et venenis imbutum nec parentis nec
vitrici nec deorum verecundiam habere. iurgantes hinc
mater, hinc vitricus cum quattuor eum servis domo
3 exegerunt. adulescens inde ad Aebutiam se amitam
contulit, causamque ei, cur esset a matre eiectus, narra-
vit, deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem
4 Postumium arbitris remotis rem detulit. consul post
diem tertium redire ad se iussum dimisit; ipse Sulpi-
ciam gravem feminam, socrum suam, percunctatus est,
5 ecquam anum Aebutiam ex Aventino nosset. cum ea

nosse probam et antiqui moris feminam respondisset,
opus esse sibi ea conventa dixit: mitteret nuntium ad
eam, ut veniret. Aebutia accita ad Sulpiciam venit, 6
et consul paulo post, velut forte intervenisset, sermo-
nem de Aebutio fratris eius filio infert. lacrimae 7
mulieri obortae, et miserari casum adulescentis coepit,
qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud
se tunc esset, eiectus a matre, quod probus adulescens
— dii propitii essent — obscenis, ut fama esset, sacris
initiari nollet.

XII. Satis exploratum de Aebutio ratus consul non 1
vanum auctorem esse, Aebutia dimissa socrum rogat,
ut Hispalam indidem ex Aventino libertinam, non
ignotam viciniae, arcesseret ad sese: eam quoque esse
quae percunctari vellet. ad cuius nuntium perturbata 2
Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam
ignara causae arcesseretur, postquam lictores in vesti-
bulo turbamque consularem et consulem ipsum con-
spexit, prope exanimata est. in interiorem partem 3
aedium abductam socru adhibita consul, si vera dicere
inducere in animum posset, negat perturbari debere;
fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet; 4
expromeret sibi, quae in luco Stimulae Bacchanalibus
in sacro nocturno solerent fieri. hoc ubi audivit, tantus 5
pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit,
ut diu hiscere non posset. tandem confirmata puellam 6
admodum se ancillam initiatam cum domina ait: aliquot
annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat scire.
iam id ipsum consul laudare, quod initiatam se non 7
infitiaretur: sed et cetera eadem fide expromeret. ne- 8
ganti ultra quicquam scire, non eandem dicere, si
coarguatur ab alio, ac per se fatenti veniam aut gra-
tiam fore; eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa
audisset.

XIII. Mulier haud dubie, id quod erat, Aebutium 1
indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit,
et eam primo orare coepit, ne mulieris libertinae cum 2

amatore sermonem in rem non seriam modo sed capi-
talem etiam verti vellet: se terrendi eius causa, non
3 quod sciret quicquam, ea locutam esse. hic Postumius
accensus ira tum quoque ait eam cum Aebutio se
amatore cavillari credere, non in domo gravissimae
feminae et cum consule loqui. et Sulpicia attollere
paventem, simul illam adhortari, simul iram generi
4 lenire. tandem confirmata, multum incusata perfidia
Aebutii, qui optime de ipso meritae talem gratiam
5 rettulisset, magnum sibi metum deorum, quorum occulta
initia enuntiaret, maiorem multo dixit hominum esse,
6 qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque
hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra
Italiam aliquo ablegarent, ubi reliquum vitae degere
7 tuto posset. bono animo esse iubere eam consul, et
8 sibi curae fore dicere, ut Romae tuto habitaret. tum
Hispala originem sacrorum expromit. primo sacrarium
id feminarum fuisse, nec quemquam eo virum admitti
solitum. tres in anno statos dies habuisse, quibus
interdiu Bacchis initiarentur; sacerdotes in vicem ma-
9 tronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam
sacerdotem omnia, tamquam deum monitu, immutasse:
nam et viros eam primam filios suos initiasse, Minium
et Herennium Cerrinios; et nocturnum sacrum ex
diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis
10 mensibus dies initiorum fecisse. ex quo in promiscuo
sacra sint et permixti viri feminis, et noctis licentia
accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praeter-
missum. plura virorum inter sese quam feminarum
11 esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint et
pigriores ad facinus, pro victimis immolari. nihil nefas
12 ducere, hanc summam inter eos religionem esse. viros,
velut mente capta, cum iactatione fanatica corporis
vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis
cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demis-
sasque in aquam faces, quia vivum sulpur cum calce
13 insit, integra flamma efferre. raptos a diis homines

dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos
specus abripiant: eos esse, qui aut coniurare aut soci-
ari facinoribus aut stuprum pati noluerint. multitu- 14
dinem ingentem, alterum iam prope populum esse; in
his nobiles quosdam viros feminasque. biennio pro-
ximo institutum esse, ne quis maior viginti annis ini-
tiaretur: captari aetates et erroris et stupri patientes.
XIV. peracto indicio advoluta rursus genibus preces 1
easdem, ut se ablegaret, repetivit. consul rogat socrum, 2
ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hi-
spala immigraret. cenaculum super aedes datum est,
scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes
verso. res omnes Faeceniae extemplo translatae et 3
familia arcessita, et Aebutius migrare ad consulis
clientem iussus.

Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad
senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis,
quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent.
patres pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne 4
quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occul-
tae aut periculi importarent, tum privatim suorum
cuiusque vicem, ne quis adfinis ei noxae esset. cen- 5
suit autem senatus gratias consuli agendas, quod eam
rem et cum singulari cura et sine ullo tumultu in-
vestigasset. quaestionem deinde de Bacchanalibus sa- 6
crisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant;
indicibus Aebutio ac Faeceniae ne fraudi ea res sit
curare et alios indices praemiis invitare iubent; sacer- 7
dotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non
Romae modo sed per omnia fora et conciliabula con-
quiri, ut in consulum potestate essent; edici praeterea
in urbe Roma et per totam Italiam edicta mitti, ne 8
quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse
sacrorum causa velit, neu quid talis rei divinae fecisse.
ante omnia ut quaestio de iis habeatur, qui coierint
coniuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur.
haec senatus decrevit. consules aedilibus curulibus 9

imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis viderent, ne qua sacra in operto fierent. triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem servarentque, ne qui nocturni coetus fierent, utque ab incendiis caveretur; adiutores triumviris quinqueviri uls cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

1 XV. Ad haec officia dimissis magistratibus consules
in rostra escenderunt, et contione advocata cum sol-
lemne carmen precationis, quod praefari, priusquam
populum adloquantur, magistratus solent, peregisset
2 consul, ita coepit. „nulli umquam contioni, Quirites,
tam non solum apta sed etiam necessaria haec sollemnis
deorum comprecatio fuit, quae vos admoneret hos esse
deos, quos colere venerari precarique maiores vestri
3 instituissent, non illos, qui pravis et externis religionibus
captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus
4 et ad omnem libidinem agerent. equidem nec quid
taceam nec quatenus proloquar invenio. si aliquid
ignorabitis, ne locum neglegentiae dem, si omnia nu-
davero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor.
5 quidquid dixero, minus quam pro atrocitate et magni-
tudine rei dictum scitote esse: ut ad cavendum satis
6 sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pri-
dem Italia et nunc per urbem etiam multis locis esse,
non fama solum accepisse vos sed crepitibus etiam
ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, cer-
7 tum habeo, ceterum quae ea res sit, ignorare: alios
deorum aliquem cultum, alios concesssum ludum et
lasciviam credere esse, et qualecumque sit, ad paucos
8 pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet, si
dixero multa milia hominum esse, ilico necesse est
9 exterreamini, nisi adiunxero qui qualesque sint. pri-
mum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali
huiusce fuit; deinde simillimi feminis mares, stuprati
et constupratores, fanatici, vigiliis, vino, strepitibus

clamoribusque nocturnis attoniti. nullas adhuc vires 10
coniuratio, ceterum incrementum ingens virium habet,
quod in dies plures fiunt. maiores vestri ne vos qui- 11
dem, nisi cum aut vexillo in arce posito comitiorum
causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tri-
buni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad con-
tionem vocasset, forte temere coire voluerunt; et ubi-
cumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem
multitudinis censebant esse debere. quales primum 12
nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac vi-
rorum esse creditis? si quibus aetatibus initientur 13
mares sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam
pudeat. hoc sacramento initiatos iuvenes milites fa-
ciendos censetis, Quirites? his ex obsceno sacrario
eductis arma committenda? hi coöperti stupris suis 14
alienisque pro pudicitia coniugum ac liberorum vestro-
rum ferro decernent? XVI. minus tamen esset, si 1
flagitiis tantum effeminati forent — ipsorum id magna
ex parte dedecus erat —, a facinoribus manus, mentem
a fraudibus abstinuissent: numquam tantum malum in 2
re publica fuit, nec ad plures nec ad plura pertinens.
quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quid-
quid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote
ortum esse. necdum omnia, in quae coniurarunt, edita 3
facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum
ad rem publicam opprimendam satis virium est, coniu-
ratio sese impia tenet. crescit et serpit quotidie malum.
iam maius est, quam ut capere id privata fortuna
possit: ad summam rem publicam spectat. nisi prae- 4
cavetis, Quirites, iam huic diurnae, legitime ab con-
sule vocatae, par nocturna contio esse poterit. nunc
illi vos singuli universos contionantes timent: iam ubi
vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint,
consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie:
tum singulis vobis universi timendi erunt. optare igitur 5
unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus
fuerit. si quem libido, si furor in illum gurgitem

abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium
6 et facinus coniuravit, non suum iudicet esse. ne quis
etiam errore labatur vestrum, Quirites, non sum securus.
nihil enim in speciem fallacius est quam prava religio.
7 ubi deorum numen praetenditur sceleribus, subit ani-
mum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini
iuris aliquid immixtum violemus. hac vos religione
innumerabilia decreta pontificum, senatus consulta, ha-
8 ruspicum denique responsa liberant. quotiens hoc pa-
trum avorumque aetate negotium est magistratibus
datum, uti sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vates-
que foro circo urbe prohiberent, vaticinos libros con-
quirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrifi-
9 candi praeterquam more Romano abolerent. iudicabant
enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris
nihil aeque dissolvendae religionis esse, quam ubi non
10 patrio sed externo ritu sacrificaretur. haec vobis prae-
dicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos
vestros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientes-
11 que nefarios coetus cerneretis. omnia diis propitiis
volentibusque [ea] faciemus; qui quia suum numen
sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant,
ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt, nec pate-
fieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et oppri-
12 merentur, voluerunt. senatus quaestionem extra ordinem
de ea re mihi collegaeque meo mandavit. nos, quae
ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur; vigi-
liarum nocturnarum curam per urbem minoribus ma-
13 gistratibus mandavimus. vos quoque aequum est, quae
vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod
imperabitur, impigre praestare, et dare operam, ne quid
fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur."
1 XVII. Recitari deinde senatus consulta iusserunt, in-
dicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se
2 deduxisset nomenve absentis detulisset. qui nominatus
profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi
citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum,

qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei
laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam
vellet. edixerunt deinde, ne quis quid fugae causa 3
vendidisse neve emisse vellet; ne quis reciperet, celaret,
ope ulla iuvaret fugientes.

Contione dimissa terror magnus urbe tota fuit, nec 4
moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis con-
tinuit, sed passim per totam Italiam, litteris hospitum
de senatus consulto et contione et edicto consulum
acceptis, trepidari coeptum est. multi ea nocte, quae 5
diem insecuta est, quo in contione res palam facta
est, custodiis circa portas positis fugientes a trium-
viris comprehensi et reducti sunt: multorum delata
nomina. quidam ex iis viri feminaeque mortem sibi
consciverunt. coniurasse supra septem milia virorum 6
ac mulierum dicebantur. capita autem coniurationis
constabat esse M. et C. Atinios de plebe Romana et
Faliscum L. Opicernium et Minium Cerrinium Campa-
num: ab his omnia facinora et flagitia orta, eos maxi- 7
mos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. data opera,
ut primo quoque tempore comprehenderentur. adducti
ad consules fassique de se nullam moram indicio
fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, 1
quia multis actiones et res peribant, cogerentur prae-
tores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in
diem tricesimum differre, donec quaestiones a consu-
libus perficerentur. eadem solitudo, quia Romae non 2
respondebant nec inveniebantur, quorum nomina delata
erant, coegit consules circa fora proficisci ibique quae-
rere et iudicia exercere. qui tantum initiati erant et 3
ex carmine sacro, praeeunte verba sacerdote, precationes
fecerant, [in] quibus nefanda coniuratio in omne faci-
nus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam,
in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios ad-
miserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut 4
caedibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis

adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis
5 contaminati, eos capitali poena adficiebant. plures
necati quam in vincula coniecti sunt. magna vis in
6 utraque causa virorum mulierumque fuit. mulieres
damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas: si
nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animad-
7 vertebatur. datum deinde consulibus negotium est, ut
omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam
Italiam diruerent, extra quam si qua ibi vetusta ara
8 aut signum consecratum esset. in reliquum deinde
senatus consulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romae
neve in Italia essent. si quis tale sacrum sollemne et
necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se
id omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur,
9 praetor senatum consuleret. si ei permissum esset,
cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum
faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent,
neu qua pecunia communis neu quis magister sacrorum
1 aut sacerdos esset. XIX. aliud deinde huic coniunctum
referente Q. Marcio consule senatus consultum factum
est, ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent,
integra res ad senatum referretur, cum Sp. Postumius
2 quaestionibus perfectis Romam redisset. Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium praedicendum, ut
intentiore eum custodia adservarent, non solum ne
effugeret, sed ne mortis consciscendae locum haberet.
3 Sp. Postumius aliquanto post Romam venit: eo referente
de P. Aebutii et Hispalae Faeceniae praemio, quod
4 eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatus consultum factum est, uti singulis his centena milia aeris
quaestores urbani ex aerario darent; utique consul cum
tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque
tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent,
ne invitus militaret neve censor ei invito equum pu-
5 blicum adsignaret; utique Faeceniae Hispalae datio,

deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset,
quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo
nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset ob id
fraudi ignominiaeve esset; utique consules praetoresque, 6
qui nunc essent quive postea futuri essent, curarent,
ne quid ei mulieri iniuriae fieret, utique tuto esset.
id senatum velle et aequum censere, ut ita fieret. ea 7
omnia lata ad plebem factaque sunt ex senatus con-
sulto; [et] de ceterorum indicum impunitate prae-
miisque consulibus permissum est.

XX. Et iam Q. Marcius quaestionibus suae regionis 1
perfectis in Ligures provinciam proficisci parabat, tri-
bus milibus peditum Romanorum, centum quinqua-
ginta equitibus, et quinque milibus Latini nominis
peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis.
eadem provincia, idem numerus peditum equitumque 2
et collegae decretus erat. exercitus acceperunt, quos
priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules
habuerant. duas praeterea legiones novas ex senatus 3
consulto scribere iussi sunt, et viginti milia peditum
sociis et nomini Latino imperarunt et equites octin-
gentos, et tria milia peditum Romanorum, ducentos
equites. totum hunc exercitum praeter legiones in 4
supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat.
itaque consules, dum ipsi quaestionibus impediebantur,
T. Maenium dilectui habendo praefecerunt. perfectis 5
quaestionibus prior Q. Marcius in Ligures Apuanos
est profectus. dum penitus in abditos saltus, quae 6
latebrae receptaculaque illis semper fuerant, persequitur,
in praeoccupatis angustiis loco iniquo est circumventus.
quattuor milia militum amissa, et legionis secundae 7
signa tria, undecim vexilla socium Latini nominis in
potestatem hostium venerunt, et arma multa, quae
quia impedimento fugientibus per silvestres semitas
erant, passim iactabantur. prius sequendi Ligures 8
finem quam fugae Romani fecerunt. consul ubi primum 9
ex hostium agro evasit, ne, quantum deminutae copiae

forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit.
10 non tamen obliterare famam rei male gestae potuit:
nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est
appellatus.

1 XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum
litterae ex Hispania mixtam gaudio tristitiam ad-
2 ferentes recitatae sunt. C. Atinius, qui biennio ante
praetor in eam provinciam profectus erat, cum Lusi-
tanis in agro Hastensi signis collatis pugnavit: ad sex
milia hostium sunt caesa, ceteri fusi et fugati castris-
3 que exuti. ad oppidum deinde Hastam oppugnandum
legiones ducit: id quoque haud multo maiore certamine
cepit quam castra; sed dum incautius subit muros,
4 ictus ex vulnere post dies paucos moritur. litteris de
morte propraetoris recitatis senatus censuit mittendum,
qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem conse-
queretur, nuntiaretque senatum aequum censere, ne
sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci.
5 quarto die qui missus erat Lunam venit: paucis ante
6 diebus Calpurnius profectus erat. et in citeriore Hispa-
nia L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo
C. Atinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie
7 conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod
Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt, Romanis
et suos sepeliendi et spolia legendi ex hostibus po-
8 testas facta est. paucos post dies maiore coacto exer-
citu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt
9 proelio Romanos. nihil traditur, quae causa numero
aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt:
ad duodecim milia hominum caesa, plus duo capta, et
10 castris Romanus potitur. et nisi successor adventu
suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi
forent. novi praetores ambo in hiberna exercitus de-
duxerunt.

1 XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nun-
tiata sunt, ludi Taurii per biduum facti religionis causa.
decem deinde *dies magno* apparatu ludos M. Fulvius,

quos voverat Aetolico bello, fecit. multi artifices ex 2
Graecia venerunt honoris eius causa. athletarum quo-
que certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et
venatio data leonum et pantherarum, et prope huius
saeculi copia ac varietate ludicrum celebratum est.
novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per 3
triduum lapidibus pluerat, ignesque caelestes multi-
fariam orti adussisse complurium levi adflatu vesti-
menta maxime dicebantur. addita et unum diem sup- 4
plicatio est ex decreto pontificum, quod aedis Opis in
Capitolio de caelo tacta erat. hostiis maioribus con-
sules procurarunt urbemque lustraverunt. sub idem 5
tempus et ex Umbria nuntiatum est semimarem duo-
decim ferme annos natum inventum. id prodigium
abominantes arceri Romano agro necarique quam
primum iusserunt.

Eodem anno Galli Transalpini transgressi in Vene- 6
tiam sine populatione aut bello haud procul inde, ubi
nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt.
legatis Romanis de ea re trans Alpes missis respon- 7
sum est neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec
quid in Italia facerent sese scire.

L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi 8
vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regi-
bus civitatibusque per dies decem fecit. legatum eum 9
post damnationem et bona vendita missum in Asiam
ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges cer-
tamina Valerius Antias est auctor: tum collatas ei 10
pecunias congregatosque per Asiam artifices, et quo-
rum ludorum post bellum, in quo votos diceret, men-
tionem non fecisset, de iis post legationem demum in
senatu actum.

XXIII. Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius 1
absens magistratu abiturus erat, Sp. Postumius quae-
stionibus cum summa fide curaque perfectis comitia
habuit. creati consules sunt Ap. Claudius Pulcher 2
M. Sempronius Tuditanus. postero die praetores facti

P. Cornelius Cethegus A. Postumius Albinus C. Afranius
Stellio C. Atilius Serranus L. Postumius Tempsanus
3 M. Claudius Marcellinus. extremo anni, quia Sp. Postu-
mius consul renuntiaverat peragrantem se propter
quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias
Sipontum supero, Buxentum infero mari invenisse,
4 triumviri ad colonos eo scribendos ex senatus consulto
ab T. Maenio praetore urbano creati sunt L. Scribonius
Libo M. Tuccius Cn. Baebius Tamphilus.

5 Cum Perseo rege et Macedonibus bellum quod immi-
nebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso
Perseo causas cepit: inchoata initia a Philippo sunt;
6 et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. una
eum res, cum victo leges imponerentur, maxime an-
gebat, quod qui Macedonum ab se defecerant in bello,
7 in eos ius saeviendi ademptum ei ab senatu erat, cum,
quia rem integram Quinctius in condicionibus pacis
8 distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho
rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis
partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Hera-
9 cleam, Philippus Lamiam oppugnasset, capta Heraclea
quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat Roma-
nisque oppidum deditum est, aegre eam rem tulerat.
10 permulsit iram eius consul, quod ad Naupactum ipse
festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo
permisit, ut Athamaniae et Amynandro bellum inferret,
et urbes quas Thessalis Aetoli ademerant, regno ad-
11 iceret. haud magno certamine et Amynandrum Atha-
12 mania expulerat et urbes receperat aliquot. Deme-
triadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam,
13 et Magnetum gentem suae dicionis fecit. inde et in
Thracia quasdam urbes, novae atque insuetae libertatis
vitio seditionibus principum turbatas, partibus, quae
domestico certamine vincerentur, adiungendo sese cepit.

1 XXIV. His sedata in praesentia regis ira in Romanos
est. numquam tamen remisit animum a colligendis
in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna esset,

ad bellum uteretur. vectigalia regni non fructibus 2
tantum agrorum portoriisque maritimis auxit, sed
metalla etiam et vetera intermissa recoluit et nova
multis locis instituit. ut vero antiquam multitudinem 3
hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret,
non subolem tantum stirpis parabat cogendis omnibus
procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam 4
magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quie-
tusque aliquamdiu a bellis omni cura in augendas regni
opes intentus fuerat. rediere deinde causae, quae de 5
integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et 6
Perrhaeborum querellae de urbibus suis ab eo possessis,
et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per
vim occupatis traductaque in Macedoniam multitudine,
ita auditae erant, ut eas non neglegi satis appareret.
maxime moverat senatum, quod iam Aeni et Maroneae 7
adfectari possessionem audierant; minus Thessalos
curabant. Athamanes quoque venerant legati, non 8
partis amissae, non finium iacturam querentes, sed
totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse;
et Maronitarum exsules venerant, pulsi, quia libertatis 9
causam defendissent ab regio praesidio: ii non Maro-
neam modo sed etiam Aenum in potestate narrabant
esse Philippi. venerant et a Philippo legati ad pur- 10
ganda ea, qui nihil nisi permissu Romanorum impera-
torum factum adfirmabant: civitates Thessalorum et 11
Perrhaeborum et Magnetum et cum Amynandro Atha-
manum gentem in eadem causa qua Aetolos fuisse;
Antiocho rege pulso occupatum oppugnandis Aetolicis 12
urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum
misisse; armis subactos parere. senatus, ne quid ab- 13
sente rege statueret, legatos ad eas controversias
disceptandas misit Q. Caecilium Metellum M. Bae-
bium Tamphilum Ti. Sempronium. quorum sub 14
adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civita-
tibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium in-
dictum est.

1 XXV. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco,
Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accu-
satores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus
2 consedissent, pro ingenio quisque eorum, qui principes
legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio
3 acerbius leniusve egerunt. in controversiam autem
veniebant Philippopolis Tricca Phaloria et Eurymenae
4 et cetera circa eas oppida, utrum, Thessalorum iuris
cum *essent*, vi ademptae possessaeque ab Aetolis forent
— nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat —,
5 an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent: ita enim
Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si
voluntate, non si vi atque armis coacti cum Aetolis
6 essent. eiusdem formulae disceptatio de Perrhaeborum
Magnetumque oppidis fuit: omnium enim iura possi-
7 dendo per occasiones Aetoli miscuerant. ad haec, quae
disceptationis erant, querellae Thessalorum adiectae,
quod ea oppida, si iam redderentur sibi, spoliata ac
8 deserta redditurus esset: nam praeter belli casibus
amissos quingentos principes iuventutis in Macedoniam
abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministe-
riis; et quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut
9 redderet curasse. Thebas Pthias unum maritimum
emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum et
frugiferum: ibi navibus onerariis comparatis regem,
quae praeter Thebas Demetriadem cursum derigerent,
10 negotiationem maritimam omnem eo avertisse. iam
ne a legatis quidem, qui iure gentium sancti sint,
violandis abstinere: insidias positas euntibus ad T. Quinc-
11 tium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos
coniectos, ut non in civitatibus suis, non in commu-
nibus gentis conciliis quisquam hiscere audeat. procul
enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri ad-
haerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis
populi Romani. quid autem, si vox libera non sit,
12 liberum esse? nunc se fiducia et praesidio legatorum
ingemiscere magis quam loqui. nisi provideant ali-

quid Romani, quo et Graecis Macedoniam accolentibus
metus et audacia Philippo minuatur, nequiquam et
illum victum et se liberatos esse. ut equum tenacem, 13
non parentem frenis asperioribus castigandum esse.
haec acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent 14
iram eius petentes, ut ignosceret pro libertate loquen- 15
tibus, et ut deposita domini acerbitate adsuesceret
socium atque amicum sese praestare, et imitaretur
populum Romanum, qui caritate quam metu adiungere
sibi socios mallet. Thessalis auditis Perrhaebi Gonno- 16
condylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat,
Perrhaebiae fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant;
et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Atha- 17
manes libertatem repetebant et castella Athenaeum et
Poetneum. XXVI. Philippus, ut accusatoris potius 1
quam rei speciem haberet, et ipse a querellis orsus
Menelaidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thes-
salos vi atque armis expugnasse questus est; item
Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque
captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppi- 2
dum, sibi contribuisse eos; et Paracheloida, quae sub
Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulae
factam. nam quae sibi crimina obiciantur de insidiis 3
legatorum et maritimis portubus frequentatis aut
desertis, alterum ridiculum esse, se reddere rationem, 4
quos portus mercatores aut nautici petant, alterum
mores respuere suos. tot annos esse, per quos num- 5
quam cessaverint legati nunc ad imperatores Romanos
nunc Romam ad senatum crimina de se deferre: quem
umquam verbo violatum esse? semel euntibus ad 6
Quinctium insidias dici factas: sed quid iis acciderit,
non adici. quaerentium quod falso obiciant, cum veri
nihil habeant, ea crimina esse. insolenter et immodice 7
abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex
diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem:
ita servorum modo praeter spem repente manumis- 8
sorum licentiam vocis et linguae experiri et iactare

9 sese insectatione et conviciis dominorum. elatus deinde
ira adiecit nondum omnium dierum solem occidisse.
id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed
10 etiam Romani acceperunt. et cum fremitus post eam
vocem ortus et tandem sedatus esset, Perrhaeborum
inde Athamanumque legatis respondit eandem, de
11 quibus illi agant, civitatium causam esse. consulem
Acilium et Romanos sibi dedisse eas, cum hostium
12 essent. si suum munus qui dedissent adimere velint,
scire cedendum esse: sed meliori et fideliori amico in
gratiam levium et inutilium sociorum iniuriam eos
13 facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam esse
gratiam quam libertatis, praesertim apud eos, qui male
14 utendo eam corrupturi sint. causa cognita pronun-
tiarunt legati placere deduci praesidia Macedonum ex
iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum
finiri. de iniuriis, quas ultro citroque illatas querantur,
quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur,
formulam iuris exsequendi constituendam esse.
1 XXVII. Inde graviter offenso rege Thessalonicen ad
2 cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. ibi
legati Eumenis, si liberas esse Aenum et Maroneam
velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam
ut admoneant, re, non verbo eos liberos relinquant,
3 nec suum munus intercipi ab alio patiantur. sin autem
minor cura sit civitatium in Thracia positarum, multo
verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli
4 Eumenem quam Philippum habere, vel pro patris
Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum
gesserit populus Romanus, vel suis, quod Antiochi
bello terra marique laboribus periculisque omnibus
5 interfuerit. habere eum praeterea decem legatorum
in eam rem praeiudicium, qui cum Chersonesum Lysi-
machiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum
profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regionis velut
6 appendices maioris muneris essent. nam Philippum
quidem quo aut merito in populum Romanum aut

iure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniae
absint, civitatibus his praesidia imposuisse? vocari
Maronitas iuberent: ab iis certiora omnia de statu
civitatium earum scituros.

Legati Maronitarum vocati non uno tantum loco 7
urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,
dixerunt, sed pluribus simul, et plenam Macedonum
Maroneam esse. itaque dominari adsentatores regios: 8
his solis loqui et in senatu et in contionibus licere;
eos omnes honores et capere ipsos et dare aliis. op- 9
timum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura
sit, aut exsulare pulsos patria aut inhonoratos et
deterioribus obnoxios silere. de iure etiam finium 10
pauca adiecerunt: Q. Fabium Labeonem, cum in regi-
one ea fuisset, derexisse finem Philippo veterem viam
regiam, quae ad Thraciae Paroreian subeat, nusquam
ad mare declinantem: Philippum novam postea de-
flexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplec-
tatur.

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam ad- 1
versus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus disse-
rendi viam „non cum Maronitis“ inquit „mihi aut cum
Eumene disceptatio est, sed iam vobiscum, Romani,
a quibus nihil aequi me impetrare iam diu animad-
verto. civitates Macedonum, quae a me inter indutias 2
defecerant, reddi mihi aequum censebam, non quia
magna accessio ea regni futura esset — sunt enim et
parva oppida et in finibus extremis posita — sed
quia multum ad reliquos Macedonas continendos exem-
plum pertinebat. negatum est mihi. bello Aetolico 3
Lamiam oppugnare iussus a consule M'. Acilio cum
diu fatigatus ibi operibus proeliisque essem, transcen-
dentem me iam muros a capta prope urbe revocavit
consul et abducere copias inde coegit. ad huius so- 4
lacium iniuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhae-
biaeque et Athamanum reciperem quaedam castella
magis quam urbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili,

5 paucos ante dies ademistis. pro non dubio paulo ante,
si diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi
fuerunt, Eumenem aequius esse quam me habere. id
ego longe aliter iudico esse. Eumenes enim non, nisi
vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere
in regno suo non potuit. itaque ille vestrum meritum
6 habet, non vos illius. mei autem regni tantum aberat
ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria milia talentum
et quinquaginta tectas naves et omnes Graeciae civi-
tates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro An-
7 tiochum in mercedem societatis sim aspernatus; ho-
stemque ei me esse prius etiam quam M'. Acilius
exercitum in Graeciam traiceret praetuli. et cum eo
consule belli partem, quamcumque mihi delegavit,
8 gessi, et insequenti consuli L. Scipioni, cum terra
statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter
tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam
9 munivi, pontes feci, commeatus praebui; nec per Mace-
doniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter
10 cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. pro
hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum
adicere vos, Romani, aliquid et amplificare et augere
regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quae
haberem aut meo iure aut beneficio vestro eripere,
11 id quod nunc facitis? Macedonum civitates, quas regni
mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tam-
quam ad Antiochum spoliandum me venit, et si diis
placet, decem legatorum decretum calumniae impu-
dentissimae praetendit, quo maxime et refelli et co-
12 argui potest. disertissime enim planissimeque in eo
scriptum est Chersonesum et Lysimachiam Eumeni
dari. ubi tandem Aenus et Maronea et Thraciae civi-
tates adscriptae sunt? quod ab illis ne postulare qui-
dem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis impe-
13 traverit, obtinebit? quo in numero me apud vos esse
velitis, refert. si tamquam inimicum et hostem in-
14 sectari propositum est, pergite ut coepistis facere: sin

aliquis respectus est mei ut socii atque amici regis,
deprecor, ne me tanta iniuria dignum iudicetis.“
XXIX. movit aliquantum oratio regis legatos. itaque 1
medio responso rem suspenderunt: si decem legatorum
decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se
mutare; si Philippus bello cepisset eas, praemium 2
victoriae iure belli habiturum; si neutrum eorum foret,
cognitionem placere senatui reservari et, ut omnia in
integro manerent, praesidia, quae in iis urbibus sint,
deduci.
Hae causae maxime animum Philippi alienaverunt 3
ab Romanis, ut non a Perseo filio eius novis causis
motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri
possit. Romae nulla Macedonici belli suspicio erat. 4
L. Manlius proconsul ex Hispania redierat; cui postu-
lanti ab senatu in aede Bellonae triumphum rerum
gestarum magnitudo impetrabilem faciebat; exemplum 5
obstabat, quod ita comparatum more maiorum erat,
ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet,
nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset
successori. medius tamen honos Manlio habitus, ut
ovans urbem iniret. tulit coronas aureas quinquaginta 6
duas, auri praeterea pondo centum triginta duo, ar-
genti sedecim milia trecenta, et pronuntiavit in senatu 7
decem milia pondo argenti et octoginta auri Q. Fabium
quaestorem advehere: id quoque se in aerarium de-
laturum.
Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Ta- 8
rentum provinciam L. Postumius praetor habebat. is 9
de pastorum coniuratione, qui vias latrociniis pascua-
que publica infesta habuerant, quaestionem severe
exercuit. ad septem milia hominum condemnavit:
multi inde fugerunt, de multis sumptum est supplicium.
consules diu retenti ad urbem dilectibus tandem in 10
provincias profecti sunt.
XXX. Eodem anno in Hispania praetores C. Calpur- 1
nius et L. Quinctius, cum primo vere ex hibernis

copias eductas in Baeturia iunxissent, in Carpetaniam,
ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi
2 animo consilioque parati rem gerere. haud procul
Dipone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta
est, quibus dum utrimque subvenitur a castris, pau-
3 latim omnes copiae in aciem eductae sunt. in eo
tumultuario certamine et loca sua et genus pugnae
pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi atque in
castra compulsi sunt. non institere perculsis hostes.
4 praetores Romani, ne postero die castra oppugnarentur,
silentio proximae noctis tacito signo exercitum ab-
5 duxerunt. luce prima Hispani acie instructa ad vallum
accesserunt, vacuaque praeter spem castra ingressi,
quae relicta inter nocturnam trepidationem erant, diri-
puerunt, regressique in castra sua paucos dies quieti
6 stativis manserunt. Romanorum sociorumque in proelio
fugaque ad quinque milia occisa, quorum se spoliis
hostes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti sunt.
7 praetores interim Romani omne id tempus contrahendis
ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis et reficiendis
ab terrore adversae pugnae militum animis consum-
8 pserunt. ubi satis placuere vires et iam miles quoque
ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat,
duodecim milia passuum ab Tago flumine posuerunt
9 castra. inde tertia vigilia sublatis signis quadrato
agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt.
10 trans fluvium in colle hostium castra erant. extemplo,
qua duobus locis vada nudabat amnis, dextra parte
Calpurnius, laeva Quinctius exercitus traduxerunt quieto
hoste, dum miratur subitum adventum consultatque,
qui tumultum inicere trepidantibus in ipso transitu
11 amnis potuisset. interim Romani, impedimentis quo-
que omnibus traductis contractisque in unum locum,
quia iam moveri videbant hostem nec spatium erat
12 castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio
locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii: id
robur totius exercitus erat. campum apertum usque

ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.
XXXI. Hispani postquam in citeriore ripa duo Ro- 1
manorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se iungere
atque instruere possent, occuparent eos, castris repente
effusi cursu ad pugnam tendunt. atrox in principio pugna 2
fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus et insueta igno-
minia milite Romano accenso. acerrime media acies, duae 3
fortissimae legiones, dimicabant. quas cum aliter moveri
loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare; et
usque plures confertioresque medios urgebant. ibi post- 4
quam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quincti-
lium Varum et L. Iuventium Talnam legatos ad singulas
legiones adhortandas propere mittit; docere et monere 5
iubet in illis spem omnem vincendi et retinendae Hispaniae
esse: si illi loco cedant, neminem eius exercitus non
modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam
umquam visurum. ipse cum equitibus duarum legionum 6
paulum circumvectus in cuneum hostium, qui mediam
urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum sociis 7
equitibus alterum hostium latus invadit. sed longe
acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ante
alios: nam et primus hostem percussit, et ita se 8
immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci
posset; et equites praetoris eximia virtute et equitum 9
pedites accensi sunt. pudor movit primos centuriones,
qui inter tela hostium praetorem conspexerunt. itaque
urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa
et confestim militem sequi. renovatur ab omnibus 10
clamor: impetus fit velut ex superiore loco. haud
secus ergo quam torrentis modo fundunt sternuntque
perculsos, nec sustineri alii super alios inferentes sese
possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, et 11
permixti turbae hostium intra vallum penetraverunt;
ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium in-
stauratum, coactique sunt Romani equites descendere
ex equis. dimicantibus iis legio quinta supervenit; de- 12
inde, ut quaeque potuerant, copiae adfluebant. cae- 13

duntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam
quattuor milia hominum effugerunt. inde tria milia
fere, qui arma retinuerant, montem propinquum cepe-
runt; mille semiermes maxime per agros palati sunt.
14 supra triginta quinque milia hostium fuerant, ex qui-
bus tam exigua pars pugnae superfuit. signa capta
15 centum triginta tria. Romani sociique paulo plus
sescenti et provincialium auxiliorum centum quinqua-
16 ginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amissi
et pauci equites Romani cruentae maxime victoriae
speciem fecerunt. in castris hostium, quia ipsis spatium
17 sua communiendi non fuerat, manserunt. pro contione
postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites
phaleris, pronuntiavitque eorum maxime opera hostes
18 fusos, castra capta et expugnata esse. Quinctius alter
praetor suos equites catellis ac fibulis donavit. donati
et centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime
qui mediam aciem tenuerant.

1 XXXII. Consules dilectibus aliisque, quae Romae
agendae erant, peractis rebus in Ligures provinciam
2 exercitum duxerunt. Sempronius a Pisis profectus in
Apuanos Ligures, vastando agros urendoque vicos et
castella eorum aperuit saltum usque ad Macram fluvium
3 et Lunae portum. hostes montem, antiquam sedem
maiorum suorum, ceperunt; et inde superata locorum
4 iniquitate proelio deiecti sunt. et Ap. Claudius felici-
tatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis
aequavit secundis aliquot proeliis. sex praeterea oppida
eorum expugnavit; multa milia hominum in iis cepit;
belli auctores tres et quadraginta securi percussit.

5 Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen
Claudius quam Sempronius, cui sors comitia habendi
obtigerat, Romam venit, quia P. Claudius frater eius
6 consulatum petebat. competitores habebat patricios
L. Aemilium Q. Fabium Ser. Sulpicium Galbam, veteres
candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo
7 negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus

quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio
quattuor petentibus erat. plebeii quoque gratiosi ho- 8
mines petebant, L. Porcius Q. Terentius Culleo Cn.
Baebius Tamphilus, et hi repulsis in spem impetrandi
tandem aliquando honoris dilati. Claudius ex omnibus 9
unus novus candidatus erat. opinione hominum haud
dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius
Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre 10
toto foro volitando, clamitantibus adversariis et ma-
iore parte senatus, meminisse eum debere se prius 11
consulem populi Romani quam fratrem P. Claudii esse:
quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut tacitum
spectatorem comitiorum se praeberet? — coerceri tamen
ab effuso studio nequit. magnis contentionibus tri- 12
bunorum quoque plebis, qui aut contra consulem aut
pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbata,
donec pervicit Appius, ut deiecto Fabio fratrem tra-
heret. creatus P Claudius Pulcher praeter spem suam 13
et ceterorum. locum suum tenuit L. Porcius Licinus,
quia moderatis studiis, non vi Claudiana inter plebeios
certatum est. praetorum inde comitia sunt habita: 14
C. Decimius Flavus P. Sempronius Longus P. Cornelius
Cethegus Q. Naevius Matho C. Sempronius Blaesus
A. Terentius Varro praetores facti. haec eo anno, quo 15
Ap. Claudius M. Sempronius consules fuerunt, domi
militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius 1
L. Porcius consules, cum Q. Caecilius M. Baebius
Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum
et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi
erant, legationem renuntiassent, regum quoque eorum 2
civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. eadem 3
utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia
erant. aliam deinde novam legationem patres, cuius
princeps Ap. Claudius fuit, in Graeciam et Macedo-
niam decreverunt ad visendum, redditaene civitates
Thessalis et Perrhaebis essent. iisdem mandatum, ut 4

ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, mariti-
maque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus
5 liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde
prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam
si non venissent: nam super cetera etiam sine responso
dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum con-
6 cilium. de qua re querente graviter Q. Caecilio et simul
Lacedaemoniis deplorantibus moenia diruta, abductam
plebem in Achaiam et venumdatam, ademptas, quibus
7 ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achaei
maxime concilii negati crimen excusabant recitando
legem, quae nisi belli pacisve causa, et cum legati ab
senatu cum litteris aut scriptis mandatis venirent,
8 vetaret indici concilium. ea ne postea excusatio esset,
ostendit senatus curae iis esse debere, ut legatis Ro-
manis semper adeundi concilium gentis potestas fieret,
quem ad modum et illis, quotiens vellent, senatus
daretur.

1 XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus a suis
certior factus cedendum civitatibus deducendaque prae-
sidia esse, infensus omnibus in Maronitas iram effundit.
2 Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut
partis adversae principes interficeret. ille per Casan-
drum quendam, unum ex regiis iam diu habitantem
Maroneae, nocte Thracibus intromissis velut in bello
3 capta urbe caedem fecit. idem apud Romanos legatos
querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas,
tam superbe adversus populum Romanum factum, ut,
quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii
pro hostibus trucidarentur, abnuebat quicquam eorum
4 ad se aut quemquam suorum pertinere; seditione inter
ipsos dimicatum, cum ad se alii, alii ad Eumenem
5 civitatem traherent; id facile scituros esse; percuncta-
rentur ipsos Maronitas —, haud dubius, perculsis omnibus
terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus
6 se ausurum. negare Appius rem evidentem pro dubia
quaerendam. si ab se culpam removere vellet, Ono-

mastum et Casandrum, per quos acta res diceretur,
mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.
primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, 7
non vultus ei constaret; deinde collecto tandem animo
Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se
missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem 8
pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione
quidem propinqua fuisset? et parcebat magis Ono- 9
masto, honoratiori amico, et eundem indicem haud
paulo plus timebat, quia et ipse sermonem cum eo
contulerat et multorum talium ministrum et conscium
habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad 10
mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret,
veneno creditur sublatus. XXXV. et legati a Philippi 1
colloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent nihil
eorum sibi placere, et Philippus minime, quin rebel- 2
landum esset, dubius. quia tamen immaturae ad id
vires erant, ad moram interponendam Demetrium mino-
rem filium mittere Romam simul ad purganda cri-
mina, simul ad deprecandam iram senatus statuit, satis 3
credens ipsum etiam iuvenem, quod Romae obses
specimen indolis regiae dedisset, aliquid momenti fac-
turum. interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, 4
re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniciendum pro-
fectus, perculsis iis uno proelio et Amadoco duce capto
in Macedoniam rediit, missis ad accolas Histri fluminis
barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos.

Et in Peloponneso adventus legatorum Romanorum, 5
qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspecta-
batur; adversus quos ut praeparata consilia haberent,
Lycortas praetor concilium indixit. ibi de Lacedae- 6
moniis actum: ex hostibus eos accusatores factos, et
periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam
bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis
Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lace-
daemoniis quam Achaeis esse, ubi Areus etiam et 7
Alcibiades, ambo exsules, suo beneficio restituti, lega-

tionem Romam adversus gentem Achaeorum ita de
ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione
usi essent, ut pulsi patria, non restituti in eam vide-
8 rentur. clamor undique ortus, referret nominatim de
iis; et cum omnia ira, non consilio gererentur, capitis
damnati sunt. paucos post dies Romani legati vene-
runt. his Clitore in Arcadia datum est concilium.

1 XXXVI. Priusquam agerent quicquam, terror Achaeis
iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo discep-
2 tatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem capitis
ab se concilio proximo damnatos cum legatis vide-
3 bant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae
apud senatum questi erant Lacedaemonii, displicere
senatui ostendit: caedem primum ad Compasium factam
eorum, qui a Philopoemene ad causam dicendam evo-
4 cati venissent; deinde cum in homines ita saevitum
esset, ne ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros
dirutos urbis nobilissimae esse, leges vetustissimas
abrogatas, inclutamque per gentes disciplinam Lycurgi
5 sublatam. haec cum Appius dixisset, Lycortas, et
quia praetor et quia Philopoemenis, auctoris omnium
quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita
6 respondit. „difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos
7 oratio est quam Romae nuper apud senatum fuit. tunc
enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat:
nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa
8 est dicenda. quam iniquitatem condicionis subimus
illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita con-
tentione qua paulo ante egisti. ego certe, cum ea,
quae et hic antea apud Q. Caecilium et postea Romae
questi sunt Lacedaemonii, a te paulo ante relata sint,
non tibi sed illis me apud te respondere credam.
9 caedem obicitis eorum, qui a Philopoemene praetore
evocati ad causam dicendam interfecti sunt. hoc ego
crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos
quidem nobis obiciendum fuisse arbitror. quid ita?
quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abs-

tinerent Lacedaemonii. quo tempore armis captis 10
urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu
occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus,
sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti
et oppressi confugissent. cum vos procul essetis, quo 11
alio nisi ad nos, socios vestros, quos antea Gytheo
opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili
de causa oppugnantes viderant, confugerent? pro vobis 12
igitur iustum piumque bellum suscepimus. quod cum
alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem
possint, dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis
victoriam dederunt, quonam modo ea, quae belli iure
acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen
maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrum est, quod 13
evocavimus ad causam dicendam eos, qui ad arma
multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima
oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant.
quod vero illi venientes in castra interfecti sunt, 14
vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si diis
placet, accusatis, non nostrum. exsules Lacedae- 15
moniorum, quo ex numero hi quoque duo fuerunt, et
tunc nobiscum erant, et quod domicilio sibi delegerant
maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum
opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse
consenescere se indignabantur, impetum fecerunt.
Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei inter- 16
fecerunt; nec iure an iniuria caesi sint, argumentari
refert.

XXXVII. At enim illa certe vestra sunt, Achaei, 1
quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sus-
tulistis, quod muros diruistis. quae utraque ab iisdem 2
obici qui possunt, cum muri Lacedaemoniis non ab
Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Ly-
curgi disciplinam exstructi sint? tyranni enim nuper 3
eos arcem et munimentum sibi, non civitati paraverunt;
et si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat rui-
nis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam

4 agnoscere dicat. non Philopoemenem exspectare nec
Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus
amoliri et diruere omnia vestigia tyrannidis debuistis.
5 vestrae enim illae deformes veluti notae servitutis erant,
et cum sine muris per octingentos prope annos liberi,
aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris
velut compedibus circumdatis vincti per centum annos
6 servistis. quod ad leges ademptas attinet, ego anti-
quas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror;
nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras
7 leges dedisse; nec male consuluisse civitati, cum con-
cilii nostri eam fecerimus et nobis miscuerimus, ut
corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset.
8 tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias
istis iniunxissemus, queri se iniquo iure esse et in-
9 dignari possent. scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem,
qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios ne-
que liberae gentis esse, sed vere servorum disceptan-
10 tium apud dominos. nam si non vana illa vox prae-
conis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos
iussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia
ex aequo observatur, cur ego, quid Capua capta fece-
ritis Romani, non quaero, vos rationem reposcitis, quid
11 Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? interfecti
aliqui sunt, finge, a nobis: quid? vos senatores Cam-
12 panos securi non percussistis? at muros diruimus: vos
non muros tantum sed urbem agrosque ademistis.
13 specie, inquis, aequum est foedus: re apud Achaeos
precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est.
14 sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor: sed oro
vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos,
modo ne in aequo hostes vestri nostrique apud vos
15 sint ac nos socii, immo ne meliore iure sint. nam ut
in aequo essent nos fecimus, cum leges iis nostras
dedimus, cum, ut Achaici concilii essent, effecimus
parum est victis, quod victoribus satis est; plus postu-
16 lant hostes quam socii habent. quae iureiurando, quae

monumentis litterarum in lapide insculptis in aeternam
memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio
nostro tollere parant. veremur quidem vos, Romani, 17
et si ita vultis, etiam timemus: sed plus et veremur
et timemus deos immortales.“ cum adsensu maximae 18
partis est auditus, et locutum omnes pro maiestate
magistratus censebant, ut facile appareret molliter
agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse.
tum Appius suadere se magnopere Achaeis dixit, ut, 19
dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne
mox inviti et coacti facerent. haec vox audita qui- 20
dem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit im-
perata recusandi. id modo petierunt, ut Romani, quae 21
viderentur, de Lacedaemoniis mutarent nec Achaeos
religione obstringerent irrita ea, quae iureiurando
sanxissent, faciendi. damnatio tantum Arei et Alci-
biadis, quae nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romae principio eius anni, cum de pro- 1
vinciis consulum et praetorum actum est, consulibus
Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. prae- 2
tores C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethe-
gus inter cives et peregrinos sortiti sunt, C. Sem- 3
pronius Blaesus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam
et ut idem quaereret de veneficiis, A. Terentius Varro
Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispa-
niam ulteriorem. de iis duabus provinciis legati per 4
id fere tempus L. Iuventius Talna et T. Quinctilius
Varus venerunt, qui, quantum bellum iam profligatum 5
in Hispania esset, senatu edocto postularunt simul, ut
pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus habe-
retur honos et ut praetoribus exercitum deportare
liceret. supplicatio in biduum decreta est: de legi- 6
onibus deportandis, cum de consulum praetorumque
exercitibus ageretur, rem integram referri iusserunt.
paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, 7
quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, de-
cretae sunt. de Hispaniensibus exercitibus magna 8

contentio fuit inter novos praetores et amicos ab-
9 sentium, Calpurnii Quinctiique. utraque causa tribunos
plebis, utraque consulem habebat. hi se intercessuros
senatus consulto, si deportandos censerent exercitus,
denuntiabant: illi, si haec intercessio fieret, nullam
10 rem aliam se decerni passuros. victa postremo ab-
sentium gratia est et senatus consultum factum, ut
praetores quattuor milia peditum Romanorum scribe-
rent, trecentos equites, et quinque milia peditum socio-
rum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in
11 Hispaniam portarent. cum ea quattuor milia *in* legiones
discripsissent, quo plus quam quina milia peditum,
treceni equites in singulis legionibus esset, dimitterent,
12 eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde ut
cuiusque fortissima opera Calpurnius et Quinctius in
proelio usi essent.
1 XXXIX. Hac sedata contentione alia subinde C. De-
2 cimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et
L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Va-
lerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus — is quia
aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed
3 maxima ex omnibus contentione — petebant; certa-
menque ei cum flamine erat. et postquam primo
aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum
4 plebis negare rationem eius habendam esse, quod duos
simul unus magistratus, praesertim curules, neque
capere posset nec gerere; pars legibus eum solvi
aequum censere, ut quem vellet praetorem creandi
5 populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea
6 sententia esse, ne nomen eius acciperet; deinde, ut ex
auctoritate senatus idem faceret, convocatis patribus
referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo nec exem-
plo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus
praeturam peteret; sibi, nisi quid aliud iis videretur,
7 in animo esse e lege comitia habere. patres cen-
suerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret,
ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in

locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. agenti 8
consuli ex senatus consulto respondit Flaccus nihil,
quod se indignum esset, facturum. medio responso
spem ad voluntatem interpretantibus fecerat cessurum
patrum auctoritati esse. comitiis acrius etiam quam 9
ante petebat criminando, extorqueri sibi a consule et
senatu populi Romani beneficium, et invidiam fieri geminati honoris, tamquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum.
consul cum et pertinaciam petentis crescere et favorem 10
populi magis magisque in eum inclinari cerneret,
dimissis comitiis senatum vocavit. censuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil
movisset, ad populum cum Flacco agendum. contione 11
advocata cum egisset consul, ne tum quidem de sententia motus gratias populo Romano egit, quod tanto
studio, quotienscumque declarandae voluntatis potestas
facta esset, praetorem se voluisset facere: ea sibi studia 12
civium suorum destituere non esse in animo. haec
vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit,
ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen
vellet. ingens certamen tribunis et inter se ipsos et 13
cum consule fuit, donec senatus a consule est habitus
decretumque: quoniam praetoris subrogandi comitia ne 14
legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia
hominum impedirent, senatum censere satis praetorum
esse; P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem 15
haberet, Apollinique ludos faceret.

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sub- 1
latis, alia maioris certaminis, quo et maiore de re et
inter plures potentioresque viros, sunt exorta. cen- 2
suram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus
P. et L. Scipiones Cn. Manlius Vulso L. Furius Purpurio patricii, plebeii autem M. Porcius Cato M. Ful- 3
vius Nobilior Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum
familiarum M. Porcius longe anteibat. in hoc viro 4

tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocumque loco
natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse vide-
retur. nulla ars neque privatae neque publicae rei
gerendae ei defuit; urbanas rusticasque res pariter
5 callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios
eloquentia, alios gloria militaris provexit: huic ver-
satile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum
6 ad id unum diceres, quodcumque ageret: in bello manu
fortissimus multisque insignibus clarus pugnis, idem
postquam ad magnos honores pervenit, summus impe-
rator, idem in pace, si ius consuleres, peritissimus, si
7 causa oranda esset, eloquentissimus, nec is tantum,
cuius lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae
nullum exstet: vivit immo vigetque eloquentia eius
8 sacrata scriptis omnis generis. orationes et pro se
multae et pro aliis et in alios: nam non solum accu-
sando sed etiam causam dicendo fatigavit inimicos.
9 simultates nimio plures et exercuerunt eum et ipse
exercuit eas; nec facile dixeris, utrum magis presserit
10 eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. asperi
procul dubio animi et linguae acerbae et immodice
liberae fuit, sed invicti a cupiditatibus animi, rigidae
11 innocentiae, contemptor gratiae, divitiarum. in par-
simonia, in patientia laboris periculique ferrei prope
corporis animique, quem ne senectus quidem, quae
12 solvit omnia, fregerit, qui sextum et octogesimum
annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit
scripseritque, nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi
1 adduxerit iudicium. XLI. hunc, sicut omni vita, tum
petentem premebat nobilitas; coierantque praeter
L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati
2 omnes ad deiciendum honore, non solum ut ipsi po-
tius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum
hominem censorem videre, sed etiam quod tristem
censuram periculosamque multorum famae et ab laeso
3 a plerisque et laedendi cupido exspectabant. etenim
tum quoque minitabundus petebat, refragari sibi, qui

liberam et fortem censuram timerent, criminando. et 4
simul L. Valerio suffragabatur: illo uno collega casti-
gare se nova flagitia et priscos revocare mores posse.
his accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium
modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium
Flaccum adiecerunt.

Secundum comitia censorum consules praetoresque 5
in provincias profecti praeter Q. Naevium, quem quat-
tuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret,
quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra
urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita
aptius visum erat, tenuerunt. si Antiati Valerio cre- 6
dere libet, ad duo milia hominum damnavit. et L.
Postumius praetor, cui Tarentum provincia evenerat,
magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias
Bacchanalium quaestionis cum cura exsecutus est.
multos, qui aut citati non adfuerant aut vades de- 7
seruerant, in ea regione Italiae latentes partim noxios
iudicavit, partim comprehensos Romam ad senatum
misit. in carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore fractis proximo bello 1
Lusitanis quietae res fuerunt: in citeriore A. Terentius
in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus
expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna
et citerior provincia habuit. veteres praetores C. Cal- 2
purnius Piso et L. Quinctius Romam redierunt. utrique
magno patrum consensu triumphus est decretus. prior 3
C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit:
coronas aureas tulit octoginta tres et duodecim milia
pondo argenti. paucos post dies L. Quinctius Crispinus 4
ex iisdem Lusitanis et Celtiberis triumphavit: tantun-
dem auri atque argenti in eo triumpho praelatum.

Censores M. Porcius et L. Valerius metu mixta ex- 5
spectatione senatum legerunt; septem moverunt se-
natu, ex quibus unum insignem et nobilitate et ho-
noribus, L. Quinctium Flamininum consularem. patrum 6
memoria institutum fertur, ut censores motis senatu

adscriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae
orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco mo-
7 vit aut quibus equos ademit, longe gravissima in L
Quinctium oratio, qua si accusator ante notam, non
censor post notam usus esset, retinere L. Quinctium
in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum cen-
8 sor esset, potuisset. inter cetera obiecit ei Philippum
Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam
9 provinciam spe ingentium donorum perductum. eum
puerum, *per* lasciviam cum cavillaretur, exprobrare
consuli [per]saepe solitum, quod sub ipsum specta-
culum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut ob-
10 sequium amatori venditaret. forte epulantibus iis,
cum iam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse
nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; con-
venire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acci-
11 peret. introductum in tabernaculum per interpretem
adloqui consulem coepisse. inter cuius sermonem
Quinctius scorto „vis tu“, inquit „quoniam gladiatorium
spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem
12 videre?“ et cum is vixdum serio adnuisset, ad nutum
scorti consulem stricto gladio, qui super caput pen-
debat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde,
fugienti fidemque populi Romani atque eorum, qui
1 aderant, imploranti latus transfodisse. XLIII. Valerius
Antias, ut qui nec orationem Catonis legisset et fabulae
tantum sine auctore editae credidisset, aliud argu-
mentum, simile tamen et libidine et crudelitate peragit.
2 Placentiae famosam mulierem, cuius amore deperiret,
in convivium arcessitam scribit. ibi iactantem sese
scorto inter cetera rettulisse, quam acriter quaestiones
exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vin-
3 culis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam
infra eum accubantem negasse umquam vidisse quem-
quam securi ferientem, et pervelle id videre. hic in-
dulgentem amatorem unum ex illis miseris attrahi
4 iussum securi percussisse. facinus, sive eo modo, quo

censor obiecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est,
saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi
libare diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad
spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recuban-
tis, mactatam humanam victimam esse et cruore men-
sam respersam! in extrema oratione Catonis condicio 5
Quinctio fertur, ut si id factum negaret ceteraque,
quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur,
ignominiane sua quemquam doliturum censeret, cum
ipse vino et venere amens sanguine hominis in con-
vivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asia- 1
tico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis
tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. orna- 2
menta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris
quam quindecim milium aeris essent, *deciens tanto pluris
quam quanti essent* in censum referre iuratores iussi;
item mancipia minora annis viginti, quae post proxi- 3
mum lustrum decem milibus aeris aut pluris eo ve-
nissent, uti ea quoque deciens tanto pluris quam
quanti essent aestimarentur, et his rebus omnibus terni
in milia aeris attribuerentur. aquam publicam omnem 4
in privatum aedificium aut agrum fluentem ademerunt;
et quae in loca publica inaedificata immolitave privati
habebant, intra dies triginta demoliti sunt. opera 5
deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus
sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloa-
cas, in Aventino et in aliis partibus, qua nondum
erant, faciendas locaverunt. et separatim Flaccus mo- 6
lem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam
per Formianum montem, Cato atria duo, Maenium et 7
Titium, in lautumiis, et quattuor tabernas in publicum
emit basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est.
et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis loca-
verunt. quas locationes cum senatus precibus et la- 8
crimis victus publicanorum induci et de integro locari
iussisset, censores, edicto summotis ab hasta qui ludi-

ficati priorem locationem erant, omnia eadem paulum
9 imminutis pretiis locaverunt. nobilis censura fuit
simultatiumque plena, quae M. Porcium, cui acerbitas
ea adsignabatur, per omnem vitam exercuerunt.
10 Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum,
Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt. sena
iugera in singulos data. diviserunt agrum coloniasque
deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et
11 Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. consules eius anni
nec domi nec militiae memorabile quicquam egerunt.
1 XLV. in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum Q. Fabium Labeonem.

M. Claudius Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis praetorumque rettu-
2 lerunt. praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis,
qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus
et P. Cornelius Sisenna L. Pupius L. Iulius Cn. Sici-
3 nius. consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos
P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta
4 est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus
cum suis exercitibus servatae. praetores ita sortiri
iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae
5 provincia esset: peregrinam est sortitus. Sisennae
Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia,
L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius
6 maturare est iussus. Galli Transalpini per saltus
ignotae antea viae, ut ante dictum est, in Italiam
transgressi oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis,
7 aedificabant. id eos ut prohiberet, quod eius sine
bello posset, praetori mandatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret: ex his placere
alterum adversus Gallos ducere legiones.

8 Extremo prioris anni [comitia auguris creandi habita
erant]. *augur* in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum
1 creatus erat Sp. Postumius Albinus. XLVI. huius
principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus
mortuus est, in cuius locum M. Sempronius Tuditanus

pontifex est cooptatus; pontifex maximus est creatus 2
C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visce-
ratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt,
et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum.
in quo cum toto foro strata triclinia essent, tempestas 3
cum magnis procellis coorta coegit plerosque taber-
nacula statuere in foro: eadem paulo post, cum undi- 4
que disserenasset, sublata; defunctosque vulgo ferebant
quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse taber-
nacula in foro statui. hac religione levatis altera 5
iniecta, quod sanguine per biduum pluvisset in aréa
Vulcani; et per decemviros supplicatio indicta erat
eius prodigii expiandi causa.

Priusquam consules in provincias proficiscerentur, 6
legationes transmarinas in senatum introduxerunt. nec
umquam ante tantum regionis eius hominum Romae
fuerat. nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam 7
accolunt, vulgata est crimina querimoniasque de Phi-
lippo non neglegenter ab Romanis audiri, multis
operae pretium fuisse queri, pro se quaeque civitates 8
gentesque, singuli etiam privatim — gravis enim accola
omnibus erat — Romam aut ad spem levandae in-
iuriae aut ad deflendae solacium venerunt. et ab Eu- 9
mene rege legatio cum fratre eius Athenaeo venit ad
querendum simul quod non deducerentur ex Thracia
praesidia, simul quod in Bithyniam Prusiae bellum
adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. respondendum ad omnia iuveni tum admodum 1
Demetrio erat. cum haud facile esset aut ea, quae
obicerentur, aut quae adversus ea dicenda erant, me-
moria complecti — nec enim multa solum, sed etiam 2
pleraque oppido quam parva erant, de controversia
finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de
iure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus
per vim aut gratiam iudicatis —, nihil horum neque 3
Demetrium docere dilucide nec se satis liquido discere
ab eo senatus cum cerneret posse, simul et tirocinio

et perturbatione iuvenis moveretur, quaeri iussit ab
eo, ecquem de his rebus commentarium a patre ac-
4 cepisset. cum respondisset accepisse se, nihil prius
nec potius visum est quam regis ipsius de singulis
responsa accipere. librum extemplo poposcerunt, deinde
5 ut ipse recitaret permiserunt. erant autem de singulis
rebus in breve coactae causae, ut alia fecisse se se-
cundum decreta legatorum diceret, alia non per se
stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos, qui
6 accusarent. interposuerat et querellas de iniquitate
decretorum, et quam non ex aequo disceptatum apud
Caecilium foret indigneque sibi nec ullo suo merito
7 insultatum ab omnibus esset. has notas irritati eius
animi collegit senatus: ceterum alia excusanti iuveni,
alia recipienti futura ita, ut maxime vellet senatus,
8 responderi placuit nihil patrem eius neque rectius nec
magis quod ex voluntate senatus esset fecisse, quam
quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium
9 satisfieri voluisset Romanis. multa et dissimulare et
oblivisci et pati praeterita senatum posse, et credere
10 etiam Demetrio [credendum esse]. obsidem enim se
animum eius habere, etsi corpus patri reddiderit, et
scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum
11 eum populi Romani esse, honorisque eius causa mis-
suros in Macedoniam legatos, ut si quid minus factum
sit quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum
praetermissarum fiat. velle etiam sentire Philippum
integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii
1 beneficio esse. XLVIII. haec, quae augendae ampli-
tudinis eius causa facta erant, extemplo in invidiam,
mox etiam in perniciem adulescenti verterunt.
2 Lacedaemonii deinde introducti sunt. multae et par-
vae disceptationes iactabantur: sed quae maxime rem
continerent, erant, utrum restituerentur, quos Achaei
3 damnaverant, necne; inique an iure occidissent, quos
occiderant, [vertebatur] et utrum manerent in Achaico
concilio Lacedaemonii, an, ut ante fuerat, secretum

eius unius in Peloponneso civitatis ius esset. restitui 4
iudiciaque facta tolli placuit, Lacedaemonem manere
in Achaico concilio scribique id decretum et consignari
a Lacedaemoniis et Achaeis.
Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, ius- 5
sus idem in Peloponneso sociorum res aspicere. nam
ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus
erant, et Messene desciverat a concilio Achaico. cuius 6
belli et causas et ordinem si expromere velim, imme-
mor sim propositi, quo statui non ultra attingere ex-
terna, nisi qua Romanis cohaererent rebus. XLIX. even- 1
tus memorabilis est, quod, cum bello superiores essent,
Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad prae-
occupandam Coronen, quam hostes petebant, *inita* valle
iniqua cum equitibus paucis oppressus. ipsum po- 2
tuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt:
sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab
ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad eva- 3
dendas angustias cogendo ipse agmen praebet, sustinens
impetus hostium, prolapso equo et suo ipse casu et
onere equi super eum ruentis haud multum afuit, quin
exanimaretur, septuaginta annos iam natus et diutino 4
morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus ad-
modum attenuatis. iacentem hostes superfusi oppres- 5
serunt; cognitumque [primum] a verecundia memoria-
que meritorum haud secus quam ducem suum attollunt
reficiuntque et ex valle devia in viam portant, vix
sibimet ipsi prae necopinato gaudio credentes; pars 6
nuntios Messenen praemittunt debellatum esse, Philo-
poemenem captum adduci. primum adeo incredibilis 7
visa res, ut non pro vano modo sed vix pro sano
nuntius audiretur. deinde ut super alium alius idem
omnes adfirmantes veniebant, tandem facta fides; et prius- 8
quam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum
omnes simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis,
effunduntur. itaque clauserat portam turba, dum pro
se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro

9 comperta tantam rem habiturus videtur. aegre summo-
ventes obvios intrare portam, qui adducebant Philo-
poemenem, potuerunt. aeque conferta turba iter reli-
10 quum clauserat; et cum pars maxima exclusa a spec-
taculo esset, theatrum repente, quod propinquum viae
erat, compleverunt, et, ut eo adduceretur in conspectum
11 populi, una voce omnes exposcebant. magistratus et
principes veriti, ne quem motum misericordia prae-
sentis tanti viri faceret, cum alios verecundia pristinae
maiestatis collatae praesenti fortunae, alios recordatio
ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu
12 eum statuerunt, deinde raptim ex oculis hominum abs-
traxerunt, dicente praetore Dinocrate esse, quae per-
tinentia ad summam belli percunctari eum magistratus
vellent. inde abducto eo in curiam et senatu vocato
1 consultari coeptum. L. iam invesperascebat, et non
modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi
2 satis tuto custodiretur, expediebant. obstupuerant ad
magnitudinem pristinae eius fortunae virtutisque, et
neque ipsi domum recipere custodiendum audebant,
3 nec cuiquam uni custodiam eius satis credebant. ad-
monent deinde quidam esse thesaurum publicum sub
terra, saxo quadrato saeptum. eo vinctus demittitur,
et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum
4 est. ita loco potius quam homini cuiquam credendam
custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt.
5 postero die multitudo quidem integra, memor pristi-
norum eius in civitatem meritorum, parcendum ac per
eum remedia quaerenda esse praesentium malorum
6 censebant: defectionis auctores, quorum in manu res
publica erat, in secreto consultantes omnes ad necem
eius consentiebant. sed utrum maturarent an differrent,
7 ambigebatur. vicit pars avidior poenae, missusque
qui venenum ferret. accepto poculo nihil aliud locu-
tum ferunt quam quaesisse, si incolumis Lycortas —
is alter imperator Achaeorum erat — equitesque eva-
8 sissent. postquam dictum est incolumes esse, „bene

habet“ inquit et poculo impavide exhausto haud ita
multo post exspiravit. non diuturnum mortis eius 9
gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque
Messene bello exposcentibus Achaeis dedidit noxios,
ossaque reddita Philopoemenis sunt, et sepultus ab
universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis
congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur.
ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic 10
viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad in-
signem notam huius anni, memoriae mandatum sit
tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoe-
menem, Hannibalem, P. Scipionem: adeo in aequo eum 11
duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus
posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamini- 1
nus venit, quem suspectum Romanis et receptus post
fugam Antiochi Hannibal et bellum adversus Eumenem
motum faciebat. ibi seu quia a Flaminino inter ce- 2
tera obiectum Prusiae erat hominem omnium, qui vive-
rent, infestissimum populo Romano apud eum esse,
qui patriae suae primum, deinde fractis eius opibus
Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum
fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur prae- 3
senti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tra-
dendi eius in potestatem consilium cepit; a primo
colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Han-
nibalis custodiendam missi sunt. semper talem exitum 4
vitae suae Hannibal prospexerat animo et Romanorum
inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil
sane confisus: Prusiae vero levitatem etiam expertus
erat; Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi
horruerat. ad omnia undique infesta ut iter semper 5
aliquod praeparatum fugae haberet, septem exitus e
domo fecerat, et ex iis quosdam occultos, ne custodia
saepirentur. sed grave imperium regum nihil inex- 6
ploratum, quod vestigari volunt, efficit. totius cir-
cuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo

7 inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum
milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium
8 maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus,
ut id quoque occursu militum obsaeptum sensit et
omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum,
quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus,
9 poposcit. „liberemus" inquit „diuturna cura populum
Romanum, quando mortem senis exspectare longum
10 censent. nec magnam nec memorabilem ex inermi
proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem
populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies ar-
11 gumento erit. horum patres Pyrrho regi, hosti ar-
mato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret
praedixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset
12 Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt." ex-
secratus deinde in caput regnumque Prusiae, et hospi-
tales deos violatae ab eo fidei testes invocans, poculum
exhausit. hic vitae exitus fuit Hannibalis.

1 LII. Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno
mortuum scribunt. ego neque his neque Valerio ad-
sentior, his, quod censoribus M. Porcio L. Valerio
L. Valerium principem senatus ipsum censorem lectum
invenio, cum superioribus duobus lustris Africanus
2 fuisset, quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam
notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in lo-
3 cum eius lectus non esset. Antiatem auctorem refellit
tribunus plebis M. Naevius, adversus quem oratio in-
4 scripta P. Africani est. hic Naevius in magistratuum
libris est tribunus plebis P. Claudio L. Porcio con-
sulibus, sed iniit tribunatum Ap. Claudio M. Sempronio
5 consulibus ante diem quartum idus Decembres. inde
tres menses ad idus Martias sunt, quibus P. Claudius
6 L. Porcius consulatum inierunt. ita vixisse in tribu-
natu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse,
decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram
7 Trium clarissimorum suae cuiusque gentis virorum
non tempore magis congruente comparabilis mors vide-

tur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splen-
dore vitae exitum habuit. iam primum omnes non 8
in patrio solo mortui nec sepulti sunt. veneno ab-
sumpti Hannibal et Philopoemen; exsul Hannibal,
proditus ab hospite, captus Philopoemen in carcere et
in vinculis exspiravit: Scipio etsi non exsul neque 9
damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus,
absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum
sed etiam funeri suo exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso, a quibus devertit 1
oratio, geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii lega-
torumque aliter aliorum adfecerat animos. vulgus 2
Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus
terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti
favore conspiciebant, simul et spe haud dubia regnum
ei post mortem patris destinabant. nam etsi minor 3
aetate quam Perseus esset, hunc iusta matre familiae,
illum paelice ortum esse; illum ut ex vulgato corpore
genitum nullam certi patris notam habere, hunc in-
signem Philippi similitudinem prae se ferre. ad hoc 4
Romanos Demetrium in paterno solio locaturos, Persei
nullam apud eos gratiam esse. haec vulgo loquebantur. 5
itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una
aetas valeret, cum aliis omnibus rebus frater superior
esset; et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem 6
heredem regni relinqueret credens, sibi quoque gravi-
orem esse quam vellet minorem filium aiebat. offen- 7
debatur interdum concursu Macedonum ad eum, et
alteram iam se vivo regiam esse indignabatur. et ipse 8
iuvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se
iudiciis senatus, concessisque sibi, quae patri negata es-
sent; et omnis mentio Romanorum quantam dignitatem 9
ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam non apud
fratrem modo sed etiam apud patrem conciliabat, uti- 10
que postquam legati [alii] Romani venerunt, et coge-
batur decedere Thracia praesidiaque deducere et alia
aut ex decreto priorum legatorum aut ex nova con-

11 stitutione senatus facere. sed omnia maerens quidem
et gemens, eo magis quod filium frequentiorem prope
cum illis quam secum cernebat, oboedienter tamen ad-
versus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo
12 belli causam praeberet. avertendos etiam animos a
suspicione talium consiliorum ratus, mediam per Thra-
ciam exercitum in Odrysas et Dentheletos et Bessos
13 duxit: Philippopolin urbem fuga desertam oppidanorum,
qui in proxima montium iuga cum familiis receperant
sese, cepit, campestresque barbaros, depopulatus agros
14 eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philip-
popolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis
expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit
— Paeoniae ea regio est —, prope Erigonum fluvium,
15 qui ex Illyrico per Pe*lag*oniam fluens in Axium am-
16 nem editur, haud procul Stobis, vetere urbe: novam
urbem Perseida, ut is filio maiori haberetur honos,
appellari iussit.

1 LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in
2 provincias profecti. Marcellus nuntium praemisit ad
L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum op-
3 pidum legiones admoveret. advenienti consuli Galli
sese dediderunt. duodecim milia armatorum erant:
4 plerique arma ex agris rapta habebant: ea aegre pa-
tientibus iis adempta, quaeque alia aut populantes
agros rapuerant aut secum attulerant. de his rebus
5 qui quererentur, legatos Romam miserunt. introducti
in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt se supe-
rante in Gallia multitudine inopia coactos agri et
egestate ad quaerendam sedem Alpes transgressos,
quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius
6 iniuria consedisse. oppidum quoque aedificare coepisse,
quod indicium esset nec agro nec urbi ulli vim ad-
laturos venisse. nuper M. Claudium ad se nuntium
misisse bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum.
7 se certam, etsi non speciosam pacem quam incerta
belli praeoptantes dedidisse se prius in fidem quam in

potestatem populi Romani. post paucos dies iussos 8
et urbe et agro decedere sese tacitos abire, quo ter-
rarum possent, in animo habuisse. arma deinde sibi,
et postremo omnia alia, quae ferrent agerentque,
adempta. orare se senatum populumque Romanum, 9
ne in se innoxios deditos acerbius quam in hostes
saevirent. huic orationi senatus ita responderi iussit, 10
neque illos recte fecisse, cum in Italiam venerint oppi-
dumque in alieno agro, nullius Romani magistratus,
qui ei provinciae praeesset, permissu aedificare conati
sint; neque senatui placere deditos spoliari. itaque se 11
cum iis legatos ad consulem missuros, qui, si redeant,
unde venerint, omnia iis sua reddi iubeant, quique
protinus eant trans Alpes, et denuntient Gallicis po-
pulis, multitudinem suam domi contineant: Alpes prope 12
inexsuperabilem finem in medio esse: non utique iis
melius fore *quam* qui eas primi pervias fecissent. le- 13
gati missi L. Furius Purpurio Q. Minucius L. Manlius
Acidinus. Galli, redditis omnibus, quae sine cuiusquam
iniuria habebant, Italia excesserunt. LV. legatis Ro- 1
manis Transalpini populi benigne responderunt. seni-
ores eorum nimiam lenitatem populi Romani casti-
garunt, quod eos homines, qui gentis iniussu profecti 2
occupare agrum imperii Romani et in alieno solo
aedificare oppidum conati sint, impunitos dimiserint:
debuisse gravem temeritatis mercedem statui. quod 3
vero etiam sua reddiderint, vereri ne tanta indulgentia
plures ad talia audenda impellantur. et exceperunt 4
et prosecuti cum donis legatos sunt.

M. Claudius consul Gallis ex provincia exactis Hi-
stricum bellum moliri coepit litteris ad senatum missis,
ut sibi in Histriam traducere legiones liceret. id se- 5
natui *non* placuit. illud agitabant, uti colonia Aquileia
deduceretur, nec satis constabat, utrum Latinam an civium
Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius co-
loniam deducendam patres censuerunt. triumviri creati 6
sunt P. Scipio Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus.

Eodem anno Mutina et Parma coloniae civium Ro-
7 manorum sunt deductae. bina milia hominum in agro,
qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona
8 iugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. deduxerunt
triumviri M. Aemilius Lepidus T. Aebutius Parrus
9 L. Quinctius Crispinus. et Saturnia colonia civium
Romanorum in agrum Caletranum est deducta. de-
duxerunt triumviri Q. Fabius Labeo C. Afranius Stellio
Ti. Sempronius Gracchus. in singulos iugera data dena.
1 LVI. Eodem anno A. Terentius proconsul haud pro-
cul flumine Hibero, in agro Ausetano, et proelia se-
cunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi commu-
2 nierant, aliquot expugnavit. ulterior Hispania eo anno
in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul diutino
morbo est implicitus, et nullo lacessente peropportune
3 quieverunt Lusitani. nec in Liguribus memorabile
quicquam a Q. Fabio consule gestum.
Ex Histria revocatus M. Marcellus exercitu dimisso
4 Romam comitiorum causa rediit. creavit consules Cn.
Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paulum. cum
M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat; a quo
consule quintus annus erat, cum is ipse Lepidus post
5 duas repulsas consul factus esset. praetores inde facti
Q. Fulvius Flaccus M. Valerius Laevinus P. Manlius
iterum M. Ogulnius Gallus L. Caecilius Denter C. Te-
rentius Istra.
6 Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa,
quod sanguine per biduum pluvisse in area Concordiae
satis credebant, nuntiatumque erat haud procul Sicilia
insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari
7 esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse
est auctor legatis ad eam rem ad Prusiam missis
praeter T. Quinctium Flamininum, cuius in ea re celebre
est nomen, L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XL.

EPITOME. Cum Philippus liberos eorum, quos in vinculis habebat, nobilissimorum hominum conquiri ad mortem iussisset, Theoxena verita pro liberis suis admodum pueris regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo venenum erat, suasit his, ut imminens ludibrium morte effugerent. et cum persuasisset, et ipsa se interemit. certamina inter filios Philippi Macedoniae regis Persen et Demetrium referuntur; et ut fraude fratris sui Demetrius fictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et adfectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est, regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenit. item res in Liguribus et Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. colonia Aquileia deducta est. libri Numae Pompili in agro L. Petilli scribae sub Ianiculo *a* cultoribus agri arca lapidea clusi inventi sunt et Graeci et Latini; in quibus cum pleraque dissolvendarum religionum praetor, ad quem delati erant, legisset, iuravit senatui contra rem publicam esse, ut legerentur servarenturque. ex senatus consulto in comitio exusti sunt. Philippus aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis alterius filii in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, de poena Persei cogitavit voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere, sed in hac cogitatione morte raptus est. Perseus regnum accepit.

I. Principio insequentis anni consules praetoresque 1
sortiti provincias sunt. consulibus nulla praeter Ligures, quae decerneretur, erat. iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit;
Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ul- 2
terior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae
Sardinia. dilectus habere consules iussi. Q. Fabius 3
ex Liguribus scripserat Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum
facerent. et ex Hispaniis citeriorem in armis esse et 4

cum Celtiberis bellari sciebant; in ulteriore, quia diu
aeger esset praetor, luxuria et otio solutam disciplinam
5 militarem esse. ob ea novos exercitus conscribi pla-
cuit, quattuor legiones in Ligures, uti singulae quina
milia et ducenos pedites, trecenos haberent equites,
sociorum iisdem Latini nominis quindecim milia pe-
ditum addita et octingenti equites. hi duo consulares
6 exercitus essent. scribere praeterea iussi septem milia
peditum sociorum ac Latini nominis et quadringentos
equites et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui
7 ex consulatu prorogatum imperium erat. in Hispa-
niam utramque quae ducerentur, quattuor milia pe-
ditum civium Romanorum et ducenti equites, et soci-
orum septem milia peditum cum trecentis equitibus
8 scribi iussa. et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem
habebat, in Liguribus prorogatum in annum impe-
rium est.

1 II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia,
medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta
multis sacris profanisque locis stragem fecit, signa
2 aenea in Capitolio deiecit, forem ex aede Lunae, quae
in Aventino est, raptam tulit et in posticis parietibus
Cereris templi adfixit, signa alia in circo maximo cum
3 columnis quibus superstabant evertit, fastigia aliquot
templorum a culminibus abrupta foede dissipavit. ita-
que in prodigium versa ea tempestas, procurarique
4 haruspices iusserunt. simul procuratum est quod tri-
pedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a For-
miis ** aedem Apollinis Caietae de caelo tactam. ob
ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum est
et diem unum supplicatio fuit.

5 Per eos dies ex litteris A. Terentii propraetoris
cognitum P. Sempronium in ulteriore provincia, cum
plus annum aeger fuisset, mortuum esse. eo maturius
in Hispaniam praetores iussi proficisci.

6 Legationes deinde transmarinae in senatum intro-
ductae sunt, primae Eumenis et Pharnacis regum et

Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Phi- 7
lippi quoque legati et Achaeorum et Lacedaemoniorum
sub idem tempus venerunt. iis prius Marcio audito,
qui ad res Graeciae Macedoniaeque visendas missus erat,
responsa data sunt. Asiae regibus ac Rhodiis respon- 8
sum est legatos ad eas res visendas senatum missurum.
III. de Philippo auxerat curam Marcius: nam ita fe- 1
cisse eum, quae senatui placuissent, fatebatur, ut facile
appareret non diutius quam necesse esset facturum.
neque obscurum erat rebellaturum, omniaque, quae tunc 2
ageret diceretque, eo spectare. iam primum omnem 3
fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum
familiis suis in Emathiam, quae nunc dicitur, quondam
appellata Paeonia est, traduxit, Thracibusque et aliis 4
barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera
hominum fore ratus in Romano bello. ingentem ea 5
res fremitum Macedonia tota fecit, relinquentesque
penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitum
dolorem continebant; exsecrationesque in agminibus
proficiscentium in regem vincente odio metum exau-
diebantur. his ferox animus omnes homines, omnia 6
loca temporaque suspecta habebat. postremo negare 7
propalam coepit satis tutum sibi quicquam esse, nisi
liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custo-
dia haberet et tempore alium alio tolleret. IV. eam 1
crudelitatem, foedam per se, foediorem unius domus
clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis 2
ante annis occiderat; generos quoque eius postea inter-
fecit. in viduitate relictae filiae singulos filios parvos
habentes. Theoxena et Archo nomina iis erant mulieri- 3
bus. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias
est: Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Aeni- 4
anum, nupsit et apud eum plures enixa partus, parvis
admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in 5
suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit;
et tamquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque
filios in eadem habebat cura. postquam regis edictum 6

de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent,
accepit, ludibrio futuros non regis modo sed custodum
etiam libidini rata ad rem atrocem animum adiecit
7 ausaque est dicere se sua manu potius omnes inter-
8 fecturam quam in potestatem Philippi venirent. Poris
abominatus mentionem tam foedi facinoris Athenas
deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque
9 ipsum fugae futurum esse. proficiscuntur ab Thessa-
lonica Aeneam ad statum sacrificium, quod Aeneae
conditori cum magna caerimonia quotannis faciunt.
10 ibi die per sollemnes epulas consumpto navem prae-
paratam a Poride sopitis omnibus de tertia vigilia
conscendunt tamquam redituri [in] Thessalonicam: sed
11 traicere in Euboeam erat propositum. ceterum in ad-
versum ventum nequiquam eos tendentes prope terram
lux oppressit, et regii, qui praeerant custodiae portus,
lembum armatum ad retrahendam eam navem miserunt
12 cum gravi edicto, ne reverterentur sine ea. cum iam
appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum
nautarumque intentus erat; interdum manus ad caelum
13 tendens deos, ut ferrent opem, orabat. ferox interim
femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus,
venenum diluit ferrumque promit et posito in con-
spectu poculo strictisque gladiis „mors“ inquit „una
14 vindicta est. viae ad mortem hae sunt: qua quemque
animus fert, effugite superbiam regiam. agite, iuvenes
mei, primum, qui maiores estis, capite ferrum aut
haurite poculum, si segnior mors iuvat.“ et hostes
15 aderant et auctor mortis instabat. alii alio leto ab-
sumpti semianimes e nave praecipitantur. ipsa deinde
virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit.
nave vacua dominis regii potiti sunt.

1 V. Huius atrocitas facinoris novam velut flammam
regis invidiae adiecit, ut vulgo ipsum liberosque exse-
crarentur; quae dirae brevi ab omnibus diis exauditae,
2 ut saeviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Per-
seus enim cum in dies magis cerneret favorem et

dignitatem Demetrii fratris apud multitudinem Mace-
donum crescere et gratiam apud Romanos, sibi spem
nullam regni superesse nisi in scelere ratus ad id
unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum se 3
ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis
per se validum crederet, singulos amicorum patris
temptare sermonibus perplexis instituit. et primo qui- 4
dam ex his aspernantium tale quicquam praebuerunt
speciem, quia plus in Demetrio spei ponebant; deinde 5
crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Per-
seus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur,
prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna
iuvenis, adiuvandum, quod futurum erat, rati foven-
damque spem potentioris, Perseo se adiungunt. ce- 6
tera in suum quaeque tempus agenda differunt: in
praesentia placet omni ope in Romanos accendi regem
impellique ad consilia belli, ad quae iam sua sponte
animum inclinasset. simul ut Demetrius in dies su- 7
spectior esset, ex composito sermones ad res Roma-
norum trahebant. ibi cum alii mores et instituta
eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis non-
dum exornatae neque publicis neque privatis locis, alii
singulos principum eluderent, iuvenis incautus et amore 8
nominis Romani et certamine adversus fratrem omnia
tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus
faciebat. itaque expertem eum pater omnium de 9
rebus Romanis consiliorum habebat: totus in Persea
versus cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes
agitabat. redierant forte, quos miserat in Bastarnas 10
ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles iu-
venes et regii quosdam generis, quorum unus sororem
suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur;
erexeratque consociatio gentis eius animum regis. tum 11
Perseus „quid ista prosunt?“ inquit. „nequaquam tan-
tum in externis auxiliis est praesidii, quantum periculi
in fraude domestica. proditorem nolo dicere, certe 12
speculatorem habemus in sinu, cuius, ex quo obses

Romae fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum
13 ipsi habent. omnium paene Macedonum in eum ora
conversa sunt, nec regem se alium habituros aiunt
14 quam quem Romani dedissent". his per se aegra
mens senis stimulabatur, et animo magis quam vultu
ea crimina accipiebat.
1 VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cuius
sollemne est tale: caput mediae canis praecisae et
pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae
2 ponitur: inter hanc divisam hostiam copiae armatae
traducuntur. praeferuntur primo agmini arma insignia
omnium ab ultima origine Macedoniae regum, deinde
3 rex ipse cum liberis sequitur, proxima est regia cohors
custodesque corporis, postremum agmen Macedonum
4 cetera multitudo claudit. latera regis duo filii iuvenes
cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, De-
metrius quinquennio minor, medio iuventae robore ille,
hic flore, fortunati patris matura suboles, si mens
5 sana fuisset. mos erat lustrationis sacro peracto de-
currere exercitum, et divisas bifariam [duas] acies
6 concurrere ad simulacrum pugnae. regii iuvenes duces
ei ludicro certamini dati: ceterum non imago fuit
pugnae, sed tamquam de regno dimicaretur, ita con-
currerunt, multaque vulnera rudibus facta, nec praeter
7 ferrum quicquam defuit ad iustam belli speciem. pars
ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id
aegre patiente Perseo laetari prudentes amici eius,
eamque rem ipsam dicere praebituram causam crimi-
1 nandi iuvenis. VII. convivium eo die sodalium, qui
simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad
2 cenam ab Demetrio Perseus negasset. festo die benigna
invitatio et hilaritas iuvenalis utrosque in vinum traxit.
3 commemoratio ibi certaminis ludicri et iocosa dicta
in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstine-
4 retur, iactabantur. ad has excipiendas voces speculator
ex convivis Persei missus cum incautior obversaretur,
exceptus a iuvenibus forte triclinio egressis male mul-

catur. huius rei ignarus Demetrius „quin comisatum“ 5
inquit „ad fratrem imus et iram eius, si qua ex cer-
tamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus?“
omnes ire se conclamarunt praeter eos, qui speculatoris 6
ab se pulsati praesentem ultionem metuebant. cum
eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt,
quo se tutari, si qua vis fieret, possent. nihil occulti 7
esse in intestina discordia potest. utraque domus spe-
culatorum et proditorum plena erat. praecucurrit in-
dex ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio
quattuor adulescentes venire. etsi causa apparebat — 8
nam ab iis pulsatum convivam suum audierat —, in-
famandae rei causa ianuam obserari iubet, et ex parte
superiore aedium versisque in viam fenestris comi-
satores, tamquam ad caedem suam venientes, aditu
ianuae arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur, 9
paulisper vociferatus in convivium redit, totius rei
ignarus.

VIII. Postero die Perseus, cum primum conveniendi 1
potestas patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu
in conspectu patris tacitus procul constitit. cui cum 2
pater „satin salve?“ et, quaenam ea maestitia esset,
interrogaret eum, „de lucro tibi“ inquit „vivere me
scito. iam non occultis a fratre petimur insidiis;
nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit,
clausisque foribus parietum praesidio me a furore eius
sum tutatus.“ cum pavorem mixtum admiratione patri 3
iniecisset, „atqui si aures praebere potes“ inquit,
„manifestam rem teneas faciam.“ enimvero se Phi- 4
lippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium
iussit; et seniores amicos duos, expertes iuvenalium
inter fratres certaminum, infrequentes iam in regia,
Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio
haberet. dum veniunt amici, solus filio procul stante 5
multa secum animo volutans inambulavit. postquam 6
venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem
cum duobus amicis et totidem custodibus corporis; filiis,

7 ut ternos inermes secum introducerent, permisit. ibi
cum consedisset, „sedeo“ inquit „miserrimus pater
iudex inter duos filios, accusatorem parricidii et reum,
aut conficti aut admissi criminis labem apud meos
8 inventurus. iam pridem quidem hanc procellam im-
minentem timebam, cum vultus inter vos minime fra-
9 ternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. sed
interdum spes animum subibat deflagrare iras vestras,
purgari suspiciones posse. etiam hostes armis positis
foedus icisse, et privatas multorum simultates finitas:
10 subituram vobis aliquando germanitatis memoriam,
puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter
vos, meorum denique praeceptorum, quae vereor ne
11 vana surdis auribus cecinerim. quotiens ego audientibus
vobis detestatus exempla discordiarum fraternarum
horrendos eventus eorum rettuli, qui se stirpemque
12 suam, domos, regna funditus evertissent. meliora quo-
que exempla parte altera posui: sociabilem consor-
tionem inter binos Lacedaemoniorum reges, salutarem
13 per multa saecula ipsis patriaeque: eandem civitatem,
postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus
14 sit, eversam. iam hos Eumenem Attalumque fratres,
ab tam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis,
mihi Antiocho, cuilibet regum huius aetatis, nulla re
magis quam fraterna unanimitate, regnum aequasse.
15 ne Romanis quidem exemplis abstinui, quae aut visa
aut audita habebam, T. et L. Quinctiorum, qui bellum
mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum
devicerunt, patris patruique eorum, quorum perpetuam
16 vitae concordiam mors quoque miscuit. neque vos
illorum scelus similisque sceleri eventus deterrere a
vecordi discordia potuit, neque horum bona mens, bona
17 fortuna ad sanitatem flectere. vivo et spirante me
hereditatem meam ambo et spe et cupiditate improba
18 crevistis. eo usque me vivere vultis, donec alterius
vestrum superstes haud ambiguum regem alterum mea
morte faciam. nec fratrem nec patrem potestis pati.

nihil cari, nihil sancti est. in omnium vicem regni
unius insatiabilis amor successit. agite, conscelerate 19
aures paternas, decernite criminibus, mox ferro decre-
turi, dicite palam quidquid aut veri potestis aut libet
comminisci: reseratae aures sunt, quae posthac secretis 20
alterius ab altero criminibus claudentur.“ haec furens
ira cum dixisset, lacrimae omnibus obortae, et diu
maestum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus „aperienda nimirum nocte ianua 1
fuit et armati comisatores accipiendi praebendumque
ferro iugulum, quando non creditur nisi perpetratum
facinus, et eadem petitus insidiis audio, quae latro at-
que insidiator. non nequiquam isti unum Demetrium 2
filium te habere, me subditum et paelice genitum ap-
pellant. nam si gradum, si caritatem filii apud te 3
haberem, non in me querentem deprehensas insidias,
sed in eum, qui fecisset, saevires, nec adeo vilis tibi 4
vita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo mo-
vereris, neque futuro, si insidiantibus *sit* impune. ita- 5
que si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum
deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec
per meum latus tu petaris: sin autem, quod circum- 6
ventis in solitudine natura ipsa subicit, ut hominum,
quos numquam viderint, fidem tamen implorent, mihi
quoque ferrum in me strictum cernenti vocem mittere
licet, per te patriumque nomen, quod utri nostrum 7
sanctius sit iam pridem sentis, ita me audias precor,
tamquam si voce et comploratione nocturna excitus
mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis
nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses.
quod tum vociferarer in re praesenti pavidus, hoc
nunc postero die queror. frater, non comisantium in 8
vicem *animis* iam diu vivimus inter nos. regnare uti-
que vis. huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gen-
tium ius, obstat vetustus Macedoniae mos, obstat vero
etiam patris iudicium. haec transcendere nisi per 9
meum sanguinem non potes. omnia moliris et temp-

tas. adhuc seu cura mea seu fortuna restitit parri-
10 cidio tuo. hesterno die in lustratione et decursu et
simulacro ludicro pugnae funestum prope proelium
fecisti, nec me aliud a morte vindicavit, quam quod
11 me ac meos vinci passus sum. ab hostili proelio,
tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad cenam vo-
luisti. credis me, pater, inter inermes convivas cena-
turum fuisse, ad quem armati comisatum venerunt?
credis nihil a gladiis nocte pericul*i mihi futur*um fuisse,
12 quem rudibus te inspectante prope occiderunt? quid
hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro
succinctis iuvenibus venis? convivam me tibi com-
mittere ausus non sum: comisatorem te cum armatis
13 venientem recipiam? si aperta ianua fuisset, funus
meum parares hoc tempore, pater, quo querentem
audis. nihil ego, tamquam accusator, criminose nec
14 dubia argumentis colligendo ago. quid enim? negat
venisse se cum multitudine ad ianuam meam, an ferro
succinctos secum fuisse? quos nominavero, arcesse.
possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt: non
15 tamen audebunt negare. si deprehensos intra limen
meum cum ferro ad te deducerem, [rem] pro manifesto
1 haberes: fatentes pro deprehensis habe. X. exsecrare
nunc cupiditatem regni, et furias fraternas concita.
sed ne sint caecae, pater, exsecrationes tuae, discerne,
dispice insidiatorem et petitum insidiis: noxium in-
2 cesse caput. qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam
iratos paternos deos: qui periturus fraterno scelere
fuit, perfugium in patris misericordia et iustitia habeat.
3 quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale
exercitus tui, non decursus militum, non domus, non
epulae, non nox ad quietem data naturae beneficio
4 mortalibus tuta est? si iero ad fratrem invitatus,
moriendum est; si recepero intra ianuam comisatum
5 fratrem, moriendum est: nec eundo nec manendo in-
sidias evito. quo me conferam? nihil praeter deos,
pater, et te colui. non Romanos habeo, ad quos con-

fugiam: perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia
tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thraciae
maritimam oram, indignor. nec me nec te incolumi
Macedoniam suam futuram sperant. si me scelus fra- 6
tris, te senectus absumpserit, aut ne ea quidem ex-
spectata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua fu-
tura sciunt. si quid extra Macedoniam tibi Romani
reliquissent, mihi quoque id relictum crederem recep-
taculum. at in Macedonibus satis praesidii est. vi- 7
disti hesterno die impetum militum in me. quid illis
defuit nisi ferrum? quod illis defuit interdiu, convivae
fratris noctu sumpserunt. quid de magna parte prin- 8
cipum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis
et fortunae posuerunt et in eo, qui omnia apud Ro-
manos potest? neque hercule istum mihi tantum, fratri
maiori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri,
praeferant. iste enim est, cuius beneficio poenam tibi 9
senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit,
qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adulescen-
tiae suae esse aequum censet. pro isto Romani stant, 10
pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae, pro isto
Macedones qui pace Romana gaudent. mihi praeter
te, pater, quid usquam aut spei aut praesidii est?
XI. quo spectare illas litteras ad te nunc missas 1
T. Quinctii credis, quibus et bene te consuluisse rebus
tuis ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur,
ut iterum et cum pluribus legatis et primoribus eum
remittas Macedonum? T. Quinctius nunc est auctor 2
omnium rerum isti et magister. eum sibi te abdicato
patre in locum tuum substituit. illic ante omnia
clandestina cocta sunt consilia. quaeruntur adiutores 3
consiliis, cum te plures et principes Macedonum cum
isto mittere iubet. qui hinc integri et sinceri Romam
eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti
illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. De- 4
metrius iis unus omnia est, eum iam regem vivo patre
appellant. haec si indignor, audiendum est statim

non ab aliis solum sed etiam a te, pater, cupiditatis
5 regni crimen. ego vero, si in medio ponitur, non
agnosco. quem enim suo loco moveo, ut ipse in eius
locum succedam? unus ante me pater est, et ut diu
6 sit, deos rogo. superstes — et ita sim, si merebor, ut
ipse me esse velit — hereditatem regni, si pater tradet,
7 accipiam. cupit regnum, et quidem scelerate cupit,
qui transcendere festinat ordinem aetatis, naturae,
moris Macedonum, iuris gentium. obstat frater maior,
ad quem iure, voluntate etiam patris, regnum pertinet.
8 tollatur: non primus regnum fraterna caede petiero.
pater senex et [filio] solus [orbatus] de se magis timebit,
quam ut filii necem ulciscatur. Romani laetabuntur,
9 probabunt, defendent factum. hae spes incertae, pater,
10 sed non inanes sunt. ita enim se res habet: periculum
vitae propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me
interficiendum ferrum sumpserunt; si facinori eorum
successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.“
1 XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti
eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut
2 confestim responsurus esset. deinde diu silentium fuit,
cum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse.
tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere iube-
3 rent, atque ita orsus est. „omnia, quae reorum antea
fuerant auxilia, pater, praeoccupavit accusator. simu-
latis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas
4 suspectas tibi fecit. cum ipse, ex quo ab Roma redii,
per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur,
ultro mihi non insidiatoris modo sed latronis manifesti
5 et percussoris speciem induit. periculo suo te exterret,
ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem.
perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne
6 apud te quidem spei quicquam reliqui habeam. cir-
cumventum, solum, inopem invidia gratiae externae,
quae obest potius quam prodest, onerat. iam illud
quam accusatorie, quod noctis huius crimen miscuit
7 cum cetera insectatione vitae meae, ut et hoc, quod

iam quale sit scies, suspectum alio vitae nostrae te-
nore faceret, et illam vanam criminationem spei vo-
luntatis consiliorum meorum nocturno hoc ficto et
composito argumento fulciret? simul et illud quaesi- 8
vit, ut repentina et minime praeparata accusatio vide-
retur, quippe ex noctis huius metu et tumultu repentino
exorta. oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris 9
regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis
patris inieram consilia, non exspectatam fabulam esse
noctis huius, sed proditionis me ante accusatum: si 10
illa, separata hac, vana accusatio erat invidiamque
tuam adversus me magis quam crimen meum indicatura,
hodie quoque eam aut praetermitti aut in aliud tem-
pus differri, ut per se quae*re*retur, utrum ego tibi an 11
tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias
fecisses. ego tamen, quantum in hac subita pertur- 12
batione potero, separabo ea, quae tu confudisti, et
noctis huius insidias aut tuas aut meas detegam. occi- 13
dendi sui consilium inisse me videri vult, ut scilicet
maiore fratre sublato, cuius iure gentium, more Mace-
donum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est futurum,
ego minor in eius, quem occidissem, succederem locum.
quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Ro- 14
manos a me cultos ait atque eorum fiducia in spem
regni me venisse? nam si et in Romanis tantum 15
momenti credebam esse, ut quem vellent imponerent
Macedoniae regem, et meae tantum apud eos gratiae
confidebam, quid opus parricidio fuit? an ut cruentum 16
diadema fraterna caede gererem? ut illis ipsis, apud
quos aut vera aut certe simulata probitate partam
gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et
invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cuius nutu 17
et consiliis me nunc arguis regi, cum et ipse tali pi-
etate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse
auctorem. idem non Romanorum gratiam solum, sed 18
Macedonum iudicia ac paene omnium deorum hominum-
que consensum collegit, per quae omnia se mihi parem

19 in certamine non futurum crediderit: idem, tamquam
[in] aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris
20 ultimam spem confugisse me insimulat. vis hanc for-
mulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter di-
gnior videretur regno, is consilium opprimendi fratris
1 iudicetur cepisse? XIII. exsequamur tamen quocum-
que modo conficti ordinem criminis. pluribus modis
se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias
2 in unum diem contulit. volui interdiu eum post lu-
strationem, cum concurrimus, et quidem, si diis placet, lu-
strationum die occidere; volui, cum ad cenam invitavi,
veneno scilicet tollere; volui, cum comisatum gladiis
3 succincti me secuti sunt, ferro interficere. tempora
quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus,
convivii, comisationis. quid? dies qualis? quo lu-
stratus exercitus, quo inter divisam victimam, praelatis
omnium, qui umquam fuere, Macedoniae regum armis
regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti
4 sumus, et secutum est Macedonum agmen: hoc ego,
etiam si quid antea admisissem piaculo dignum, lu-
stratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam
itineri nostro circumdatam intuens, parricidium venena
gladios in comisationem praeparatos volutabam in
animo, ut quibus aliis deinde sacris contaminatam
5 omni scelere mentem expiarem? sed caecus criminandi
cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult,
6 aliud alio confundit. nam si veneno te inter cenam
tollere volui, quid minus aptum fuit quam pertinaci
certamine et concursu iratum te efficere, ut merito,
7 sicut fecisti, invitatus ad cenam abnueres? cum autem
iratus negasses, utrum, ut placarem te, danda opera
fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel
8 venenum paraveram, an ab illo consilio velut transilien-
dum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo*dem* die,
9 per speciem comisationis occiderem? quo deinde modo,
si te metu mortis credebam cenam vitasse meam, non
ab eodem metu comisationem quoque vitaturum exi-

stimabam? XIV. non est res, qua erubescam, pater, 1
si die festo inter aequales largiore vino sum usus.
tu quoque velim inquiras, qua laetitia, quo lusu apud 2
me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam —
pravo forsitan — gaudio provehente, quod in iuvenali
armorum certamine pars nostra non inferior fuerat.
miseria haec et metus crapulam facile excusserunt; 3
quae si non intervenissent, insidiatores nos sopiti
iaceremus. si domum tuam expugnaturus, capta domo 4
dominum interfecturus eram, non temperassem vino in
unum diem, non milites meos abstinuissem? et ne 5
ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque
minime malus ac suspicax frater „nihil aliud scio",
inquit „nihil arguo, nisi quod cum ferro comisatum
venerunt." si quaeram, unde id ipsum scias, necesse 6
erit te fateri aut speculatorum tuorum plenam domum
fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut
omnes viderent. et ne quid ipse aut prius inquisisse 7
aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere
ex iis, quos nominasset, iubebat, an ferrum habuissent,
ut tamquam in re dubia, cum id quaesisses, quod ipsi
fatentur, pro convictis haberentur. quin tu illud 8
quaeri iubes, num tui occidendi causa ferrum sum-
pserint, num me auctore et sciente? hoc enim videri
vis, non illud quod fatentur et palam est. ei sui se
tuendi causa sumpsisse dicunt. recte an perperam 9
fecerint, ipsi sui facti rationem reddent: meam causam,
quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris. aut
explica, utrum aperte an clam te aggressuri fuerimus.
si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo 10
praeter eos, qui tuum speculatorem pulsaverunt? si
clam, quis ordo consilii fuit? convivio soluto cum 11
comisator ego discessissem, quattuor substitissent, ut
sopitum te adgrederentur? quomodo fefellissent et
alieni et mei et maxime suspecti, quia paulo ante in
rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipsi eva-
suri fuerunt? quattuor gladiis domus tua capi et

1 expugnari potuit? XV. quin tu omissa ista nocturna
fabula ad id, quod doles, quod invidia urit, reverteris?
2 „cur usquam [regni] tui mentio fit, Demetri? cur
dignior patris fortunae successor quibusdam videris
quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses,
3 certa erat, dubiam et sollicitam facis?“ haec sentit
Perseus, etsi non dicit; haec istum inimicum, haec
accusatorem faciunt; haec domum, haec regnum tuum
4 criminibus et suspicionibus replent. ego autem, pater,
quem ad modum nec nunc sperare regnum nec am-
bigere umquam de eo forsitan debeam, quia minor
sum, quia tu me maiori cedere vis, sic illud nec de-
bui facere nec debeo, ut indignus te patre [indignus]
5 omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendi,
cui ius fasque est, modestia consequar. Romanos
obicis mihi, et ea, quae gloriae esse debent, in crimen
6 vertis. ego nec obses Romanis ut traderer nec ut
legatus mitterer Romam, petii. a te missus ire non
recusavi. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pu-
7 dori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. itaque
mihi cum Romanis, pater, amicitiae causa tu fuisti.
quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia
erit: si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus
pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus
8 ero. nec hodie ut prosit mihi gratia Romanorum,
postulo: ne obsit, tantum deprecor. nec in bello coe-
pit nec ad bellum reservatur: pacis pignus fui, ad
pacem retinendam legatus missus sum: neutra res mihi
9 nec gloriae nec crimini sit. ego si quid impie in te,
pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam de-
precor poenam: si innocens sum, ne invidia conflagrem,
10 cum crimine non possim, deprecor. non hodie me
primum frater accusat, sed hodie primum aperte, nullo
meo in se merito. si mihi pater suscenseret, te ma-
iorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te
adulescentiae, te errori veniam impetrare meo. ubi
11 praesidium esse oportebat, ibi exitium est. e convivio

et comisatione prope semisomnus raptus sum ad cau-
sam parricidii dicendam. sine advocatis, sine patronis
ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, 12
tempus ad meditandum et componendam orationem
sumpsissem, cum quid aliud quam ingenii fama peri-
clitarer? ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et
iubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi.
ille diu ante praeparata ac meditata in me oratione 13
est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum,
ad cognoscendum, quid ageretur, habui. utrum mo- 14
mento illo horae accusatorem audirem an defensionem
meditarer? attonitus repentino atque inopinato malo,
vix, quid obiceretur, intellegere potui, nedum satis
sciam, quo modo me tuear. quid mihi spei esset, 15
nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiam si
caritate a fratre maiore vincor, misericordia certe reus
vinci non debeo. ego enim ut me mihi tibique serves, 16
precor; ille ut me in securitatem suam occidas, postulat.
quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis
in me esse, qui iam nunc sanguinem meum sibi in-
dulgeri aequum censet?"

XVI. Dicenti haec lacrimae simul spiritum et vocem 1
intercluserunt. Philippus summotis iis paulisper col-
locutus cum amicis pronuntiavit, non verbis se nec 2
unius horae disceptatione causam eorum diiudicaturum,
sed inquirendo in utriusque vitam *ac* mores, et dicta
factaque in magnis parvisque rebus observando, ut 3
omnibus appareret noctis proximae crimen facile re-
victum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii
gratiam esse. haec maxime vivo Philippo velut se-
mina iacta sunt Macedonici belli, quod cum Perseo
gerendum erat.

Consules ambo in Ligures, quae tum una consularis 4
provincia erat, proficiscuntur. et quia prospere ibi res
gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligu- 5
rum duo milia fere ad extremum finem provinciae
Galliae, ubi castra Marcellus habebat, venerunt, uti

reciperentur, orantes. Marcellus opperiri eodem loco
6 Liguribus iussis senatum per litteras consuluit. se-
natus rescribere M. Ogulnium praetorem Marcello
iussit verius fuisse consules, quorum provincia esset,
quam se, quid e re publica esset, decernere; tum quo-
que non placere nisi per deditionem Ligures recipi,
et receptis arma adimi atque eos ad consules mitti
senatum aequum censere.
7 Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem
Hispaniam, quam et priore praetura provinciam obti-
nuerat, Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exer-
citumque *ab* A. Terentio accepit: nam ulterior morte
8 P. Sempronii proconsulis sine imperio fuerat. Fulvium
Flaccum oppidum Hispanum Urbicnam nomine oppu-
gnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi proelia ali-
quot facta, multi Romani milites et vulnerati et inter-
fecti sunt. vicit perseverantia Fulvius, quod nulla vi
abstrahi ab obsidione potuit: Celtiberi fessi proeliis
9 variis abscesserunt. urbs amoto auxilio eorum intra
paucos dies capta et direpta est: praedam militibus
10 praetor concessit. Fulvius hoc oppido capto, Manlius
exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat,
nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna
11 deduxerunt. haec ea aestate in Hispania gesta. Te-
rentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans urbem
iniit. translatum argenti pondo novem milia trecenta
viginti, auri octoginta pondo et duo, coronae aureae
[pondo] sexaginta septem.
1 XVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem
et regem Masinissam in re praesenti disceptatores Ro-
2 mani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginien-
sibus pater Masinissae Gala; Galam Syphax inde ex-
pulerat, postea in gratiam soceri Hasdrubalis Cartha-
3 giniensibus dono dederat; Carthaginienses eo anno
Masinissa expulerat. haud minore certamine animo-
rum, quam cum ferro et acie dimicarunt, res acta apud
4 Romanos. Carthaginienses, quod maiorum suorum

fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant.
Masinissa paterni regni agrum se et recepisse et ha-
bere gentium iure aiebat; et causa et possessione
superiorem esse; nihil aliud se in ea disceptatione 5
metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur,
ne quid socio atque amico regi adversus communes
suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno
sit. legati possessionis ius non mutarunt, causam 6
integram Romam ad senatum reiecerunt.

In Liguribus nihil postea gestum. recesserant pri-
mum in devios saltus, deinde dimisso exercitu passim
in vicos castellaque sua dilapsi sunt. consules quoque 7
dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re patres con-
suluerunt. alterum ex iis dimisso exercitu ad magi-
stratus in annum creandos venire Romam iusserunt,
alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. fama erat 8
Gallos Transalpinos iuventutem armare, nec, in quam
regionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur.
ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad
comitia iret, quia M. Baebius frater eius consulatum
petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere: creati P. 1
Cornelius Lentulus M. Baebius Tamphilus. praetores 2
inde facti duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius
Nero Q. Petilius Spurinus M. Pinarius Rusca L. Du-
ronius. his inito magistratu provinciae ita sorte eve- 3
nerunt: Ligures consulibus, praetoribus Q. Petilio ur-
bana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni
Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia,
L. Duronio Apulia; et Histri adiecti, quod Tarentini 4
Brundisinique nuntiabant maritimos agros infestos trans-
marinarum navium latrociniis esse. eadem Massilienses
de Ligurum navibus querebantur. exercitus inde de- 5
creti, quattuor legiones consulibus, quae quina milia
ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, et
quindecim milia socium ac Latini nominis, octingenti
equites. in Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus 6

imperium est cum exercitibus, quos haberent, et in
supplementum decreta tria milia civium Romanorum,
ducenti equites, et socium Latini nominis sex milia
7 peditum, trecenti equites. nec rei navalis cura omissa.
duumviros in eam rem consules creare iussi, per quos
naves viginti deductae navalibus sociis civibus Romanis,
qui servitutem servissent, complerentur, ingenui
8 tantum ut iis praeessent. inter duumviros ita divisa
tuenda denis navibus maritima ora, ut promunturium
iis Minervae velut cardo in medio esset; alter in*de*
dextram partem usque ad Massiliam, laevam alter usque
ad Barium tueretur.

1 XIX. Prodigia multa foeda et Romae eo anno visa
2 et nuntiata peregre. in area Vulcani et Concordiae
sanguine pluvit; et pontifices hastas motas nuntiavere,
et Lanuvini simulacrum Iunonis Sospitae lacrimasse.
3 pestilentia in agris forisque et conciliabulis et in urbe
4 tanta erat, ut Libitina fune*ribus* vix sufficeret. his prodigiis
cladibusque anxii patres decreverunt, ut et consules,
quibus diis videretur, hostiis maioribus sacrifica-
5 rent, et decemviri libros adirent. eorum decreto supplicatio
circa omnia pulvinaria Romae in diem unum
indicta est. iisdem auctoribus et senatus censuit et
consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum sup-
6 plicatio et feriae essent. pestilentiae tanta vis erat, ut,
cum propter defectionem Corsorum bellumque ab Iliensibus
concitatum in Sardinia octo milia peditum ex
sociis Latini nominis placuisset scribi et trecentos equites,
quos M. Pinarius praetor secum in Sardiniam trai-
7 ceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique
aegrorum consules renuntiaverint, ut is numerus
8 effici militum non potuerit. quod deerat militum,
sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat,
iussus praetor atque inde in Sardiniam traicere.

9 L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat,
adiecta de Bacchanalibus quaestio est, cuius residua
quaedam velut semina ex prioribus malis iam priore

anno apparuerant; sed magis inchoatae apud L. Pu- 10
pium praetorem quaestiones erant quam ad exitum
ullum perductae. id persecare novum praetorem, ne
serperet iterum latius, patres iusserunt. et legem de 11
ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum
tulerunt. XX. legationes deinde in senatum introdu- 1
xerunt, regum primas Eumenis et Ariarathis Cappa-
docis et Pharnacis Pontici. nec ultra quicquam eis
responsum est quam missuros, qui de controversiis
eorum cognoscerent statuerentque. Lacedaemoniorum 2
deinde exsulum et Achaeorum legati introducti sunt,
et spes data exsulibus est scripturum senatum Achaeis,
ut restituerentur. Achaei de Messene recepta compo-
sitisque ibi rebus cum adsensu patrum exposuerunt.
et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, 3
Philocles et Apelles, nulla super re, quae petenda ab
senatu esset, speculatum magis inquisitumque missi
de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset ser-
monum cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, ad-
versus fratrem de regno habitorum. hos tamquam 4
medios nec in alterius favorem inclinatos miserat rex:
erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri
et participes.

Demetrius omnium praeterquam fraterno scelere, 5
quod nuper eruperat, ignarus primo neque magnam
neque nullam spem habebat patrem sibi placari posse;
minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsi-
deri aures a fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta 6
factaque sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab
omni mentione et contagione Romanorum abstinebat,
ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue crimi-
num genere exasperari patris animum sentiebat.
XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, 1
simul avertendae suspicionis causa quicquam a se
agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu
indicto in Maedicam ducere pergit. cupido eum ce- 2
perat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vul-

gatae opinioni crediderat Ponticum simul et Hadriati-
cum mare et Histrum amnem et Alpes conspici posse:
subiecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad
3 cogitationem Romani belli. percunctatus regionis
peritos de ascensu Haemi, cum satis inter omnes con-
staret viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis
4 per difficillimum aditum, ut sermone familiari minorem
filium permulceret, quem statuerat non ducere secum,
primum quaerit ab eo, cum tanta difficultas itineris
proponatur, utrum perseverandum sit in incepto an
5 abstinendum. si pergat tamen ire, non posse oblivisci
se in talibus rebus Antigoni, qui saeva tempestate
iactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habu-
isset, praecepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminis-
sent et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente
6 simul in rebus dubiis periclitari auderet. memorem
ergo se praecepti eius duos simul filios non commissu-
rum in aleam eius, qui proponeretur, casus; et quo-
niam maiorem filium secum duceret, minorem ad sub-
sidia spei et custodiam regni remissurum in Mace-
7 doniam esse. non fallebat Demetrium ablegari se, ne
adesset consilio, cum in conspectu locorum consul-
tarent, quae proxime itinera ad mare Hadriaticum at-
que Italiam ducerent, quaeque ratio belli esset futura.
8 sed non solum parendum patri [tutum], sed etiam
adsentiendum erat, ne invitum parere suspicionem
9 faceret. ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset,
Didas ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae prae-
erat, iussus est prosequi eum cum modico praesidio.
10 hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum,
ex quo haud cuiquam dubium esse coeperat, ad quem
regis animo ita inclinato hereditas regni pertineret,
11 inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in praesentia
dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in
quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana
specularique abditos eius sensus posset. ita digreditur De-
metrius cum infestioribus, quam si solus iret, praesidiis.

XXII. Philippus Maedicam primum, deinde solitudi- 1
nes interiacentes Maedicae atque Haemo transgressus
septimis demum castris ad radices montis pervenit.
ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret
secum, tertio die iter est ingressus. modicus primo 2
labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem
egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque
invia loca excipiebant: pervenere deinde in tam opa- 3
cum iter, ut prae densitate arborum immissorumque
aliorum in alios ramorum perspici caelum vix posset.
ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in altis 4
locis est, adeo omnia contecta nebula *erant*, ut haud
secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio
demum die ad verticem perventum. nihil vulgatae 5
opinioni degressi inde detraxerunt, magis credo, ne
vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter
se maria montesque et amnes ex uno loco conspici
potuerint. vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo 6
gravior aetate erat, difficultate viae est. duabus aris 7
ibi Iovi et Soli sacratis cum immolasset, qua triduo
ascenderat, biduo est degressus, frigora nocturna ma-
xime metuens, quae caniculae ortu similia brumalibus
erant. multis per eos dies difficultatibus conflictatus 8
nihilo laetiora in castris invenit, ubi summa penuria
erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines
clauderent. itaque unum tantum moratus diem, quietis 9
eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili
fugae in Dentheletos transcurrit. socii erant, sed 10
propter inopiam haud secus quam hostium fines Mace-
dones populati sunt: rapiendo enim passim villas pri- 11
mum, dein quosdam etiam vicos evastarunt, non sine
magno pudore regis, cum sociorum voces nequiquam
deos sociales nomenque suum implorantes audiret.
frumento inde sublato in Maedicam regressus, urbem, 12
quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse 13
a campestri aditu castra posuit, Perseum filium cum
modica manu circummisit, ut a superioribus locis

14 urbem adgrederetur. oppidani, cum terror undique
instaret, obsidibus datis in praesentia dediderunt sese:
iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum re-
licta urbe in loca munita et montes refugerunt.
15 Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fati-
gatis militibus et fraude Didae praetoris auctis in filium
1 suspicionibus in Macedoniam rediit. XXIII. missus
hic comes, ut ante dictum est, cum simplicitatem iu-
venis incauti et suis haud immerito suscensentis ad-
sentando indignandoque et ipse vicem eius captaret,
in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana
2 eius elicuit. fugam ad Romanos Demetrius medita-
batur; cui consilio adiutor deum beneficio oblatus
videbatur Paeoniae praetor, per cuius provinciam spem
3 ceperat elabi tuto posse. hoc consilium extemplo et
4 fratri proditur et auctore eo indicatur patri. litterae
primum ad obsidentem Petram adlatae sunt. inde
Herodorus — princeps hic amicorum Demetrii erat
— in custodiam est coniectus et Demetrius dissimu-
5 lanter adservari iussus. haec super cetera tristem
adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant
eum et praesentia crimina: exspectandos tamen, quos
6 ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. his
anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem le-
gati, iam ante praemeditati in Macedonia, quae ab
7 Roma renuntiarent, venerunt; qui super cetera scelera
falsas etiam litteras, signo adulterino T. Quinctii si-
8 gnatas, reddiderunt regi. deprecatio in litteris erat,
si quid adulescens cupiditate regni prolapsus secum
egisset: nihil eum adversus suorum quemquam fac-
turum neque eum se esse, qui ullius impii consilii
auctor futurus videri possit. hae litterae fidem Persei
9 criminibus fecerunt. itaque Herodorus extemplo diu
excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur.
1 XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus.
fuga per Paeoniam praeparata arguebatur et corrupti
quidam, ut comites itineris essent; maxime falsae lit-

terae T. Quinctii urgebant. nihil tamen palam gra- 2
vius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius inter-
ficeretur, nec id cura ipsius, sed ne poena eius consilia
adversus Romanos nudaret. ab Thessalonice Deme- 3
triadem ipsi cum iter esset, Astraeum Paeoniae Deme-
trium mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphi-
polin ad obsides Thracum accipiendos. digredienti ab 4
se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo.
sacrificium ab Dida seu institutum seu simulatum est, 5
ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astraeo
Heracleam venit. in ea cena dicitur venenum datum.
poculo epoto extemplo sensit, et mox coortis dolo- 6
ribus, relicto convivio cum in cubiculum recepisset
sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris
ac Didae scelus incusans torquebatur. intromissi de- 7
inde Thyrsis quidam Stuberraeus et Beroeaeus Ale-
xander iniectis tapetibus in caput faucesque spiritum
intercluserunt. ita innoxius adulescens, cum in eo ne 8
simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent,
interficitur.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemi- 1
lius Paulus, prorogato ex consulatu imperio, principio
veris in Ligures Ingaunos *exercitum* introduxit. ubi 2
primum in hostium finibus castra posuit, legati ad
eum per speciem pacis petendae speculatum venerunt.
neganti Paulo nisi cum deditis pacisci se pacem, non 3
tam id recusabant, quam tempore aiebant opus esse,
ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc 4
decem dierum indutiae cum darentur, petierunt deinde,
ne trans montes proximos castris pabulatum ligna-
tumque milites irent: culta ea loca suorum finium esse.
id ubi impetravere, post eos ipsos montes, unde aver- 5
terant hostem, exercitu omni coacto, repente multitu-
dine ingenti castra Romanorum oppugnare simul
omnibus portis adgressi sunt. summa vi totum diem 6
oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis
spatium nec ad explicandam aciem locus esset. con- 7

ferti in portis obstando magis quam pugnando castra
tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes,
duos equites ad Cn. Baebium *pro*consulem cum litteris
Pisas mittit, ut obsesso per indutias sibi quam pri-
8 mum subsidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario
praetori eunti in Sardiniam tradiderat: ceterum et se-
natum litteris certiorem fecit obsideri a Liguribus
9 L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cuius proxima
inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exer-
citum e Gallia traduceret in Ligures et L. Aemilium
10 liberaret obsidione. haec sera futura auxilia erant.
Ligures ad castra postero die redeunt. Aemilius cum
et venturos scisset et educere in aciem potuisset, intra
vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus,
quo Baebius cum exercitu venire a Pisis posset.
1 XXVI. Romae magnam trepidationem litterae Baebii
2 fecerunt, eo maiorem, quod paucos post dies Marcellus,
tradito exercitu Fabio Romam cum venisset, spem
ademit eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures
posse traduci, quia bellum cum Histris esset prohiben-
3 tibus coloniam Aquileiam deduci: eo profectum Fabium,
4 neque inde regredi bello inchoato posse. una, et ea
ipsa tardior quam tempus postulabat, subsidii spes
erat, si consules maturassent in provinciam ire. id ut
5 facerent, pro se quisque patrum vociferari. consules
nisi confecto dilectu negare se ituros, nec suam segni-
tiem sed vim morbi in causa esse, quo serius perfice-
6 retur. non tamen potuerunt sustinere consensum se-
natus, quin paludati exirent et militibus, quos con-
scriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent.
permissum, ut, qua irent, protinus subitarios milites
7 scriberent ducerentque secum. et praetoribus Q. Pe-
tilio et Q. Fabio imperatum est, ut Petilius duas
legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet et
omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret,
Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim milia pe-
8 ditum, octingentos equites imperaret. duumviri navales

creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis or-
natae sunt, Matienoque, cuius ad Gallicum sinum
provincia erat, imperatum est, ut classem primo quo-
que tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui
esse L. Aemilio atque exercitui eius posset. XXVII. Ae- 1
milius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur,
interceptos credens equites, non ultra differendum
ratus, quin per se fortunam temptaret, priusquam 2
hostes venirent, qui segnius socordiusque oppugnabant,
ad quattuor portas exercitum instruxit, ut signo dato
simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. quat- 3
tuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit praepo-
sito M. Valerio legato, erumpere praetoria porta iussit.
ad dexteram principalem hastatos legionis primae in- 4
struxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit:
M. Servilius et L. Sulpicius tribuni militum his prae-
positi. tertia legio adversus sinistram principalem 5
portam instructa est. id tantum mutatum: principes 6
primi et hastati in subsidiis locati; Sex. Iulius Caesar
et L. Aurelius Cotta tribuni militum huic legioni
praepositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dex- 7
tera ala ad quaestoriam portam positus; duae cohortes
et triarii duarum legionum in praesidio castrorum
manere iussi. omnes portas contionabundus ipse im- 8
perator circumiit, et, quibuscumque irritamentis poterat,
iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, 9
qui pace petita, indutiis datis, per ipsum indutiarum
tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda ve-
nissent: nunc, quantus pudor esset, edocens ab Ligu- 10
ribus, latronibus verius quam hostibus iustis, Roma-
num exercitum obsideri. „quo ore quisquam vestrum, 11
si hinc alieno praesidio, non vestra virtute evaseritis,
occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui
Philippum, qui Antiochum, maximos aetatis nostrae
reges ducesque, vicerunt, sed iis, qui hos ipsos Li- 12
gures aliquotiens pecorum modo fugientes per saltus
invios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod 13

Galli, quod Macedones Poenive non audeant, Ligustinus
hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro et oppu-
gnat, quem scrutantes ante devios saltus abditum et
14 latentem vix inveniebamus.“ ad haec consentiens
reddebatur militum clamor, nullam militum culpam
esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset,
15 daret signum: intellecturum eosdem, qui antea fuerint,
1 et Romanos et Ligures esse. XXVIII. bina cis montes
castra Ligurum erant. ex iis primis diebus sole orto
2 pariter omnes compositi et instructi procedebant; tum
nisi exsatiati cibo vinoque arma non capiebant, dis-
persi inordinati exibant, ut quibus prope certum esset
3 hostes extra vallum non elaturos signa. adversus ita
incompositos eos venientes clamore pariter omnium,
qui in castris erant, calonum quoque et lixarum sub-
4 lato simul omnibus portis Romani eruperunt. Li-
guribus adeo improvisa res fuit, ut perinde ac si in-
sidiis circumventi forent trepidarent. exiguum tem-
5 poris aliqua forma pugnae fuit: fuga deinde effusa et
fugientium passim caedes erat, equitibus dato signo,
ut conscenderent equos nec effugere quemquam sine-
rent. in castra omnes trepida fuga compulsi sunt,
6 deinde ipsis exuti castris. supra quindecim milia
Ligurum eo die occisa, capti duo milia et trecenti.
triduo post Ligurum Ingaunorum nomen omne obsi-
7 dibus datis in dicionem venit. gubernatores nautaeque
conquisiti, qui *in* praedatoriis fuissent navibus, atque
omnes in custodiam coniecti. et a C. Matieno duum-
viro naves eius generis in Ligustina ora triginta duae
8 captae sunt. haec qui nuntiarent litterasque ad se-
natum ferrent, L. Aurelius Cotta C. Sulpicius Gallus
Romam missi, simulque peterent, ut L. Aemilio con-
fecta provincia decedere et deducere secum milites liceret
9 atque dimittere. utrumque permissum ab senatu et
supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta,
iussique praetores Petilius urbanas dimittere legiones,
Fabius sociis atque nomini Latino remittere dilectum;

et uti praetor urbanus consulibus scriberet senatum 10
aequum censere subitarios milites, tumultus causa
conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscae eo anno deducta est in 1
agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum.
quina iugera agri data; tresviri deduxerunt C. Cal- 2
purnius Piso P. Claudius Pulcher C. Terentius Istra.
siccitate et inopia frugum insignis annus fuit. sex
menses numquam pluvisse memoriae proditum.

Eodem anno in agro L. Petilii scribae sub Ianiculo, 3
dum cultores [agri] altius moliuntur terram, duae la-
pideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos
latae, inventae sunt, operculis plumbo devinctis. litteris 4
Latinis Graecisque utraque arca inscripta erat, in
altera Numam Pompilium Pomponis filium, regem
Romanorum, sepultum esse, in altera libros Numae
Pompilii inesse. eas arcas cum ex amicorum sententia 5
dominus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat,
inanis inventa, sine vestigio ullo corporis humani aut
ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis.
in altera duo fasces candelis involuti septenos habuere 6
libros, non integros modo sed recentissima specie.
septem Latini de iure pontificum erant, septem Graeci 7
de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit.
adicit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, vulgatae 8
opinioni, qua creditur Pythagorae auditorem fuisse
Numam, mendacio probabili accommodata fide. primo 9
ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti; mox
pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petilius
praetor urbanus studiosus legendi libros eos a L. Pe-
tilio sumpsit: et erat familiaris usus, quod scribam 10
eum quaestor Q. Petilius in decuriam legerat. lectis 11
rerum summis cum animadvertisset pleraque dissol-
vendarum religionum esse, L. Petilio dixit sese libros
eos in ignem coniecturum esse; priusquam id faceret,
se ei permittere, uti, si quod seu ius seu auxilium se
habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur:

12 *id* integra sua gratia eum facturum. scriba tribunos
plebis adit, ab tribunis ad senatum res est reiecta.
praetor se iusiurandum dare paratum esse aiebat, li-
13 bros eos legi servarique non oportere. senatus cen-
suit satis habendum quod praetor iusiurandum polli-
ceretur; libros primo quoque tempore in comitio
cremandos esse; pretium pro libris, quantum Q. Petilio
praetori maiorique parti tribunorum plebis videretur,
14 domino solvendum esse. id scriba non accepit. libri
in comitio igne a victimariis facto in conspectu populi
cremati sunt.

1 XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispa-
nia citeriore. ad quinque et triginta milia hominum,
quantum numquam ferme antea, Celtiberi compara-
2 verant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam.
is quia armare iuventutem Celtiberos audierat, et ipse
quanta poterat a sociis auxilia contraxerat, sed nequa-
3 quam numero militum hostem aequabat. principio veris
exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad
oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito.
4 paucis post diebus Celtiberi milia duo fere inde sub
colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Ro-
manus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis
sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit,
quam proxime succedere ad vallum iussum, ut viseret,
5 quanta essent; pugna abstineret, reciperetque sese, si
hostium equitatum exeuntem vidisset. ita ut praecep-
tum erat fecit. per dies aliquot nihil ultra motum,
quam ut hae duae turmae ostenderentur, deinde subdu-
cerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset.
6 postremo Celtiberi, simul omnibus copiis peditum equi-
tumque castris egressi, acie derecta medio fere spatio
7 inter bina castra constiterunt. campus erat planus om-
nis et aptus pugnae. ibi stetere Hispani hostes ex-
spectantes. Romanus suos intra vallum continuit. per
quadriduum continuum et illi eodem loco aciem in-
8 structam tenuerunt *et* ab Romanis nihil motum. inde

quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non
fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut
parati essent, si quid ab hoste moveretur. pone castra 9
utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros
impedientes. XXXI. praetor Romanus ubi satis tot 1
dierum quiete credidit spem factam hosti nihil se
priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et
sex milibus provincialium auxiliorum circumire mon-
tem iubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi 2
clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte
profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce 3
prima C. Scribonium praefectum socium ad vallum
hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alae
mittit; quos ubi et propius accedere et plures, quam 4
soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus
effunditur castris, simul et peditibus signum ad ex-
eundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi 5
primum fremitum equestrem audivit, avertit equos
et castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo 6
equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia
spe castra eo die se expugnaturos. quingentos pas-
sus non plus a vallo aberant. itaque Flaccus ubi 7
satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum
ratus est, intra vallum exercitu instructo tribus par-
tibus simul erumpit, clamore non tantum ad ar-
dorem pugnae excitandum sublato, sed etiam ut, qui
in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt, quin 8
decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra; ubi quin-
que milium armatorum non amplius relictum erat
praesidium. quos cum et paucitas sua et multitudo 9
hostium et improvisa res terruisset, prope sine cer-
tamine capiuntur castra. captis, quae pars maxime *a*
pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem.
XXXII. postremi Celtiberorum qui in acie erant, primi 1
flammam conspexere, deinde per totam aciem vulgatum
est castra amissa esse et tum cum maxime ardere.
unde illis terror, inde Romanis animus crevit. iam 2

clamor suorum vincentium accidebat, iam ardentia
3 hostium castra apparebant. Celtiberi parumper in-
certis animis fluctuati sunt: ceterum postquam receptus
pulsis nullus erat nec usquam nisi in certamine spes,
4 pertinacius de integro capessunt pugnam. acie media
urgebantur acriter a quinta legione: adversus laevum
cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instru-
xisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt
5 signa. iam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur
Romanis, ni septima legio successisset. simul ab
oppido Aebura, qui in praesidio relicti erant, in me-
dio ardore pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo
6 erat. diu in medio caesi Celtiberi: qui supererant in
omnes passim partes capessunt fugam. equites bi-
partito in eos emissi magnam caedem edidere. ad
viginti tria milia hostium eo die occisa, capta quattuor
milia septingenti cum equis plus quingentis, et signa
7 militaria octoginta octo. magna victoria, non tamen
incruenta fuit: Romani milites de duabus legionibus
paulo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti
triginta, externorum auxiliarium ferme duo milia et
8 quadringenti ceciderunt. praetor in castra victorem
exercitum reduxit, Acilius manere in captis ab se
castris iussus. postero die spolia de hostibus lecta,
et pro contione donati, quorum virtus insignis fuerat.
1 XXXIII. sauciis deinde in oppidum Aeburam devectis
2 per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea
urbs circumsessa cum a Celtiberis auxilia arcessisset,
morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia
profectos domo inexplicabiles continuis imbribus viae
et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in
3 deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus foedis
4 coactus exercitum omnem in urbem introduxit. Celti-
beri, qui profecti erant [a domo] deditionis ignari,
cum tandem superatis, ubi primum remiserunt imbres,
amnibus Contrebiam venissent, postquam nulla castra
extra moenia viderunt, aut in alteram partem trans-

lata rati aut recessisse hostes, per neglegentiam effusi
ad oppidum accesserunt. in eos duabus portis Romani 5
eruptionem fecerunt et incompositos adorti fuderunt.
quae res ad resistendum eos et ad capessendam pu- 6
gnam impediit, quod non uno agmine nec ad signa
frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam
saluti fuit: sparsi enim toto passim campo se diffu- 7
derunt, nec usquam confertos eos hostis circumvenit.
tamen ad duodecim milia sunt caesa, capta plus quin-
que milia hominum, equi quadringenti, signa militaria
sexaginta duo. qui palati e fuga domum se recipiebant, 8
alterum agmen venientium Celtiberorum deditionem
Contrebiae et suam cladem narrando averterunt. ex-
templo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus 9
a Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus
ducit legiones multa castella expugnando, donec ma-
xima pars Celtiberorum in deditionem venit. XXXIV. 1
haec in citeriore Hispania eo anno gesta. in ulteriore
Manlius praetor secunda aliquot proelia cum Lusitanis
fecit.

Aquileia colonia Latina eodem anno in agrum Gallo- 2
rum est deducta. tria milia peditum quinquagena iu-
gera, centuriones centena, centena quadragena equites
acceperunt. tresviri deduxerunt P. Cornelius Scipio 3
Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus. aedes duae 4
eo anno dedicatae sunt, una Veneris Erycinae ad
portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. f. Licinus
duumvir, vota erat a consule L. Porcio Ligustino bello,
altera in foro holitorio Pietatis. eam aedem dedicavit 5
M'. Acilius Glabrio duumvir; statuamque auratam,
quae prima omnium in Italia est statuta aurata, patris
Glabrionis posuit. is erat, qui ipse eam aedem voverat, 6
quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depu-
gnasset, locaveratque idem ex senatus consulto.

Per eosdem dies, quibus aedes hae dedicatae sunt, 7
L. Aemilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis
triumphavit. transtulit coronas aureas quinque et vi- 8

ginti, nec praeterea quicquam auri argentique in eo
triumpho latum. captivi multi principes Ligurum
ante currum ducti. aeris trecenos militibus divisit.
9 auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem
perpetuam orantes: ita in animum induxisse Ligurum
gentem, nulla umquam arma nisi imperata a populo
10 Romano sumere. responsum a Q. Fabio praetore est
Liguribus iussu senatus orationem eam non novam
Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi con-
11 veniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad con-
sules irent, et, quae ab iis imperata essent, facerent.
nulli alii quam consulibus senatum crediturum esse
12 sincera fide in pace Ligures esse. pax in Liguribus
fuit. in Corsica pugnatum cum Corsis: ad duo milia
eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade
compulsi obsides dederunt et cerae centum milia pondo.
13 inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus,
gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda
14 proelia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum
obsides redditi, pacemque [cum] iis populus Romanus
non ab se tantum sed ab rege etiam Masinissa prae-
stitit, qui cum praesidio armato agrum, qui in contro-
versia erat, obtinebat.

1 XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt.
M. Baebius comitiorum causa Romam revocatus con-
sules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Cal-
2 purnium Pisonem. praetores exinde facti Ti. Sem-
pronius Gracchus L. Postumius Albinus P. Cornelius
Mammula, Ti. Minucius Molliculus A. Hostilius Man-
cinus C. Maenius. ii omnes magistratum idibus Mar-
tiis inierunt.

3 Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus et
C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio
consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore
venerant a Q. *Fulvio* Flacco, L. Minucius legatus et
duo tribuni militum, T. Maenius et L. Terentius Mas-
4 saliota. hi cum duo secunda proelia, deditionem Celti-

beriae, confectam provinciam nuntiassent, nec stipendio,
quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum
in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, 5
ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos
haberetur, deinde ut Q. Fulvio decedenti de provincia 6
deportare inde exercitum, cuius forti opera et ipse et
multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod
fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope ne-
cessarium esse: ita enim obstinatos esse milites, ut 7
non ultra retineri posse in provincia viderentur, iniussu-
que abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in
perniciosam, si quis impense retineret, seditionem
exarsuri. consulibus ambobus provinciam Ligures esse 8
senatus iussit. praetores inde sortiti sunt: A. Hostilio
urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio
Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti L. Po- 9
stumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. is quia 10
successurus Q. Fulvio erat, ne vetere exercitu pro-
vincia spoliaretur, „quaero“ inquit „de te, L. Minuci,
cum confectam provinciam nunties, existimesne Celti-
beros perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu
ea provincia obtineri possit. si neque de fide barba- 11
rorum quicquam recipere aut adfirmare nobis potes, et
habendum illic utique exercitum censes, utrum tandem
auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi,
ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites di-
mittantur, veteribus militibus tirones immisceantur, an 12
deductis de provincia veteribus legionibus novas con-
scribendi et mittendi, cum contemptum tirocinium
etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit?
dictu quam re facilius est provinciam ingenio ferocem, 13
rebellatricem confecisse. paucae civitates, ut quidem
ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in
ius dicionemque venerunt; ulteriores in armis sunt.
quae cum ita sint, ego iam hinc praedico, patres con- 14
scripti, me exercitu eo, qui nunc est, rem publicam
administraturum: si deducat secum Flaccus legiones,

loca pacata me ad hibernacula lecturum neque novum
1 militem ferocissimo hosti obiecturum.“ XXXVI. legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit neque
se neque quemquam alium divinare posse, quid in
animo Celtiberi haberent aut porro habituri essent.
2 itaque negare non posse, quin rectius sit etiam ad
pacatos barbaros, nondum satis adsuetos imperio,
3 exercitum mitti. novo autem an vetere exercitu opus
sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi
in pace mansuri sint, simul et qui illud exploratum
habeat, quieturos milites, si diutius in provincia reti-
4 neantur. si ex eo, quod aut inter se loquantur aut
succlamationibus apud contionantem imperatorem significent, quid sentiant, coniectandum sit, palam vociferatos esse aut imperatorem in provincia retenturos
5 aut cum eo in Italiam venturos esse. disceptationem
inter praetorem legatumque consulum relatio interrupit,
qui suas ornari provincias, priusquam de praetoris
6 exercitu ageretur, aequum censebant. novus omnis
exercitus consulibus est decretus, binae legiones Romanae cum suo equitatu, et socium Latini nominis
quantus semper numerus, quindecim milia peditum,
7 octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio
et M. Baebio prorogatum imperium iussique provincias
obtinere, donec consules venissent; tum imperatum, ut
dimisso, quem haberent, exercitu reverterentur Romam.
8 de Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. novam
legionem ei quinque milium et ducentorum peditum
cum equitibus quadringentis consules scribere iussi,
et mille praeterea peditum Romanorum, quinquaginta
9 equites, et sociis nominis Latini imperare septem milia
peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit
10 ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio
permissum, ut, qui milites ante Sp. Postumium Q. Marcium consules cives Romani sociive in Hispaniam
transportati essent, et praeterea supplemento adducto,

quo amplius *in* duabus legionibus quam decem milia
et quadringenti pedites, sescenti equites essent, et so- 11
cium Latini nominis duodecim milia, sescenti equites,
quorum forti opera duobus adversus Celtiberos proeliis
usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum depor-
taret. et supplicationes decretae, quod is prospere 12
rem publicam gessisset. et ceteri praetores in pro-
vincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia 13
imperium est. octo legiones praeter exercitum veterem,
qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo
anno esse placuit. et is ipse exercitus aegre explebatur 14
propter pestilentiam, quae tertium iam annum urbem
Romanam atque Italiam vastabat. XXXVII. praetor 1
Ti. Minucius et haud ita multo post consul C. Cal-
purnius moritur, multique alii omnium ordinum illu-
stres viri. postremo prodigii loco ea clades haberi
coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula 2
irae deum conquirere iussus, decemviri libros inspicere,
consul Apollini Aesculapio Saluti dona vovere et dare
signa inaurata: quae vovit deditque. decemviri sup- 3
plicationem in biduum valetudinis causa in urbe et
per omnia fora conciliabulaque edixerunt: maiores
duodecim annis omnes coronati et lauream in manu
tenentes supplicaverunt. fraudis quoque humanae in- 4
sinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex
senatus consulto, quod in urbe propiusve urbem decem
milibus passuum esset commissum, C. Claudio prae-
tori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus, ultra
decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio,
priusquam in Sardiniam provinciam traiceret, decreta.
suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta 5
Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Ful- 6
vius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, ali-
quanto magis infamis mors Pisonis coepit esse; et
testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum
et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam,
et exprobratum ei a matre dicerent, quod iam ei ter-

tium negatus consulatus petenti esset, et adiecisse,
pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam,
7 ut consul fieret. inter multa alia testimonia ad cau-
sam pertinentia haec quoque vox, nimis vero eventu
comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur.
8 Veris principio huius, dum consules novos dilectus
Romae tenet, mors deinde alterius et creandi comitia
9 consulis in locum eius omnia tardiora fecerunt, interim
P. Cornelius et M. Baebius, qui in consulatu nihil
memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum
1 induxerunt. XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in
provinciam consulum non exspectassent bellum, impro-
viso oppressi ad duodecim milia hominum dediderunt
2 se. eos consulto per litteras prius senatu deducere ex
montibus in agros campestres procul ab domo, ne
reditus spes esset, Cornelius et Baebius statuerunt,
nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli.
3 ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui
Taurasinorum *fuerat. eo cum* traducere Ligures Apu-
anos vellent, edixerunt, *ut* Ligures Apuani de montibus
descenderent cum liberis coniugibusque, sua omnia se-
4 cum portarent. Ligures saepe per legatos deprecati,
ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulcra ma-
iorum cogerentur relinquere, arma obsides pollicebantur.
5 postquam nihil impetrabant neque vires ad bellandum
6 erant, edicto paruerunt. traducti sunt publico sumptu
ad quadraginta milia liberorum capitum cum feminis
puerisque. argenti data centum et quinquaginta milia,
unde in novas sedes compararent, quae opus essent.
7 agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cor-
nelius et Baebius praepositi. postulantibus tamen
ipsis quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio
8 agerent. transacta re cum veterem exercitum Ro-
mam deduxissent, triumphus ab senatu est decre-
9 tus. hi omnium primi nullo bello gesto trium-
pharunt. tantum hostiae ductae ante currum, quia
nec quod ferretur neque quod duceretur captum ne-

que quod militibus daretur, quicquam in triumphis
eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus 1
proconsul, quia successor in provinciam tardius venie-
bat, educto exercitu ex hibernis ulteriorem Celtiberiae
agrum, unde ad deditionem non venerant, institit vastare.
qua re irritavit magis quam conterruit animos barba- 2
rorum; et clam comparatis copiis saltum Manlianum,
per quem transiturum exercitum Romanum satis scie-
bant, obsederunt. in Hispaniam ulteriorem eunti L. 3
Postumio Albino collegae Gracchus mandaverat, ut Q.
Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum ad-
duceret: ibi dimittere veteranos supplementaque distri- 4
buere et ordinare omnem exercitum sese velle. dies
quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua suc-
cessor esset venturus. haec nova adlata res, omissis 5
quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exer-
citum ex Celtiberia cum coegisset, barbari causae ignari,
suam defectionem et clam comparata arma sensisse
eum et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt.
ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, 6
repente ex duabus partibus simul exorti hostes Roma-
nos invaserunt. quod ubi vidit Flaccus, primos tumul- 7
tus in agmine per centuriones stare omnes, suo quem-
que loco, et arma expedire iubendo sedavit, et sarcinis 8
iumentisque in unum locum coactis copias omnes par-
tim ipse partim per legatos tribunosque militum, ut
tempus, ut locus postulabat, sine ulla trepidatione in-
struxit, cum bis deditis rem esse admonens, scelus et 9
perfidiam illis, non virtutem nec animum accessisse,
reditum ignobilem in patriam clarum ac memorabilem
eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gla-
dios et manantia sanguine spolia Romam ad triumphum
delaturos. plura dici tempus non patiebatur: invehe- 10
bant se hostes, et in partibus extremis iam pugnabatur.
deinde acies concurrerunt. XL. atrox ubique proelium, 1
sed varia fortuna erat. egregie legiones, nec segnius

duae alae pugnabant: externa auxilia ab simili arma-
tura, meliore aliquantum militum genere urgebantur,
2 nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie
et signis collatis se non esse pares legionibus sen-
3 serunt, cuneo impressionem fecerunt, quo tantum valent
genere pugnae, ut quamcumque [in] partem per-
culere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque
4 turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. quam
trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur
ad legionarios equites, et „ni quid auxilii in vobis est,
actum iam de hoc exercitu erit.“ cum undique accla-
massent, quin ederet, quid fieri vellet: non segniter
5 imperium exsecuturos; „duplicate turmas“ inquit, „dua-
rum legionum equites, et permittite equos in cuneum
hostium, quo nostros urgent. id cum maiore vi
[equorum] facietis, si effrenatos in eos equos immit-
6 titis; quod saepe Romanos equites cum magna laude
7 fecisse sua memoriae proditum est.“ dicto paruerunt
detractisque frenis bis ultro citroque cum magna strage
hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt.
8 dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi
trepidare et prope omissa pugna locum fugae circum-
9 spicere. et alarii equites postquam Romanorum
equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi vir-
tute eorum accensi sine ullius imperio in perturbatos
10 iam hostes equos immittunt. tunc vero Celtiberi om-
nes in fugam effunduntur, et imperator Romanus aver-
sos hostes contemplatus aedem Fortunae equestri Iovi-
11 que optimo maximo ludos vovit. caeduntur Celtiberi
per totum saltum dissipati fuga. decem et septem
milia hostium caesa eo die traduntur, vivi capti plus
tria milia septingenti, cum signis militaribus septua-
12 ginta septem, equis prope sescentis. in suis castris eo
die victor exercitus mansit. victoria non sine iactura
13 militum fuit: quadringenti septuaginta duo milites
Romani, socium ac Latini nominis mille decem et
novem, cum his tria milia militum auxiliariorum per-

ierunt. ita victor exercitus renovata priore gloria
Tarraconem est perductus. venienti Fulvio Ti. Sem- 14
pronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam pro-
cessit gratulatusque est, quod rem publicam egregie
gessisset. cum summa concordia, quos dimitterent
quosque retinerent milites, composuerunt. inde Ful- 15
vius exauctoratis militibus in naves impositis Romam
est profectus, Sempronius in Celtiberiam legiones
duxit.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt 1
diversis partibus. Postumius prima et tertia legione 2
Ballistam Letumque montes obsedit, et premendo prae-
sidiis angustos saltus eorum commeatus interclusit,
inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius se- 3
cunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Li-
gures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in
deditionem acceptos, ad septem milia hominum, in
naves impositos praeter oram Etrusci maris Neapolim
transmisit. inde in Samnium traducti, agerque iis 4
inter populares datus est. montanorum Ligurum ab 5
A. Postumio vineae caesae frumentaque deusta, donec
cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt
armaque tradiderunt. navibus inde Postumius ad visen- 6
dam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum pro-
cessit. priusquam hi consules venirent ad exercitum, 7
qui Pisas indictus erat, praeerat A. Postumius. frater 8
Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior — secundae legionis
[Fulvius] tribunus militum is erat — mensibus suis
dimisit legionem, iureiurando adactis centurionibus aes
in aerarium ad quaestores esse delaturos. hoc ubi 9
Placentiam — nam eo forte erat profectus — Aulo nun-
tiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos,
quos eorum potuit adsequi, reduxit castigatos Pisas;
de ceteris consulem certiorem fecit. eo referente se- 10
natus consultum factum est, ut M. Fulvius in Hi-
spaniam relegaretur ultra novam Carthaginem; litterae-
que ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam

11 ulteriorem deferendae: milites iussi ad signa redire.
ignominiae causa uti semestre stipendium in eum
annum esset ei legioni, decretum: qui miles ad exer-
citum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere
consul iussus.

1 XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno
superiore *fuerat*, ex Illyrico cum decem navibus Brun-
disium rediit. inde in portu relictis navibus cum ve-
nisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset,
haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii
2 omnis maritimi causam avertit: ex regno eius omnes
naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent;
de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis
3 potestatem factam. venerant Romam legati a Gentio,
qui, quo tempore Romani conveniendi regis causa
venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse
4 regni dicerent: petere Gentium ab senatu, ne crederent
confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.
ad ea Duronius adiecit multis civibus Romanis et
sociis Latini nominis iniurias factas in regno eius, et
5 cives Romanos dici Corcyrae retineri. eos omnes
Romam adduci placuit, C. Claudium praetorem cogno-
scere, neque ante Gentio regi legatisve eius responsum
reddi.

6 Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absum-
psit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Va-
lerius Flaccus pontifex mortuus est: in eius locum
7 suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper
ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo: Q. Ful-
vius M. f. in locum eius triumvir cooptatus, tum
8 praetextatus erat. de rege sacrifi*cul*o sufficiendo in
locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Ser-
vilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Do-
labellam duumvirum navalem, quem ut inauguraret
9 pontifex magistratu sese abdicare iubebat. recusanti-
que id facere ob eam rem multa duumviro dicta a
pontifice, deque ea, cum provocasset, certatum ad po-

pulum. cum plures iam tribus intro vocatae dicto 10
esse audientem pontifici duumvirum iuberent, multam-
que remitti, si magistratu se abdicasset, vitium de
caelo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde
fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium 11
Siculum inaugurarunt, qui secundo loco nominatus
erat. exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex
maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. ponti-
fex in locum eius a collegio cooptatus est Q. Fulvius
Flaccus: *creatus* inde pontifex maximus M. Aemilius 12
Lepidus, cum multi clari viri petissent; et decemvir
sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est
cooptatus. et augur Sp. Postumius Albinus decessit: 13
in locum eius P. Scipionem, filium Africani, augures
cooptarunt.

Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice
Latine loquerentur et praeconibus Latine vendendi ius
esset. XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina 1
colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae; triumviri
creati ad eam rem Q. Fabius Buteo M. et P. Popilii
Laenates. a C. Maenio praetore, cui provincia Sardinia 2
cum evenisset, additum erat, ut quaereret de veneficiis
longius ab urbe decem milibus passuum, litterae ad-
latae, se iam tria milia hominum damnasse, et crescere 3
sibi quaestionem indiciis: aut eam sibi esse deserendam
aut provinciam dimittendam.

Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum 4
magna fama gestarum rerum; qui cum extra urbem
triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio
Acidino, et post paucos dies cum militibus, quos se- 5
cum deduxerat, triumphans urbem est invectus. tulit 6
in triumpho coronas aureas centum viginti quattuor:
praeterea auri pondo triginta unum, *argenti infecti* ***
et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria
milia ducentos. militibus de praeda quinquagenos de- 7
narios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantun-
dem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

1 XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio
tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum
peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum,
2 ut Annales appellarentur. praetores quattuor post mul-
tos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos
iubebat creari. hi facti Cn. Cornelius Scipio C. Valerius
3 Laevinus Q. et P. Mucii Q. f. Scaevolae. Q. Fulvio
et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superi-
oribus, pari numero copiae peditum equitum, civium
4 sociorum decretae. in Hispaniis duabus Ti. Sempronio
et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent,
5 prorogatum imperium est; et in supplementum consules
scribere iussi ad tria milia peditum Romanorum, tre-
centos equites, quinque milia sociorum Latini nominis
6 et quadringentos equites. P. Mucius Scaevola urbanam
sortitus provinciam est, et ut idem quaereret de vene-
ficiis in urbe et propius urbem decem milia passuum,
7 Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaevola
Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam.
8 Q. Fulvius consul priusquam ullam rem publicam
ageret, liberare et se et rem publicam religione votis
9 solvendis dixit velle. vovisse, quo die postremum cum
Celtiberis pugnasset, ludos Iovi optimo maximo et
aedem equestri Fortunae sese facturum: in eam rem
10 sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. ludi decreti,
et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de
pecunia finitum, ne maior ludorum causa consumeretur,
quam quanta Fulvio Nobiliori post Aetolicum bellum
11 ludos facienti decreta esset; neve quid ad eos ludos
arcesseret cogeret acciperet faceret adversus id senatus
consultum, quod L. Aemilio Cn. Baebio consulibus de
12 ludis factum esset. decreverat id senatus propter
effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronii aedilis,
qui graves non modo Italiae ac sociis Latini nominis,
sed etiam provinciis externis fuerant.

1 XLV. Hiems eo anno nive saeva et omni tempesta-
tum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus

sunt, deusserat cunctas; et eadem aliquanto quam alias
longior fuit. itaque Latinas nox subito coorta et in- 2
tolerabilis tempestas in monte turbavit, instaurataeque
sunt ex decreto pontificum. eadem tempestas et in 3
Capitolio aliquot signa prostravit fulminibusque com-
plura loca deformavit, aedem Iovis Tarracinae, aedem
Albam Capuae portamque Romanam; muri pinnae ali-
quot locis decussae erant. haec inter prodigia nun- 4
tiatum et ab Reate tripedem natum mulum. ob ea 5
decemviri iussi adire libros edidere, quibus diis et
quot hostiis sacrificaretur, et [fulminibus complura loca
deformata aedem Iovis] ut supplicatio diem unum esset.
ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem 6
magno apparatu facti.

Censorum inde comitia habita: creati M. Aemilius
Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior,
qui ex Aetolis triumphaverat. inter hos viros nobiles 7
inimicitiae erant, saepe multis et in senatu et ad po-
pulum atrocibus celebratae certaminibus. comitiis 8
confectis, ut traditum antiquitus est, censores in
Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt;
quo repente principes senatorum cum agmine venerunt
civitatis, inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit.
XLVI. „non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab 1
universo populo Romano moribus nostris praepositos
esse, et nos a vobis et admoneri et regi, non vos a
nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes 2
bonos in vobis aut offendat aut certe mutatum ma-
lint. singulos cum intuemur, M. Aemili, M. Fulvi, 3
neminem hodie in civitate habemus, quem, si revoce-
mur in suffragium, velimus vobis praelatum esse.
ambo cum simul aspicimus, non possumus *non* vereri, 4
ne male comparati sitis, nec tantum rei publicae
prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam,
quod alter alteri displicetis, noceat. inimicitias per 5
annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis,
quae periculum est ne ex hac die nobis et rei publicae

6 quam vobis graviores fiant. de quibus causis hoc
timeamus, multa succurrunt, quae dicerentur, *** nisi
forte implacabiles †fueritis implicaverint animos vestros.
7 has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates,
quaesumus vos universi, et quos coniunxit suffragiis
suis populus Romanus, hos etiam reconciliatione gratiae
8 coniungi a nobis sinatis; uno animo, uno consilio le-
gatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lu-
9 strum condatis; quod in omnibus fere precationibus
nuncupabitis verbis „„ut ea res mihi collegaeque meo
bene et feliciter eveniat,“ “ id ita ut vere, ut ex animo
velitis evenire, efficiatisque, ut, quod deos precati eritis,
10 id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et
Romulus, in cuius urbis medio foro acie hostes con-
11 currerant, ibi concordes regnarunt. non modo simul-
tates, sed bella quoque finiuntur: ex infestis hostibus
plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt.
12 Albani diruta Alba Romam traducti sunt, Latini, Sa-
bini in civitatem accepti. vulgatum illud, quia verum
erat, in proverbium venit, amicitias immortales, *mor-*
13 *tales* inimicitias debere esse.“ fremitus ortus cum ad-
sensu, deinde universorum voces idem petentium con-
14 fusae in unum orationem interpellarunt. inde Aemilius
questus cum alia, tum bis a M. Fulvio se certo con-
sulatu deiectum: Fulvius contra queri se ab eo semper
lacessitum et in probrum suum sponsionem factam.
tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate
15 tot principum civitatis futuros. omnibus instantibus,
qui aderant, dexteras fidemque dedere remittere [vere]
ac finire odium. deinde collaudantibus cunctis de-
ducti sunt in Capitolium. et cura super tali re prin-
cipum et facilitas censorum egregie comprobata ab
16 senatu et laudata est. censoribus deinde postulantibus,
ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica ute-
rentur, *attribueretur*, vectigal annuum decretum est.
1 XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius et
Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter

se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus, in
Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si maius ibi
bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. ****
Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso 2
adgressus. acceptis deinde obsidibus praesidioque im-
posito castella oppugnare, [deinde] agros urere, donec
ad praevalidam aliam urbem — Certimam appellant
Celtiberi — pervenit. ubi cum iam opera admoveret, 3
veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquae sim-
plicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires
essent. petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum 4
ire liceret ad auxilia accienda: si non impetrassent,
tum separatim [eos] ab illis se consulturos. per-
mittente Graccho ierunt et post paucis diebus alios
decem legatos secum adduxerunt. meridianum tempus 5
erat. nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere
sibi iuberet dari. epotis primis poculis iterum po-
poscerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus
et moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu 6
ex iis „missi sumus“ inquit „a gente nostra, qui sci-
scitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres.“
ad hanc percunctationem Gracchus exercitu se egregio 7
fidentem venisse respondit; quem si ipsi visere velint,
quo certiora ad suos referant, potestatem se eis factu-
rum esse. tribunisque militum imperat, ut ornari 8
omnes copias peditum equitumque et decurrere iubeant
armatas. ab hoc spectaculo legati *di*missi deterru-
erunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. oppi- 9
dani cum ignes nocte *e* turribus nequiquam, quod
signum convenerat, sustulissent, destituti ab unica spe
auxilii in deditionem venerunt. nummum quater et 10
viciens ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi
equites, nec obsidum nomine — nam militare iussi
sunt —, et tamen re ipsa ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra 1
Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati.
eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo 2

in stationes, lacessisset parvis proeliis, in dies maiora
certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret.
3 ubi, quod petebat, *sat*is sensit effectum, auxiliorum
praefectis imperat, ut contracto certamine, tamquam
multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra
effuse fugerent: ipse intra vallum ad omnes portas
4 instruxit copias. haud multum temporis intercessit,
cum ex composito refugientium suorum agmen, post
5 effuse sequentes barbaros conspexit. instructam ad
hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaque tan-
tum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu
sineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit.
6 non sustinuere impetum necopinatum hostes. qui ad
castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri po-
tuerunt: nam extemplo fusi fugati, mox intra vallum
7 paventes compulsi, postremo exuuntur castris. eo die
novem milia hostium caesa; capti vivi trecenti viginti,
equi centum duodecim, signa militaria triginta septem.
de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

1 XLIX. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopu-
landam Celtiberiam legiones. et cum ferret passim
cuncta atque ageret, populique alii voluntate alii metu
iugum acciperent, centum tria oppida intra paucos
dies in deditionem accepit, praeda potitus ingenti est.
2 convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen,
3 atque eam urbem oppugnare instituit. oppidani pri-
mum impetum hostium sustinuerunt; deinde cum iam
non armis modo sed etiam operibus oppugnarentur,
diffisi praesidio urbis in arcem universi concesserunt:
4 postremo et inde praemissis oratoribus in dicionem
se suaque omnia Romanis permiserunt. magna inde
praeda facta est. multi captivi nobiles in potestatem
5 venerunt, inter quos et Thurri filii duo et filia. re-
gulus hic earum gentium erat, longe potentissimus
omnium Hispanorum. audita suorum clade, missis qui
fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit.
6 et primum quaesivit ab eo, liceretne sibi ac suis vivere.

cum praetor victurum respondisset, quaesivit iterum,
si cum Romanis militare liceret. id quoque Graccho 7
permittente, „sequar“ inquit „vos adversus veteres
socios meos, quoniam illos †ad me propiunt suspicere.“
secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera
multis locis rem Romanam adiuvit.

L. Ergavica inde, nobilis et potens civitas, aliorum 1
circa populorum cladibus territa portas aperuit Ro-
manis. eam deditionem oppidorum haud cum fide 2
factam quidam auctores sunt: e qua regione ab-
duxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque
eum postea proelio ad montem Chaunum cum Celti-
beris a prima luce ad sextam horam diei signis col-
latis pugnasse, multos utrimque cecidisse; nec aliud 3
magnopere, cur vicisse crederes, fecisse Romanos, nisi
quod postero die lacessierint proelio manentes intra
vallum: spolia per totum diem legisse; tertio die proe- 4
lio maiore iterum pugnatum, et tum demum haud
dubie victos Celtiberos castraque eorum capta et di-
repta esse. viginti duo milia hostium eo die esse 5
caesa, plus trecentos captos, parem fere equorum
numerum, et signa militaria septuaginta duo. inde
*de*bellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide
Celtiberos fecisse. eadem aestate et L. Postumium in 6
Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregie pugnasse
scribunt: ad triginta et quinque milia hostium occi-
disse et castra expugnasse. propius vero est serius 7
in provinciam pervenisse, quam ut ea aestate potuerit
res gerere.

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt. 1
princeps lectus est ipse censor M. Aemilius Lepidus
pontifex maximus: tres eiecti de senatu; retinuit quos-
dam Lepidus a collega praeteritos. opera ex pecunia 2
attributa divisaque inter se haec [con]fecerunt. Le-
pidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod
praedia habebat ibi privatamque publicae rei impen-
sam ins*er*uerat; theatrum et proscaeninm ad Apollinis, 3

aedem Iovis in Capitolio, columnasque circa poliendas
albo locavit; et ab his columnis, quae incommode
opposita videbantur, signa amovit clipeaque de co-
lumnis et signa militaria adfixa omnis generis dem-
4 psit. M. Fulvius plura et maioris locavit usus: por-
tum et pilas pontis in Tiberi, quibus pilis fornices
post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius
5 censores locaverunt imponendos; basilicam post argen-
tarias novas et forum piscatorium circumdatis tabernis
6 quas vendidit in privatum; [et forum] et porticum
extra portam Trigeminam, et aliam post navalia et
ad fanum Herculis et post Spei ad Tiberim *et ad*
7 aedem Apollinis medici. habuere et in promiscuo
praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam
adducendam fornicesque faciendos. impedimento operi
fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum
8 duci non est passus. portoria quoque et vectigalia
iidem multa instituerunt. complura sacella publicaque
loca, occupata a privatis, publica sacraque ut essent
9 paterentque populo curarunt. mutarunt suffragia,
regionatimque generibus hominum causisque et quae-
1 stibus tribus discripserunt. LII. et alter ex censori-
bus M. Aemilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis
causa templorum reginae Iunonis et Dianae, quae bello
Ligustino annis octo ante vovisset, pecunia ad ludos
2 decerneretur. viginti milia aeris decreverunt. dedi-
3 cavit eas aedes, utramque in circo Flaminio, ludosque
scaenicos triduum post dedicationem templi Iunonis,
biduum post Dianae, et singulos dies fecit in circo.
4 idem dedicavit aedem Larum permarinum in Campo.
voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus
navali proelio adversus praefectos regis Antiochi.
5 supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est:
„duello magno dirimendo, regibus subigendis, † caput
patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M.
Aemilii filio ** auspicio imperio felicitate ductuque
6 eius inter Ephesum Samum Chiumque, inspectante

eopse Antiocho, exercitu omni, equitatu elephantisque, classis regis Antiochi antehac invicta fusa contusa fugataque est, ibique eo die naves longae cum omnibus sociis captae quadraginta duae. ea pugna pugnata rex Antiochus regnumque ***. eius rei ergo aedem Laribus permarinis vovit.“ eodem exemplo tabula in 7
aede Iovis in Capitolio supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Ful- 1
vius consul profectus in Ligures, per invios montes Ballistae saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit; neque tantum acie vicit, 2
sed castra quoque eodem die cepit. tria milia ducenti hostium *caesi sunt*, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. consul deditos in campestres agros 3
deduxit, praesidiaque montibus imposuit. celeriter *et Roma consul ad hostes* et ex provincia litterae Romam venerunt: supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt; praetores quadraginta hostiis 4
maioribus per supplicationes rem divinam fecerunt. ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria milia 5
hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes agrum a consulibus et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. eos senatus 6
excedere Italia iussit, et consulem Q. Fulvium quaerere et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio 1
et maerore consumptus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, cum desiderio anxius filii, tum 2
paenitentia crudelitatis suae. stimulabat animum et 3
alter filius haud dubie et sua et aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibus quidem. quo magis angebatur, et cum 4
eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae vir maiestatis,

nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedaemo-
5 nium clarus. tutorem eum Graeci, ut cognomine a
6 ceteris regibus distinguerent, appellarunt. huius fratris
filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus
incorruptus permanserat, eique ea fides nequaquam
7 amicum Persea inimicissimum fecerat. is prospiciens
animo, quanto cum periculo suo hereditas regni ven-
tura esset ad Persea, ut primum labare animum regis
8 et ingemiscere interdum filii desiderio sensit, nunc
praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei
temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat. et
cum multa, *ut* adsolet, veritas praeberet vestigia sui,
omni ope adiuvabat, quo maturius omnia emanarent.
9 suspecti ut ministri facinoris Apelles maxime et Phi-
locles erant, qui Romam legati fuerant litterasque
exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant.
1 LV. falsas esse et a scriba vitiatas signumque adul-
2 terinum vulgo in regia fremebant. ceterum cum su-
specta magis quam manifesta esset res, forte Xychus
obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam
est perductus. relicto eo custodibus Antigonus ad
3 Philippum processit. „multis“ inquit „sermonibus
intellexisse videor magno te aestimaturum, si scire
vera omnia posses de filiis tuis, uter ab utro petitus
4 fraude et insidiis esset. homo unus omnium, qui no-
dum huius erroris exsolvere possit, in potestate tua
est Xychus. forte oblatum perductumque in regiam
5 vocari iube.“ regi adductus primo ita negare incon-
stanter, ut parvo metu admoto paratum indicem esse
appareret. conspectum tortoris verberumque non sus-
tinuit, ordinemque omnem facinoris legatorum mi-
6 nisteriique sui exposuit. extemplo missi, qui legatos
comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, oppres-
serunt: Apelles missus ad Chaeream quendam perse-
7 quendum indicio Xychi audito in Italiam traiecit. de
Philocle nihil certi vulgatum est: alii primo audaciter
negantem, postquam in conspectum adductus sit Xy-

chus, non ultra tetendisse, alii tormenta etiam in-
fitiantem perpessum adfirmant. Philippo redintegratus 8
est luctus geminatusque; et infelicitatem suam in
liberis graviorem, quod alter *su*peresset, censebat.
LVI. Perseus certior factus omnia detecta esse, poten- 1
tior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret:
tantum ut procul abesset, curabat, interim velut ab 2
incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se de-
fensurus. *is* spe potiundi ad poenam corporis eius
amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super im-
punitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum 3
igitur appellat, cui et palam facti parricidii gratia
obnoxius erat, et nequa*quam* pudendum aut paeniten-
dum eum regem Macedonibus propter recentem patrui
Antigoni gloriam fore censebat. „quando in eam for- 4
tunam veni," inquit „Antigone, ut orbitas mihi, quam
alii detestantur parentes, optabilis esse debeat, regnum,
quod a patruo tuo forti, non solum fideli, tutela eius
custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in
animo est. te unum habeo, quem dignum regno iu- 5
dicem. si neminem haberem, perire et exstingui id
mallem quam Perseo scelestae fraudis praemium esse.
Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam 6
mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori
unus illacrimasti, in locum eius substitutum relinquam."
ab hoc sermone omni genere honoris producere eum 7
non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circum-
ire Macedoniae urbes principibusque Antigonum
commendare; et si vita longior suppetisset, haud du-
bium fuit, quin eum in possessione regni relicturus
fuerit. ab Demetriade profectus Thessalonicae pluri- 8
mum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolim
venisset, gravi morbo est implicitus. sed animo tamen 9
aegrum magis fuisse quam corpore constat; curisque
et vigiliis, cum identidem species et umbrae insontis
interempti filii agitarent, exstinctum esse cum diris
exsecrationibus alterius. tamen *** admoveri potuisset 10

Antigonus, si aut *affuisset aut* statim palam facta esset
11 mors regis. medicus Calligenes, qui curationi praeerat,
non exspectata morte regis, a primis desperationis notis
nuntios per dispositos *equos*, ita ut convenerat, misit ad
Perseum, et mortem regis in adventum eius omnes,
1 qui extra regiam erant, celavit. LVII. oppressit igitur
necopinantes ignarosque omnes Perseus et regnum
scelere partum invasit.
2 Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem et ad
vires bello subtrahendas. nam post paucis diebus gens
Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna pe-
3 ditum equitumque manu Histrum traiecit. inde prae-
gressi, qui nuntiarent regi, Antigonus et Cotto: *Cotto*
nobilis erat Bastarna, Antigonus e regiis unus, saepe
cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas
missus. haud procul Amphipoli fama, in*de* certi nuntii
occurrerunt mortuum esse regem. quae res omnem or-
4 dinem consilii turbavit. compositum autem sic fuerat,
transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis
ut Philippus praestaret. id ut facere posset, regionum
principes donis coluerat, fide sua obligata pacato ag-
5 mine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere
propositum erat inque eorum agro sedes dare Bastar-
6 nis. duplex inde erat commodum futurum, si et Dar-
dani, gens semper infestissima Macedoniae temporibus-
que iniquis regum imminens, tolleretur, et Bastarnae
relictis in Dardania coniugibus liberisque ad populan-
7 dam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse
ad mare Hadriaticum Italiamque; alia via traduci exer-
citum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter da-
turos: nec enim aut lingua aut moribus [aequales] ab-
horrere; et ipsos adiuncturos se, cum ad praedam opu-
8 lentissimae gentis ire vidissent. inde in omnem eventum
consilia *ac*commodabantur: sive caesi ab Romanis forent
Bastarnae, Dardanos tamen sublatos praedamque ex
reliquiis Bastarnarum et possessionem liberam Darda-
9 niae solacio fore; sive prospere *rem* gessissent, Romanis

aversis in Bastarnarum bellum recuperaturum se in
Graecia, quae amisisset. haec Philippi consilia fuerant.
LVIII. *primum* ingressi sunt pacato agmine. *digressu* 1
deinde Cottonis et Antigoni et haud multo post fama
mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant,
neque Bastarnae empto contenti esse poterant aut in
agmine contineri, ne decederent via. inde iniuriae 2
ultro citroque fieri, quarum in dies incremento bellum
exarsit. postremo Thraces cum vim ac multitudinem
sustinere hostium non possent, relictis campestribus
vicis in montem ingentis altitudinis — Donucam vo-
cant — concesserunt. quo *cum* subire Bastarnae vellent, 3
quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est
peremptos esse, talis tum Bastarnas nequiquam ad
iuga montium appropinquantes oppressit. neque enim 4
imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti
sunt cum ingenti fragore caeli tonitribusque et ful-
guribus praestringentibus aciem oculorum, sed fulmina 5
etiam sic undique micabant, ut peti viderentur cor-
pora, nec solum milites sed etiam principes icti ca-
derent. itaque cum praecipiti fuga per rupes prae- 6
altas improvidi sternerentur ruerentque, instabant
quidem perculsis Thraces, sed ipsi deos auctores fu-
gae esse caelumque in se ruere aiebant. dissipati 7
procella cum tamquam ex naufragio plerique semermes
in castra, unde profecti erant, redissent, consultari, quid
agerent, coeptum. inde orta dissensio, aliis redeundum
aliis penetrandum in Dardaniam censentibus: triginta 8
ferme milia hominum Clondico duce, *quo* profecti erant,
pervenerunt, cetera multitudo retro, qua venerat, Apol-
loniam Mesembriamque repetit. Perseus potitus regno 9
interfici Antigonum iussit; et dum firmaret res, legatos
Romam ad amicitiam paternam renovandam petendum-
que, ut rex ab senatu appellaretur, misit. haec eo
anno in Macedonia gesta.

LIX. Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus trium- 1
phavit; quem triumphum magis gratiae quam rerum

2 gestarum magnitudini datum constabat. armorum
hostilium magnam vim transtulit, nullam pecuniam
admodum. divisit tamen in singulos milites trecenos
3 aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. nihil in eo
triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit,
ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prae-
4 tura triumphaverat. secundum triumphum comitia edixit,
quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus A. Man-
5 lius Vulso. praetorum inde tribus creatis comitia
tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante
diem quartum idus Martias, M. Titinius Curvus Ti.
6 Claudius Nero T. Fonteius Capito. ludi Romani in-
staurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione
Ap. Claudio Centone propter prodigia, quae evenerant.
7 terra movit; in fanis publicis, ubi lectisternium erat,
deorum capita, quae in lectis erant, averterunt se,
8 lanxque cum integumentis, quae Iovi apposita fuit,
decidit de mensa. oleas quoque praegustasse mures
in prodigium versum est. ad ea expianda nihil ultra,
quam ut ludi instaurarentur, actum est.